

ISSN 2415-8453

**Тернопільський національний економічний
університет**

**Український журнал
прикладної економіки**

**Ukrainian Journal of
Applied Economics**

**Том 2. № 1.
Volume 2. № 1.**

**Тернопіль
2017**

*Український журнал прикладної економіки /
Ukrainian Journal of Applied Economics*

Том 2. № 1.

2017 рік

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Тернопільського національного економічного
університету,
протокол № 8 від 12 квітня 2017 р.*

Науковий журнал

*Засновник і видавець:
Тернопільський національний
економічний університет*

Виходить чотири рази на рік

Заснований у січні 2016 року

*Рекомендовано рішенням Вченої ради Тернопільського
національного економічного університету
до поширення через мережу Інтернет,
протокол № 5 від 23 березня 2016 р.*

Збірник входить до Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук
(наказ МОН України від 07.10.2016 р. № 1222)

Науковий журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах
Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase

Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – 195 с. – ISSN 2415-8453.

«Український журнал прикладної економіки» містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних питань теорії макроекономіки та мікроекономіки, державного регулювання економіки, проблем у сфері міжнародної економіки, державних фінансів, фіскальної і монетарної політики, державного адміністрування і фінансового менеджменту, банківської справи, економіки, обліку і аудиту тощо.

Головний редактор

Язлюк Борис Олегович, доктор економічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Заступник головного редактора

Ярошук Олексій Вікторович, кандидат економічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Акуліч Іван Людвигович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Білоруський державний економічний університет (Республіка Білорусь)

Благунов Іван Семенович, доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, декан економічного факультету, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна), професор, Католицький університет (Республіка Польща)

Бруханський Руслан Феоктистович, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та економікоправового забезпечення агропромислового бізнесу, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Буковскі Славомір, доктор габ., професор, Університеті технологій та гуманітарних наук імені Казимира Пуласкі в Радомі (Республіка Польща)

Булук Віталій Вікторович, доктор економічних наук, заступник голови Херсонської обласної ради депутатів (Україна)

Войт Сергій Миколайович, доктор економічних наук, генеральний директор «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод імені О. М. Макарова» (Україна)

Гайда Юрій Іванович, доктор сільськогосподарських наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Гевко Роман Богданович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Гришова Інна Юріївна, доктор економічних наук, головний науковий співробітник, сектор економічних проблем законотворення відділу комплексних проблем державотворення, Інститут законодавства Верховної Ради України (Україна)

Гулей Анатолій Іванович, доктор економічних наук, голова правління, Українська міжбанківська валютна біржа (Україна)

Дацків Ігор Богданович, доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Дейнеко Людмила Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу промислової політики, Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України (Україна)
Десятнюк Оксана Миронівна, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Дмитришин Леся Ігорівна, доктор економічних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)
Дудар Тарас Григорович, доктор економічних наук, професор, член кореспондент Національної академії аграрних наук України, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (Україна)
Ковальські Анжей, доктор габ., професор, Гданський університет (Республіка Польща)
Козюк Віктор Валерійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Копитко Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (Україна)
Кравчук Наталія Ярославівна, доктор економічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Красноруцький Олексій Олександрович, доктор економічних наук, професор, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)
Лагодієнко Володимир Вікторович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі, Одеська національна академія харчових технологій (Україна)
Монастирський Григорій Леонардович, доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Пархомець Микола Кирилович, доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Погришук Борис Васильович, доктор економічних наук, професор, директор Вінницького навчально-наукового інституту економіки, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Стегней Маріанна Іванівна, доктор економічних наук, доцент, декан факультету економіки управління та інженерії, Мукачівський державний університет (Україна)
Толуб'як Віталій Семенович, доктор наук з державного управління, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Шкарлет Сергій Миколайович, доктор економічних наук, професор, ректор, Чернігівський національний технологічний університет (Україна)
Фрадкін Аківа, PhD, професор економіки, виконавчий віце-президент Університету «Йорк» (США).

Літературний редактор

Руденко М. І., к. філол. н., доц.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://ujae.org.ua/>
<http://www.nbu.gov.ua/>
<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 2415-8453 © Тернопільський національний економічний університет, 2017
© «Український журнал прикладної економіки», 2017

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21919-11819P від 22.01.2016 року.*

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2017. Volume 2. № 1.

ЗМІСТ

Черан Євгенія Миколаївна Удосконалення системи фінансового забезпечення суб'єктів аграрного виробництва України	8
Білокурський Руслан Романович Механізми державного регулювання в системі еколого- економічного розвитку України	14
Васильчишин Олександра Богданівна Концентрація банківської діяльності та її вплив на фінансову безпеку банківської системи України	28
Зайчук Катерина Анатоліївна Соціально-економічні передумови функціонування туристичного ринку на Волині	41
Кушнір Світлана Олександрівна Державна підтримка агропромислового комплексу	48
Лещук Галина Василівна Симуляційний аналіз Монте-Карло в системі оцінювання ризиків інвестиційних проектів	57
Мандра Володимир Володимирович, Жерліцин Дмитро Михайлович Моделювання поведінки витрат транспортно-вантажної системи	68
Наумова Лариса Миколаївна, Наумов Олександр Борисович, Воронжак Павло Вікторович Стратегічне планування маркетингової діяльності аграрного підприємства	77
Пархомець Микола, Уніят Людмила Миколаївна, Соловей Ірина Оцінка конкурентоспроможності зерна та напрями її підвищення у підприємствах	85
Петрушко Ярина Ростиславівна Особи, пов'язані з банком, як особлива категорія контрагентів	96

Ситник Йосиф Степанович Метод рейтингового оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту	106
Ужва Алла Миколаївна Економічна діагностика стану та тенденції розвитку сільського господарства в регіонах	122
Чорний Володимир Степанович Статистичний аналіз демографічної ситуації та міграційних процесів регіону	130
Шестакова Олена Андріївна Методологічні аспекти формування механізму управління розвитком експортного потенціалу машинобудівного підприємства	137
Штельма Наталія Олегівна Виникнення та функціонування експертно-оціночної діяльності в Україні	146
Шушпанов Дмитро Георгійович Демографічні та соціально-економічні індикатори здоров'я населення: ідентифікація та використання для політики в Україні	153
Язлюк Борис Олегович, Андрушків Богдан Миколайович, Кирич Наталія Богданівна, Погайдак Ольга Богданівна, Співак Сергій Михайлович, Шерстюк Роман Петрович Проблеми збору та переробки сміття в Україні: економічні ефекти	166
Брич Василь Ярославович, Білоус Любомир Йосипович Формування динамічної моделі управління навчанням робітничого персоналу	175
Біда Петро Іванович Геоінформаційне забезпечення землевпорядного проектування для управління земельними ресурсами	184
Демченко Олександр Особливості використання земельно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств	188

CONTENT

<i>Cheran Yevheniya Mykolayivna</i> Improvement of the financial support system of agricultural production of Ukraine	8
<i>Biloskursky Ruslan Romanovych</i> The mechanisms of state regulation in the system of ecological and economic development of Ukraine	14
<i>Vasyl'chyshyn Oleksandra Bohdanivna</i> Concentration of banking activity and its impact on financial security of the banking system of Ukraine	28
<i>Zaychuk Kateryna Anatoliivna</i> Social and economic background of tourist market for Volyn region	41
<i>Kushnir Svitlana Oleksandrivna</i> State support of agroindustrial complex	48
<i>Leshchuk Halyna Vasylivna</i> Simulation analysis of Monte Carlo in the system of investment projects risks assessment	57
<i>Mandra Volodymyr Volodymyrovych, Zherlitsyn Dmytro Mykhaylovych</i> Modeling of costs behavior of transportation and handling system	68
<i>Naumova Larysa Mykolaivna, Naumov Oleksandr Borysovych, Voronzhak Pavlo Viktorovych</i> Strategic planning of marketing activity of agricultural enterprise	77
<i>Parkhomets Mykola Kyrylovych, Uniyat Lyudmyla Mykolayivna, Solovey Iryna</i> Grains competitiveness evaluation and directions of its increase in enterprises	85
<i>Petrushko Yaryna Rostyslavivna</i> Bank's related persons as a special category of counterparty	96

<i>Sytnyk Iosyf Stepanovych</i> The method of rating evaluation of effectiveness of management systems intellectualization	106
<i>Uzhva Alla Mykolaivna</i> Economic diagnostics of the state and trends of development of agriculture in regions	122
<i>Chornyy Volodymyr Stepanovych</i> Statistical analysis of the demographic situation and migration processes of the region	130
<i>Shestakova Olena Andriyivna</i> Methodological aspects of formation of enterprise export potential management	137
<i>Shtelma Nataliia Olehivna</i> Emergence and functioning of expert and evaluation activity in Ukraine	146
<i>Shushpanov Dmytro Georgiovych</i> Demographic and social and economic indicators of population health: identification and use for politics in Ukraine	153
<i>Yazliuk Borys Olehovych, Andrushkiv Bohdan Mykolaiovych, Kyrych Nataliia Bohdanivna, Pohaidak Olha Bohdanivna, Spivak Serhii Mykhailovych, Sherstiuk Roman Petrovych</i> The problems of garbage collection and recycling in Ukraine: economic effects	166
<i>Brych Vasyl Yaroslavovych, Bilous Lyubomyr Yosypovych</i> Formation of the dynamic model of management by training staff	175
<i>Bida Petro Ivanovych</i> Geoinformation providing of land management planning for land resources management	184
<i>Demchenko Oleksandr</i> Peculiarities of use of agrarian enterprises land and resource potential	188

Євгенія Миколаївна ЧЕРАН

здобувач,
Одеський державний аграрний університет

**УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ
АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ**

Черан, Є. М. Удосконалення системи фінансового забезпечення суб'єктів аграрного виробництва України [Текст] / Євгенія Миколаївна Черан // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 8-13. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті досліджено особливості функціонування системи фінансового забезпечення в аграрному секторі країн Європейського Союзу та України. Напрацьовано пропозиції щодо удосконалення системи фінансового забезпечення аграрного виробництва на вітчизняних підприємствах з урахуванням зарубіжного досвіду країн з розвинутою економікою. Виокремлено конкретні принципи, що дозволяють оптимізувати кредитні, податкові та страхові її важелі та надати поштовх розвитку аграрної сфери України.

Ключові слова: інфраструктура; цінова політика; аграрне підприємство.

Yevheniya Mykolayivna CHERAN

PhD student,
Odessa State Agrarian University

**IMPROVEMENT OF THE FINANCIAL SUPPORT SYSTEM
OF AGRICULTURAL PRODUCTION OF UKRAINE**

Abstract

The article deals with the features of functioning of the financial security system in the agrarian sector of the European Union and Ukraine. The proposals on improving the system of financial provision of agrarian production at domestic enterprises are worked out, taking into account the foreign experience of developed countries. Specific principles are set out. They allow to optimize the credit, tax and insurance levers and give impetus to the development of the agrarian sector of Ukraine.

Keywords: infrastructure; pricing policy; agrarian enterprise.

JEL classification: L10, M10

Вступ

Фінансові потоки, на які впливають кризові трансформації, зумовлюючи відповідні фінансові відносини між державою і суспільством, є економічним регулятором усіх сфер економічних відносин, зокрема аграрної сфери національної економіки. У фінансово-економічній діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери фінансові потоки стають основними вимірниками масштабів аграрного виробництва і споживання, державні та інші фінансові інституції окреслюють контури функціонування суб'єктів аграрної економіки та продовольчого ринку і напрями міжгалузевих зв'язків. Саме тому в контексті виходу вітчизняної аграрної продукції на зарубіжні ринки актуальними є вивчення, адаптація та імплементація світового досвіду розвинутих країн щодо питань фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрної сфери та трансферу фінансових інновацій у фінансово-економічну діяльність вітчизняних товаровиробників.

У цьому аспекті показовим з точки зору успішного практичного використання механізмів та інструментів фінансового забезпечення суб'єктів аграрної сфери є фінансова політика та реалізація її конкретних етапів у Німеччині, Іспанії та Франції, що також притаманне іншим розвиненим аграрним країнам. Останнім вдалося досягнути сталого розвитку аграрного виробництва, забезпечити продовольчу безпеку країни та ЄС, гарантувати стабільні доходи малим фермерам, переробникам та високотоварним виробництвам агропродовольчої сфери, гарантувати високу якість сільськогосподарської продукції, яка відповідає всім світовим стандартам, спираючись на соціальну відповідальність бізнесу аграрної сфери, та запропонувати відповідну цінову політику, що задовольняє всі верстви населення. Система фінансового забезпечення сталого розвитку європейських країн має власну специфіку, що певним чином відбивається на реалізації механізмів кредитування аграрного сектору, страхування та оподаткування діяльності агробізнесу, які можуть стати в нагоді для реалізації стратегічних завдань вітчизняної аграрної економіки.

Питання фінансового забезпечення діяльності підприємств аграрного сектору національної економіки розглядають вітчизняні та іноземні науковці, зокрема Ю. Анісімова, В. Г. Андрійчук, І. Ю. Гришова, Ю. І. Данько, М. Я. Дем'яненко, Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Митяй, О. Б. Наумов, В. М. Опарін, П. Т. Саблук, С. С. Стоянова-Коваль, І. Б. Хома, Т. С. Шабатура, Т. Л. Шестаковська, С. М. Шкарлет, Б. О. Язлюк та ін.[1-10].

Водночас, незважаючи на велику кількість поглиблених досліджень ефективних конфігурацій та методологічних підходів до фінансового забезпечення аграрного виробництва України, існує потреба у всебічному обґрунтуванні спроможності фінансових інституцій забезпечити розвиток вітчизняного аграрного сектору з урахуванням властивостей захисту фінансових інтересів суб'єктів господарювання та досвіду провідних країн Європейського Союзу.

Мета статті

Метою статті є дослідження особливостей функціонування системи фінансового забезпечення в аграрному секторі країн Європейського Союзу та України; опрацювання пропозицій щодо удосконалення системи фінансового забезпечення аграрного виробництва на вітчизняних підприємствах з урахуванням зарубіжного досвіду країн з розвинутою економікою.

Виклад основного матеріалу дослідження

На думку експертів, не важливо, як швидко Україна стане членом ЄС, набагато важливіше зовсім інше питання: конвергенція з правилами ведення бізнесу в ЄС, саме це – ключовий фактор, що стимулює нарощення фінансових потоків та інвестицій у розвиток національної економіки. Для цього необхідно спрямувати в країну інвестиційні потоки, що потребує дієвих та ефективних організаційно-економічних механізмів розвитку національної економіки. У населення поки що немає довіри до національної валюти, що не дає стимулу більше витратити та обмежує розвиток національної економіки. За останні півроку рівень інвестицій знизився до загрозово низького рівня. Усі інвестиційні компанії України разом інвестували менш ніж 12 % ВВП – це дуже низький та критичний показник. Систематичність фінансового забезпечення зарубіжних країн за власною будовою має відповідну специфіку, проте спільною властивістю є сукупність царини і ланок, які різняться формою економічних відносин, методами акумуляції та шляхами спрямування, і досліджується у двох рівнях – на мікрорівні (фінанси суб'єктів аграрної сфери) та макrorівні (державне кредитування, зовнішнє інвестування, агрострахування, ринок фінансових послуг) і за інституційною конструкцією щільно взаємозалежні, мають прямий і опосередкований вплив на соціально-економічний стан країни та спільноти, а також визначають організаційно-економічні механізми функціонування фінансових та інвестиційних потоків галузі.

Досліджуючи побудову фінансової архітектури та порівнюючи принципи та механізми функціонування системи фінансового забезпечення аграрного виробництва провідних країн-лідерів Європейського Союзу та України, можна відзначити велику різницю та протилежний рівень розвитку, що існує на сьогодні, у дієвості фінансової системи. Система фінансового забезпечення аграрних країн Європейського Союзу позначена панівним рівнем централізації і ґрунтується, головним чином, на нормативно-регулюючих засадах спільного механізму аграрної політики ЄС з урахуванням автономії та особливостей кожної країни, характеризується двома рівнями, що поєднують традиційно загальнодержавні та місцеві фінанси із використанням наступних взаємозалежних та одночасно автономних складових: центральний (державний) бюджет, місцеві бюджети, спеціальні фонди та фінанси державних підприємств. Система фінансового забезпечення в аспекті формування аграрної політики розвинутих країн ЄС відзначається формуванням та дією комплексного порядку спеціальних цільових фондів, наданням спеціальних рахунків і приєднаних бюджетів та позабюджетних фондів. Їх загальною ефективною рисою є організаційно-правова автономія, яка базується на власних цільових джерелах фінансування та дієвій нормативній базі, яка гарантує право власності інвесторів та дозволяє залучати альтернативні джерела фінансування та формувати зовнішні та внутрішні інвестиційні потоки. За нормативними вимогами Центральний бюджет (загальний бюджет, приєднані бюджети різних державних організацій, спеціальні рахунки казначейства) акумулює приблизно 80 % усіх доходів і витрат фінансової системи країн ЄС [3].

Підсумовуючи наукові та практичні результати дослідження ефективності фінансової системи аграрного виробництва країн-лідерів ЄС, можна виокремити конкретні принципи, що дозволяють оптимізувати кредитні, податкові та страхові її важелі та надати поштовх розвитку аграрної сфери України за умови імплементації в процеси реалізації вітчизняної аграрної політики:

1. Підтримка доходів виробників. Сюди входять: компенсаційні платежі, зокрема пов'язані з дією природних рентоутворювальних чинників; платежі через збитки від стихійних лих; платежі за збиток, пов'язаний з реорганізацією виробництва [2].

2. Цінове втручання, що припускає низку дій на ринку продовольства: підтримка внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію; встановлення квот; встановлення податків на експорт та імпорт продовольства [3].

3. Компенсація витрат. Передбачає заходи по субсидуванню виробників, що придбавають засоби виробництва: субсидування або пільгове оподаткування при придбанні добрив, кормів і агрохімікатів; субсидування виплат відсотків по отриманих кредитах; субсидування виплат по страхуванню майна [4].

4. Сприяння розвитку ринку. Заходи, згруповані в цьому розділі, припускають державне фінансування: розробку і здійснення ринкових програм; витрат на зберігання продукції, покращення якості, а також проведення транспортних робіт по перевезенню продукції всіх ланок аграрного виробництва [6].

5. Сприяння розвитку виробничої інфраструктури. Припускає виділення бюджетних коштів на проведення заходів довгострокового характеру, що забезпечують підвищення ефективності виробництва; субсидії на будівництво господарських приміщень; субсидії на здійснення ірригаційних проектів; субсидії на рекультивуацію земель; сприяння створенню фермерських та кластерних об'єднань [5].

6. Реалізація програм регіонального рівня, що отримали державну підтримку, передбачає надходження субвенцій та інших видів бюджетної фінансової підтримки на реалізацію завдань розвитку та нарощення масштабів аграрного виробництва, підтримку кластерних механізмів аграрної сфери на регіональному рівні.

7. Макроекономічна політика. У цій групі об'єднано заходи державного регулювання сільського господарства, не пов'язані безпосередньо з галуззю, але які впливають на ефективність його функціонування через проведення пільгової податкової політики; підтримку національної валюти; зовнішньоторговельну діяльність [7].

Сучасні відносини між державою і суб'єктам аграрного виробництва у сфері формування фінансових потоків та спрямування інноваційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери базуються на заходах прямого та опосередкованого бюджетного фінансування.

Особливістю фінансової політики у межах Спільного ринку є функціонування системи захисних інструментів для власних товаровиробників сільськогосподарської продукції (митні збори, компенсаційні платежі фермерам і експортерам, що покривають різницю між внутрішніми і світовими цінами), а також підтримки виробництва сільськогосподарської продукції переважно непрямыми субсидіями (близько 90 %), що дозволяє не тільки зберігати своєрідність і спеціалізацію аграрного потенціалу окремих країн, але і перетворити Західну Європу на найбільшого експортера продовольства, успішно конкуруючого на світовому ринку. Так субсидії та пряма грошова допомога для сільського господарства у 2009 році склала 37 % бюджету ЄС (43,3 млрд євро), з них Франції було виділено субсидій для сільського господарства 10 млрд євро. У структурі державних субсидій найбільшу питому вагу мають засоби на підтримку цін [2].

Принципи цінової політики в аграрній сфері та державної підтримки цін на основну фермерську продукцію, що впроваджуються у світових країнах – лідерах ЄС, є ідентичними, проте це не відкидає додаткові механізми державного регулювання та стимулювання агропродовольчих ринків з боку автономних країн до досягнення стратегічно очікуваного їхнього рівня. Серед країн ЄС у Франції система оподаткування

вирізняється високою часткою обов'язкових відрахувань (податкових платежів і внесків до фондів соціального призначення) у валовому внутрішньому продукті та має декілька рівнів, разом із федеральними податками, регіональними й місцевими податками.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Практична діяльність аграрних підприємств вказує на фрагментарність упровадження теоретико-методологічних розробок та недостатність фінансового забезпечення аграрних товаровиробників України як класичними, так і альтернативними джерелами формування капіталу, характеризується дисфункціональністю та безсистемністю управління фінансовими потоками галузі, має низку нормативно-правових прогалин, що не дозволяє задовільнити фінансові потреби суб'єктів аграрного виробництва в сучасних умовах. Узагальнюючи вітчизняну та зарубіжну думку, з теоретико-методологічної точки зору, фінансове забезпечення суб'єктів аграрної сфери генерує такий рівень захисту фінансових інтересів власників бізнесу і їх задоволення у фінансових ресурсах за необхідними масштабами в оптимальних співвідношеннях, який гарантує сталий розвиток окремих суб'єктів аграрного виробництва та соціально-економічної сфери аграрного сектору національної економіки, створення умов конкурентоспроможності та якості аграрної продукції на світових ринках та мінімізацію аграрних та фінансових ризиків.

Список літератури

1. Наумов, О. Б. Механізм державно-приватного партнерства як інструмент стабілізації інвестиційного процесу / О. Б. Наумов, С. С. Стоянова-Коваль // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 6. – С. 98-105.
2. Карабанов, О. В. Фінансово-економічна захищеність аграрного підприємства і принципи її забезпечення / О. В. Карабанов // Вісник Сумського національного аграрного університету серія «Економіка та менеджмент». – №12 (66). – 2015. – С.111-114.
3. Стоянова-Коваль, С. С. Науково-методичні підходи до оцінки інвестиційної діяльності в агропродовольчій сфері України / С. С. Стоянова-Коваль // Вісник Сумського національного аграрного університету серія «Економіка та менеджмент». – №12 (66). – 2015 – С. 34-38.
4. Гришова І. Ю. Інвестування стратегій інноваційного розвитку суб'єктів аграрної сфери України / І. Ю. Гришова, С. С. Стоянова-Коваль // Вісник Сумського національного аграрного університету серія «Економіка та менеджмент». – № 4 (68). – 2016 – С. 12-16.
5. Галицький, О. М. Теоретико-методологічні засади адаптивного управління підприємств / О. М. Галицький // Вісник Сумського національного аграрного університету серія «Економіка та менеджмент». – №12 (70). – 2016. – С. 38-64.
6. Гришова, І. Ю. Ефективний методичний інструментарій прогнозування фінансово-економічної стійкості / О. В. Глушко, І. Ю. Гришова, Н. В. Лагодієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – №1. – С. 359-366.
7. Гришова, І. Ю. Обґрунтованість та ефективність виконання бюджетних програм / І. Ю. Гришова, В. А. Замлінський // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 3. – Ч. 2. -- С. 227-231.
8. Гришова, І. Ю. Аналітичне забезпечення економічного розвитку підприємств з позицій інвестиційної привабливості / І. Ю. Гришова, С. С. Стоянова-Коваль //

Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 2. – С. 195-204.

9. Данько, Ю. І. Ринкова система України: стан та перспективи розвитку: монографія [Електронний ресурс] / За заг. ред. О. В. Макарюка, В. М. Жмайлова, Ю. І. Данька. – Х.: «МіськДрук», 2011. – 964 с.
10. Щербата, М. Ю. Сучасні трансформації ресурсно-виробничого потенціалу національної економіки України / І. Ю. Гришова, М. Ю. Щербата // Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Economy. Priorytetowe obszary nauki" (29.11.2015 – 30.11.2015) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. – str. 34-37.

References

1. Naumov, O. B. & Stoyanova-Koval', S. S. (2016). Mekhanizm derzhavno-privatnoho partnerstva yak instrument stabilizatsiyi investytsiynoho protsesu. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 6, 98-105.
2. Karabanov, O. V. (2015). Finansovo-ekonomichna zakhyshchenist' ahrarnoho pidpryyemstva i pryntsypy yiyi zabezpechennya. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu seriya «Ekonomika ta menedzhment»*, 12 (66), 111-114.
3. Stoyanova-Koval', S. S. (2015). Naukovo-metodychni pidkhody do otsinky investytsiynoyi diyal'nosti v ahroprodovol'chiy sferi Ukrayiny. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu seriya «Ekonomika ta menedzhment»*, 12 (66), 34-38.
4. Hryshova, I. Yu. & Stoyanova-Koval', S. S. (2016). Investuvannya stratehiy innovatsiynoho rozvytku subyektiv ahrarnoyi sfery Ukrayiny. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu seriya «Ekonomika ta menedzhment»*, 4 (68), 12-16.
5. Halyts'kyi, O. M. (2016). Teoretyko-metodolohichni zasady adaptyvnoho upravlinnya pidpryyemstv. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu seriya «Ekonomika ta menedzhment»*, 12 (70), 38-64.
6. Hlushko, O. V., Hryshova, I. Yu. & Lahodiyenko, N. V. (2017). Efektyvnyy metodychnyy instrumentariy prohnozuvannya finansovo-ekonomichnoyi stiykosti. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 1, 359-366.
7. Hryshova, I. Yu. & Zamlins'kyi, V. A. (2013). Obhruntovanist' ta efektyvnist' vykonannya byudzhethnykh prohram. *Visnyk Skhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya*, 3(2), 227-231.
8. Hryshova, I. Yu. & Stoyanova-Koval', S. S. (2015). Analitychne zabezpechennya ekonomichnoho rozvytku pidpryyemstv z pozytsiy investytsiynoyi pryvabylyvosti. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, 2, 195-204.
9. Makaryuk, O. V., Zhmaylov, V. M. & Dan'ko, Yu. I. (2011). *Rynkova systema Ukrayiny: stan ta perspektyvy rozvytku*. Kharkiv: Mis'kDruk.
10. Shcherbata, M. Yu. & Hryshova, I. Yu. (2015). *Suchasni transformatsiyi resursno-vyrobnychoho potentsialu natsional'noyi ekonomiky Ukrayiny*. Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Economy. Priorytetowe obszary nauki" (29.11.2015 – 30.11.2015) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 34-37.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2017 р.

Руслан Романович БІЛОСКУРСЬКИЙ

кандидат економічних наук,
доцент,
декан економічного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
E-mail: r.biloskursky@chnu.edu.ua

**МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Білокурський, Р. Р. Механізми державного регулювання в системі еколого-економічного розвитку України [Текст] / Руслан Романович Білокурський // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 14-27. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті визначено види механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни з виявленням практичних особливостей їх реалізації в Україні. Окреслено систему державного регулювання еколого-економічного розвитку країни та місце в ній механізмів. Запропоновано основні класифікаційні підходи до розподілу механізмів – за характером, обов'язковістю, ресурсним спрямуванням, темпологічністю, функціональним навантаженням, масштабами реалізації. Встановлено, що найбільш популярний підхід до поділу механізмів є за сферою їхньої дії, що передбачає виокремлення нормативно-правових, адміністративних, фінансово-економічних та інформаційних механізмів. При вивченні нормативно-правових механізмів зазначено, що вони охоплюють закони, підзаконні нормативні акти, міжнародно-правові акти загальної і предметної дії, які можуть прийматись органами влади різного управлінського рівня. Систематизовано фінансово-економічні механізми на групи інструментів бюджетного і позабюджетного фінансування, державних корпоративних прав і власності, ціноутворення, оподаткування, кредитування, інвестування. Описано загальну практику та проблеми екологічного оподаткування в Україні, в тому числі з оглядом поточної реформи фінансово-бюджетної децентралізації. Описано основні інформаційні механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку країни (промоцію еколого-економічної відповідальності, публічність державних реєстрів, системний еколого-економічний аналіз, науково-дослідне проектування, освітньо-виховні заходи). При цьому зазначено, що велику роль в ефективності їх реалізації відіграє рівень розвитку громадянського суспільства. Найбільш важливим за поточних умов регулятором у сфері еколого-економічного розвитку України визначено екологічне оподаткування.

Ключові слова: механізм державного регулювання; еколого-економічний розвиток; нормативно-правові механізми; адміністративні механізми; фінансово-економічні механізми; інформаційні механізми.

Ruslan Romanovych BILOSKURSKYY

PhD in Economics,
Associate Professor,
Dean of the Faculty of Economics,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
E-mail: r.biloskurskyy@chnu.edu.ua

THE MECHANISMS OF STATE REGULATION IN THE SYSTEM OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Abstract

The types of mechanisms of state regulation of ecological and economic development are identified. The practical features of their implementation in Ukraine are found. The basic classification approaches to their separation are proposed. The mechanisms on the basis of scope are described. The administrative, financial and economic, information mechanisms to a greater extent are reviewed. Areas with mandatory ecological licensing in the administrative mechanisms system are identified. The legal and regulatory mechanisms cover laws, regulations, international instruments and subject the general steps that can be taken by the authorities at various administrative levels. Financial and economic mechanisms are divided into groups of instruments of budgetary and extrabudgetary funding, the state corporate rights and property, pricing, taxation, credit, investment. General practice and problems of environmental taxation in Ukraine, including an overview of the current reform of fiscal decentralization are described. Information mechanisms of state regulation of environmental and economic development (the promotion of environmental and economic responsibility, publicity public registers, systematic environmental and economic analysis, research design, educational and correctional measures) are described. The level of civil society plays an important role in the effectiveness of their implementation. The ecological taxation is defined most as the important regulator in the environmental and economic development of Ukraine.

Keywords: *mechanism of state regulation; ecological and economic development; regulatory mechanisms; administrative mechanisms; financial and economic mechanisms; information mechanisms.*

JEL classification: O13, O44, Q52, Q56

Вступ

Еколого-економічний пріоритет розвитку України є актуальним як з теоретико-методологічного, так і практичного погляду. По-перше, у багатьох прогресивних концептуальних положеннях вітчизняних учених (еніологія Г. Швєбса, екогомологія С. Злупка, гіперекономіка чи новітня теоретична економіка Б. Прикіна, економічна психологія С. Долгова) простежуються подібні риси нової парадигми – гармонія між людиною та довкіллям (природним, техногенним і соціальним), визнання в структурі об'єктів, процесів, явищ наявності щільної та тонкої матерії як таких, що взаємопроникають і взаємодоповнюють одна одну [1, с. 18]. Тобто мова вже йде не лише про необхідність гармонізації взаємодії людини і довкілля. Мова про новітнє метафізичне осмислення людського простору. По-друге, фахівці одноставно стверджують, та й це помічає нині кожен, що сучасну екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду внаслідок ігнорування законів розвитку і відтворення природноресурсної системи

держави [2, с. 74]. Це вимагає кардинальних змін у чинній практиці господарювання на всіх інституційних рівнях.

Актуальність вивчення механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку підтверджує їх практична сутність. Відомо, що за змістом вони відображають «знаряддя», «пристрій» впливу суб'єкта на об'єкт. Так само у сфері узгодження екологічних та економічних інтересів механізми потребують розуміння варіативності їх застосування.

Результати нашого дослідження вдалось отримати завдяки використанню загальнонаукових і специфічних методів наукового пізнання, а також напрацювань інших учених згідно з проблематикою публікації. Серед них – У. Антонюк [5], О. Веклич [18], О. Гіндес [3], В. Голян [7; 8], Н. Демченко [16], О. Коленов [22], І. Мартинюк [14], В. Міщенко [13], Г. Погріщук [12], І. Потаї [20], І. Радик [6], Л. Сідельнікова [9], В. Трегобчук [19], О. Федчак [11], О. Хвесик [2], І. Хвостіна [21], О. Юречко [4] та ін.

Мета статті

Як доповнення до зазначених праць *метою* нашої публікації є визначити види механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни з виявленням практичних особливостей їх реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Практичний зміст механізмів державного регулювання розкриває їхня видова різноманітність. З цього приводу в теорії державного управління існує чимало поглядів. Застосовують різні *критерії класифікації* механізмів: за характером – обмежувальні, стимулювальні, стримувальні, дозвоільні, мобілізаційні, відтворювальні; за обов'язковістю – директивні, рекомендаційні, приховані; за ресурсним спрямуванням – механізми у сфері використання мінеральних, земельних, водних, лісових ресурсів; за темпологічністю – сплановані (стратегічні, превентивні), ситуативні (актикризові, стабілізаційні); за функціональним навантаженням – планування, організаційні, мотиваційні, контролюючі; за масштабами реалізації – глобальні, інтеграційні (уніфіковані), національні, регіональні, локальні. Найбільш популярний підхід визначення видів механізмів – за сферою їхньої дії, що передбачає виокремлення нормативно-правових, адміністративних, фінансово-економічних та інформаційних механізмів (рис. 1).

Нормативно-правові механізми охоплюють закони, підзаконні нормативні акти, міжнародно-правові акти загальної і предметної дії, які можуть прийматись органами влади різного управлінського рівня. Від цього залежать масштаби їхньої дії – глобальні (на рівні міжнародних організацій типу Комісії зі сталого розвитку ООН, Міжнародної організації споживачів), інтеграційні (на рівні інтеграційних утворень типу Європейського агентства з навколишнього середовища Європейського Союзу), національні (на рівні окремих держав, як-от: Міністерство екології та природних ресурсів України, Верховна Рада України як основний законотворчий орган), регіональні (на рівні територіальних органів виконавчої влади типу обласних рад і держадміністрацій), локальні (на рівні органів місцевого самоврядування).

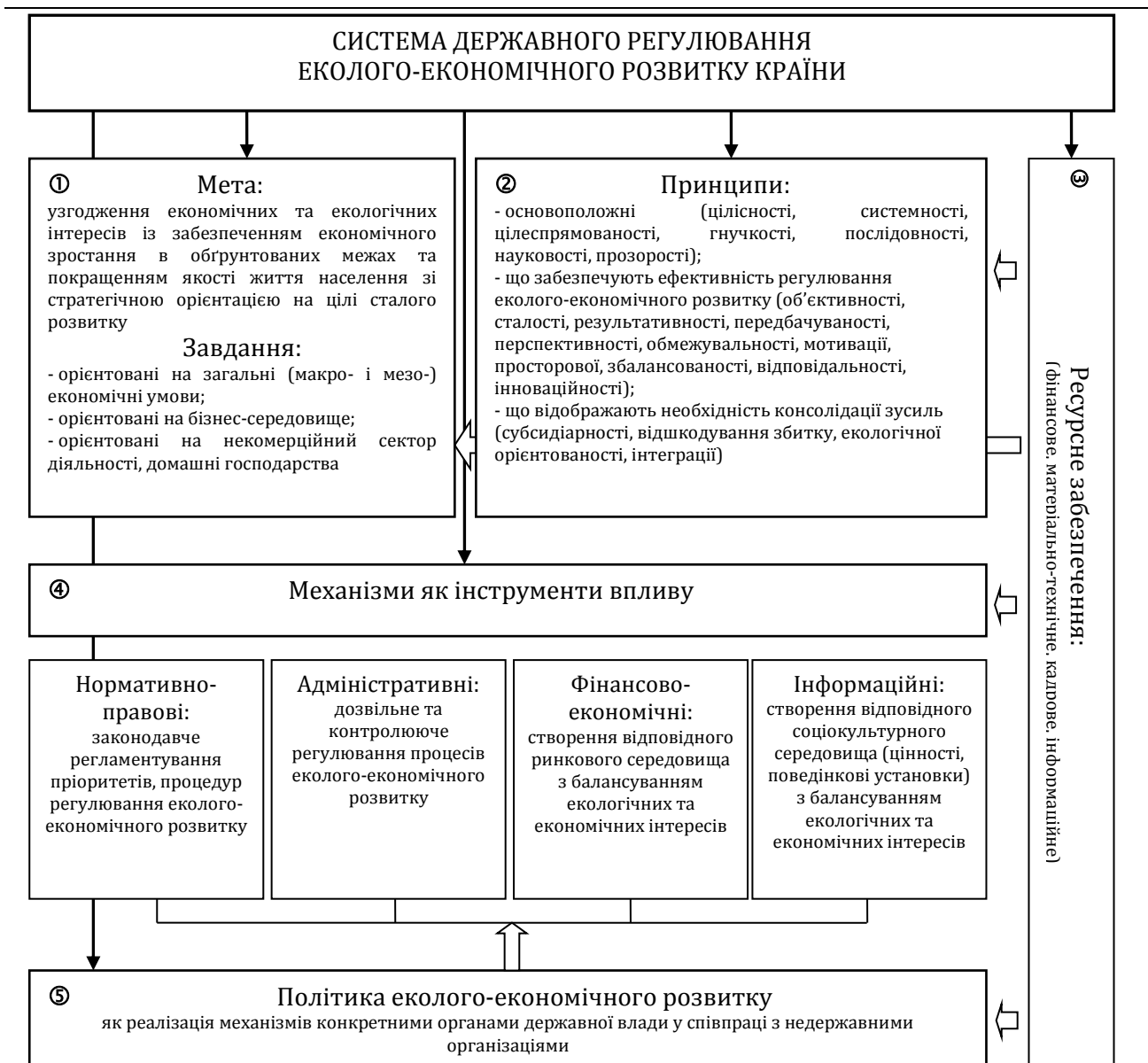

Рис. 1. Система державного регулювання еколого-економічного розвитку країни та місце в ній механізмів

**Власна розробка*

На відміну від нормативно-правових, *адміністративні механізми* здебільшого мають дозвільний та контролюючий характер. Велику роль вони відіграють у контексті забезпечення раціонального природокористування. Серед адміністративних механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни найбільш поширеними у вітчизняній і міжнародній практиці є такі:

- просторово-функціональне структурування ландшафтів із зонуванням територій ґрунтового, водоохоронного призначення і т. д.;
- дозволи і ліцензії на право користування ресурсами, видобування корисних копалин, у тому числі дорогоцінного каміння і т. д. (рис. 2);

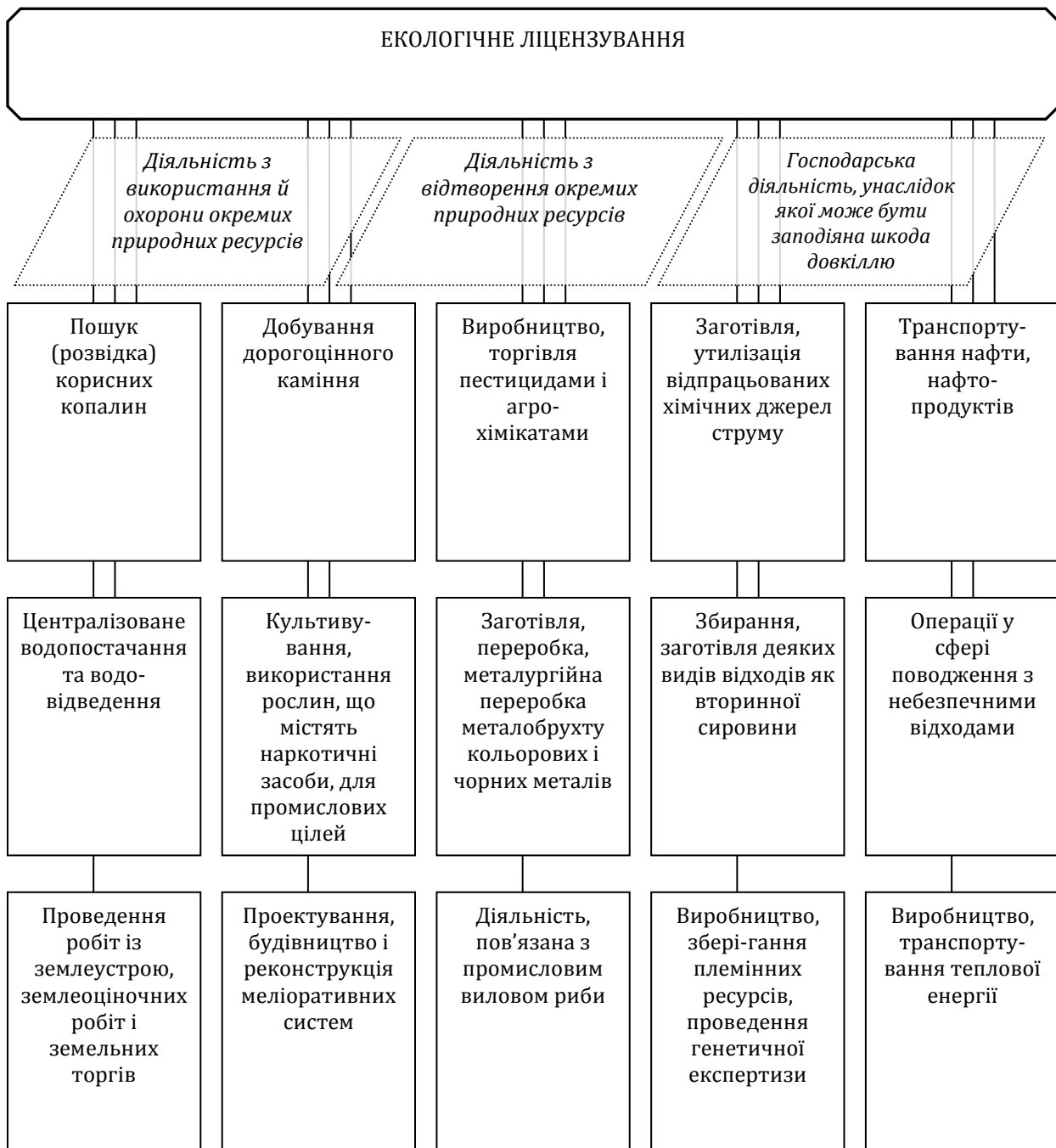

Рис. 2. Види діяльності, що підлягають екологічному ліцензуванню в Україні

**Побудовано автором за даними [5; 6, с. 14]*

- норми, стандарти, квоти: екологічні норми (видобутку природних ресурсів, стану довкілля та забруднення, в тому числі радіації); норми грошової оцінки земель, різних природних об'єктів; виробничо-технологічні норми на розміщення будівельних об'єктів, встановлення очисних споруд, протиерозійних гідротехнічних споруд і т. д.; норми зношення основних фондів (для модернізації основного виробництва з метою забезпечення необхідного рівня екологічної безпеки і ресурсозбереження); норми поводження з відходами та, як наслідок, заходи з утилізації і переробки відходів і вторинних ресурсів [3, с. 96]; норми навантаження на територію (об'єкт); екологічні права і квоти;

-
- екологічна сертифікація, маркування споживчої продукції, в тому числі щодо виробництва екологічно чистої продукції, відзначення екологічно чистого середовища її виробництва;
 - санкції (обмеження, зупинення і припинення діяльності, в тому числі – як наслідок кримінальної відповідальності за екологічні злочини [4, с. 363]), штрафи за порушення норм і стандартів природокористування;
 - договірне регулювання: договори концесії; угоди про використання природних ресурсів з наступним їх відновленням (практика зональної оренди територій, що актуально для вирішення проблеми стихійного видобування бурштину в Україні); договори співпраці в екологічній сфері (міждержавні, міжрегіональні, міжмуніципальні);
 - митне регулювання з обмеженням експорту/імпорту природних ресурсів;
 - програмні нормативи: міжгалузеві баланси, паливно-енергетичні баланси (на рівні окремих міст, областей, держави);
 - організаційні форми: території спеціального призначення, в тому числі залучені в природно-заповідний фонд; спеціальні підприємницькі і некомерційні утворення з метою здійснення екологічних інновацій, наукових досліджень.

Наступну дуже потужну групу механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни становлять *фінансово-економічні* (рис. 3). Це найбільш гнучка та адаптативна група механізмів, яка має винятковий вплив на ринкові умови країни. Ця група механізмів при ефективному застосуванні з непрямым (прихованим) впливом може забезпечити досягнення цілей еколого-економічного розвитку на довготривалу перспективу. Дуже важливими наслідками реалізації таких механізмів є структурні зміни національної (регіональної економіки) з оцінкою ресурсомісткості різних видів економічної діяльності, а також експортно-імпоротної діяльності держави.

Розглянемо більш детально окремі фінансово-економічні механізми. Їх основою є *бюджетне та позабюджетне фінансування*. Бюджетне фінансування охоплює систему заходів з приводу мобілізації і перерозподілу фінансових ресурсів з подальшим їх спрямуванням на екологічні потреби – забезпечення чистого і безпечного середовища проживання, комфортного довкілля, забору і переробки відходів, безпечної і здорової їжі. Мобілізація фінансових ресурсів відбувається через оподаткування, що виокремлено окремим фінансово-економічним механізмом і буде розглянуто нижче. Слід зазначити, що збори за спеціальне використання природних ресурсів та їх питома вага у загальній величині доходів Зведеного бюджету України охоплюють досить вагому частку. Більше того, вони значно зросли з 2007 року. Як свідчать розрахунки В. Голяна, за даними Міністерства фінансів України, Державного казначейства України і Державної служби статистики України, частка зборів за спеціальне використання природних ресурсів у Зведеному бюджеті у 2014 році становила 7,37 %, постійно зростаючи з 2007 року (2,71 %) [7]. Таку ситуацію В. Голян розглядає як негативну. Учений пише, що період 2000-2007 років був періодом макроекономічної стабільності і в окремі часові інтервали відзначався позитивною динамікою реального ВВП, що супроводжувалося зростанням надходжень прямих та непрямих податків до бюджетів різного рівня, пов'язаних з веденням підприємницької діяльності та створенням доданої вартості [7]. Виходить, що з настанням світової фінансово-економічної кризи макроекономічна ситуація в країні не дозволила переорієнтувати дохідну структуру бюджету на податкові платежі з бізнесу, а змушувала до підвищення екологічних сплат. З огляду на кризову екологічну ситуацію в Україні можна говорити, що така практика лише забезпечувала наповнення бюджету, однак не дозволила покращувати стан природного навколишнього середовища. Негативним є й те, що зростання надходжень

зборів за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України було зумовлено механічним збільшенням нормативів плати, а не реальним розширенням бази стягнення зборів за використання окремих видів природних ресурсів, а також земельного податку [8, с. 58]. Основними видами податків, що формували збори за спеціальне використання природних ресурсів в Україні, є: плата за землю; рентна плата за видобуток та транспортування нафти, газу та аміаку; платежі за користування надрами; збір за забруднення навколишнього природного середовища (з 2011 року екологічний податок); збір за спеціальне використання води; збір за користування радіочастотним ресурсом; збір за спеціальне використання лісових ресурсів [9, с. 506].

Рис. 3. Фінансово-економічні механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку країни

**Власна розробка*

Бюджетні видатки на екологічні цілі здійснюються за статтею «Охорона навколишнього природного середовища» через Державний фонд охорони навколишнього природного середовища та систему його територіальних підрозділів, який створено з метою фінансування природоохоронних заходів та заходів, пов'язаних з раціональним використанням і збереженням природних ресурсів [10]. Саме через цей Фонд надаються екологічні субвенції з державного місцевим бюджетам, фінансуються програмні заходи.

Позабюджетне фінансування державного регулювання еколого-економічного розвитку може здійснюватись через приватні фонди навколишнього середовища, фінансово-кредитні установи, громадські організації, міжнародні організації, страхові фонди [11, с.128; 12; с.7]. В умовах становлення громадянського суспільства, децентралізації державного регулювання в країні інститути позабюджетного фінансування стають усе більш важливими, тим більше з погляду можливостей залучення фінансових ресурсів міжнародних організацій, у тому числі фондів Європейського Союзу, для яких екологічне питання залишається домінантним у системі різних проблемних аспектів.

Необхідним для вивчення, виходячи з його значення в системі регулювання еколого-економічного розвитку, є фінансово-економічний механізм *екологічного оподаткування*. Цей інструмент тісно пов'язаний з бюджетним фінансуванням, адже передбачає формування: системи справляння платежів (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів, що забезпечує акумулювання частини чистого доходу природокористувачів і передачу її в державний та місцеві бюджети [13, с. 27-28]; системи нормативів платежів за користування надрами для видобування корисних копалин; системи платежів за забруднення навколишнього природного середовища; системи пільгового оподаткування – як правило, за відновлення стану природного середовища, природних ресурсів, здійснення екологічно чистого виробництва, встановлення очисних споруд, соціальну відповідальність в екологічній сфері тощо.

В Україні питання екологічного оподаткування є основним у системі регулювання еколого-економічного розвитку. Податок є *найсильнішим інструментом* у балансуванні екологічних та економічних інтересів. Численні критичні оцінки його застосування підтверджують, що наразі система державного регулювання еколого-економічного розвитку в Україні є неефективною та вимагає оптимізації у першу чергу. З теорії фіскального регулювання відомо, що податкова політика повинна бути організована таким чином, щоб можна було забезпечити таку величину податкових надходжень, яка була б оптимально бажаною, виходячи із проголошеної економічної доктрини; щоб податки, які справляються до централізованих фондів грошових коштів, були достатніми для того, щоб держава в особі органів державної влади могла виконати всі закріплені за нею функції [14, с. 288]. Оскільки реалії доводять існування великої кількості проблем у сфері еколого-економічного розвитку України, то очевидно система екологічного оподаткування залишається неефективною: а) в частині визначення переліку податків, їх ставок і процедури стягнення; б) в частині перерозподілу мобілізованих фінансових ресурсів у ході визначення пріоритетних цілей фінансування; в) в частині цільового використання мобілізованих фінансових ресурсів.

Правове визначення системи екологічного оподаткування в Україні здійснено в Податковому кодексі України у розділі VIII «Екологічний податок». Цей документ регламентує *об'єкти оподаткування*, які в Україні є наступними [15]: обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти; обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання; обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк; обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій).

Норматив Податкового кодексу України встановлює ставки податку за кожним з об'єктів оподаткування, з урахуванням класу небезпечності та орієнтованого безпечного рівня впливу відповідних речовин.

Щодо ефективності системи екологічного оподаткування в Україні у наукових джерелах знаходимо чимало критичних оцінок. Імпонують обґрунтування Н. Демченко та І. Касатонової, що на практиці виробникам економічно вигідніше заплатити податки, ніж втратити свої позиції в конкурентоспроможності за рахунок виробництва товарів і послуг за більш високою ціною; тобто такий діючий інструмент екологічної політики, як внесення в ціну продукції і послуг екологічних показників, не знаходить широкої підтримки як у багатьох країнах світу, так і в Україні, тому що, якщо ціни почнуть відбивати екологічні витрати, продукція й фірми, що завдають збитків довкіллю, втратять конкурентні переваги, якими вони сьогодні користуються [16, с. 31]. Таке положення підтверджує суперечність між політикою ціноутворення та оподаткування в системі фінансово-економічних механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку. Постає науково-практичний дискурс щодо величини податків. У праці Л. Сідельникової можемо знайти факт, що у 2010 році група німецьких та австрійських учених під керівництвом С. Гіл'юма, К. Луца та К. Ползіна у роботі «Глобальні наслідки Європейської реформи екологічного податку» розглянула вплив збільшення екологічних податків на темпи економічного зростання в країнах Європи та їх головних торговельних партнерів; згідно з їх розрахунками, збільшення навантаження на забруднення і природні ресурси є значно ефективнішим, аніж на працю та капітал, оскільки призводить до скорочення ВВП усього на 1,4 %, водночас споживання ресурсів при цьому зменшується на 5 %, а викиди CO₂ – на 15 % [17; 9, с. 508]. Отже, підвищення ставок екологічних податків є виправданим. Для України це питання теж стоїть гостро. Однак ще гостріше стоїть ефективність *перерозподілу мобілізованих у ході сплати екологічного податку фінансових ресурсів*.

Наразі в Україні відбувається процес фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування, розпочатий 2014 року. З аналітичної записки О. Веклича, представленої до розгляду в Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, випливає, що поточне зростання обсягів надходжень коштів від сплати екологічного податку здійснюється до загального фонду Державного бюджету, що спричиняє фінансове «знекровлення» Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища [18]. Відтак учений критикує ліквідацію участі спеціального фонду Державного бюджету у перерозподілі коштів на екологічні цілі, адже на сьогодні через мізерну фінансову базу Державного фонду охорони навколишнього природного середовища законодавчо скасована фінансова відповідальність держави щодо реалізації природоохоронних заходів і екологічних цілей, яка фактично фінансово самоусунулась від розв'язання вагомих екологічних проблем [18].

Автор наводить розгорнуту схему перерозподілу мобілізованих у ході сплати екологічного податку фінансових ресурсів між різними бюджетними інститутами [18]. З одного боку, проблемним видається відсутність фінансування спеціального фонду Державного бюджету. Однак місцеві бюджети отримують до 80 % від сплати екологічного податку із зобов'язанням витратити їх на екологічні цілі. Таким чином, поточна реформа спрямована на посилення участі і відповідальності територіальних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування за екологічну ситуацію на відповідних територіях.

Окрім нормативно-правових, адміністративних та фінансово-економічних механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни, все

більшої ваги набувають *інформаційні* інструменти. Домінуючим у характері їх впливу є соціокультурний зміст. Розвинені демократичні і правові держави все частіше застосовують інформаційний інструментарій. Він особливо ефективний за умов реалізації прозорої політики та наявності розвинутого громадянського суспільства. Для України ефективність реалізації інформаційних механізмів поки залишається не такою високою, як решти, однак все ж є необхідною.

Розглянемо, які основні інформаційні механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку країни є можливими до застосування:

- промоція еколого-економічної відповідальності, мотивація підприємств до використання ресурсо- й енергозберігальних, безвідхідних (маловідходних) технологічних процесів у межах реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу [19, с. 38];
- зобов'язання, мотивація підприємств та організацій складання й опублікування корпоративних екологічних звітів;
- публічність державних реєстрів (кадастрів рослинного і тваринного світу, викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, територій та об'єктів природно-заповідного фонду і т. д.), удосконалення геоінформаційних систем (позитивним прикладом для України стало опублікування в мережі Інтернет публічної кадастрової карти);
- системний еколого-економічний аналіз на різних інституційно-територіальних рівнях, який містить екологічну експертизу, екологічну діагностику, екологічний ситуаційний аналіз, екологічний маркетинговий аналіз, екологічний аудит, екологічний контролінг [20, с. 23; 21, с. 116];
- стратегічна екологічна оцінка на різних інституційно-територіальних рівнях як систематичний процес, який здійснюється для аналізу екологічних наслідків запропонованих планів, програм та інших стратегічних дій, а також для залучення результатів досліджень до процесу ухвалення рішень [22, с. 84];
- оцінка економічної ефективності використання природних ресурсів;
- формування систем еколого-економічного обліку (СЕЕО), методологія створення яких була запропонована Статистичним відділом Секретаріату ООН ще у 1993 році; метою такої системи є врахування екологічного чинника в національних статистичних оцінках;
- науково-дослідне проектування з обґрунтуванням у формі методичних рекомендацій, наукових доповідей пріоритетів і способів використання природоохоронного обладнання, екологічно чистих технологічних процесів, продукції тощо [3, с. 96];
- освітньо-виховні заходи з підготовкою належної кваліфікації фахівців та формування екологічної свідомості суспільства.

З огляду механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни слід зазначити, що велику роль в ефективності їх реалізації відіграє рівень розвитку громадянського суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Наразі маємо таку ситуацію, що екологічні інструменти впливу на загальнодержавному рівні використовуються неефективно. Потрібні рішення приймаються, в крайньому випадку, під шаленим тиском міжнародних організацій як умови кредитування та подальшої євроінтеграції. Практика монополізації ринку природних ресурсів в Україні не дозволяє об'єктивно говорити про реальність прозорого використання регульованих механізмів. Громадський вплив поки є дуже

важливим, що вимагає від науковців обґрунтувань прогресивних форм співпраці державних і недержавних організацій. Це має бути одним із пріоритетів стратегічного планування еколого-економічного розвитку України.

Список літератури

1. Шевчук, А. В. Університети третього тисячоліття як опорні центри глобального науково-освітнього простору / А. В. Шевчук, Л. Т. Шевчук // Інноваційна економіка. – 2014. – № 4. – С. 16-21.
2. Хвесик, М. А. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 74-86.
3. Гіндес, О. Г. Напрями підвищення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів / О. Г. Гіндес // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2012. – Вип. 1. – С. 95-102.
4. Юречко, О. В. Екологічні санкції за забруднення довкілля в Україні / О. В. Юречко // Науковий вісник УкрДЛТУ: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2005. – Вип. 15.6. – С. 360-366.
5. Антонюк, У. В. Поняття і види екологічних ліцензій в Україні [Електронний ресурс] / У. В. Антонюк // Прикарпатський юридичний вісник. – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/14.pdf
6. Радик, І. Л. Правові проблеми екологічного ліцензування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право» / І. Л. Радик. – Харків, 2001. – 18 с.
7. Голян, В. Які є резерви збільшення надходжень природно-ресурсної ренти до зведеного бюджету України / Василь Голян: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecos.kiev.ua/news/view/308>.
8. Голян, В. А. Фіскальне регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних перетворень: вибір пріоритетів та інструментів / В. А. Голян, В. М. Бардась // Економічні науки. Сер.: Економічна теорія та економічна історія. – 2013. – Вип. 10. – С. 55-64.
9. Сідельникова, Л. П. Фіскальні резерви оподаткування природних ресурсів / Л. П. Сідельникова // Таврійський науковий вісник. – 2011. – Вип. 76. – С. 504-516.
10. Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища: постанова Кабінету Міністрів України від 7.05.1998 року № 634: законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-98-%D0%BF>.
11. Федчак, О. М. Фінансове забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів в Україні / О. М. Федчак // Історія та перспективи соціально-економічного розвитку, державного регулювання та місцевого самоврядування Півдня Росії та України: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Суми-Курськ, 21-22 травня 2010 року / За ред. О. М. Теліженка, В. О. Лук'янихіна. – Суми: СумДУ, 2010. – Ч. 2. – С. 126-132.
12. Погрішук, Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Г. Б. Погрішук. – Тернопіль, 2005. – 24 с.

13. Міщенко, В. С. Природноресурсні платежі в доходах бюджету. Шляхи вдосконалення / В. С. Міщенко, Я. В. Коваль, М. А. Хвесик, О. А. Кучер // Фінанси України. – 2007. – № 12. – С. 27-37.
14. Мартинюк, І. В. Критерії формування податкової політики, спрямованої на еколого-економічний розвиток країни / І. В. Мартинюк // Економічний простір. – 2013. – № 70. – С. 284-293.
15. Розділ VIII. Екологічний податок [Електронний ресурс]: податковий кодекс України: Державна фіскальна служба України. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/nk/rozdil-viii--ekologichniy-poda>.
16. Демченко, Н. В. Еколого-економічна політика і національний механізм природокористування: напрямки вдосконалення / Н. В. Демченко, І. А. Касатонova // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2012. – № 1. – С. 31-34.
17. Giljum, S. Global implications of a European environmental tax reform / S. Giljum, Ch. Lutz, C. Polzin / Sustainable Europe Research Institute (SERI). – Vienna, Austria. – 2010.
18. Веклич, О. О. Нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування як інституціональний чинник посилення екологічних викликів (аналітична записка) / О. О. Веклич: Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58930&cat_id=45228.
19. Трегобчук, В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.
20. Потай, І. Ю. Сталій розвиток регіону з екологічною регламентацією: моніторинг та перспективи / І. Ю. Потай, К. В. Андрушкевич // Всеукраїнські наукові економічні читання з міжнародною участю з нагоди 50-річчя економічної освіти на Миколаївщині: матеріали (27-29 трав. 2015 р.) / «Актуальні тренди економічного розвитку України», Всеукр. наук. екон. конф. (Миколаїв, 2015); відп. за вип. В. Н. Парсяк [та ін.]. – Миколаїв: НУК, 2015. – 132 с. – С. 20-24.
21. Хвостіна, І. М. Концептуальні аспекти еколого-економічного аналізу / І. М. Хвостіна, Г. О. Зелінська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 5, Т. 2 «Економічні науки». – С. 115-119.
22. Коленов, О. М. Напрямки вдосконалення механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні / О. М. Коленов // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1. – С. 80-86.

References

1. Shevchuk, A. V. & Shevchuk, L. T. (2014). Universitetite tret'oho tysyacholittya yak oporni tsentry hlobal'noho naukovo-osvityn'yyu prostir. *Innovatsiyna ekonomika*, 4, 16-21. [in Ukrainian].
2. Khvesyuk, M. A. & Stepanenko, A. V. (2014). Ekolohichna kryza v Ukrayini: sotsial'no-ekonomichni Naslidky ta shlyakhy yikh Podolannya. *Ekonomika Ukrayiny*, 1, 74-86. [in Ukrainian].
3. Hinds, O. H. (2012). Napryamy pidvishchenni ekoloho-ekonomichnoyi efektyvnosti pryrodookhoronnykh zakhody. *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya. Seriya: Upravlinnya*, 1, 95-102. [in Ukrainian].
4. Yurechko, O. V. (2005). Ekolohichni sanktsiyi za zabrudnennya dovkillya v Ukrayini. *Naukovyy visnyk UkrDLTU: Ekolohizatsiya ekonomiky yak instrument staloho rozvytku v uslovyyakh konkurentnoho seredovyshcha*, 15.6, 360-366. [in Ukrainian].

5. Antonyuk, U. V. (2011). *Ponyattya y vydy ekolohichnykh litsenziy v Ukrayini*. Retrieved from: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/14.pdf. [in Ukrainian].
6. Radyk, I. L. (2001). Pravovi problem ekolohichnyy Litsenzuvannya: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupeniv kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.06 «zemel'ne pravo; Ahrarne pravo; ekolohichna pravo; pryrodoresursove pravo, 18. [in Ukrainian].
7. Holyan, V. (n. d.). *Yaki ye rezervy Zbil'shennya nadkhodzhennya pryrodno-resursnoyi renty do zvedennya byudzhetu Ukrayiny*. Retrieved from: <http://ecos.kiev.ua/news/view/308>. [in Ukrainian].
8. Holyan, V. A., Bardas', V. M. (2013) Fiskal'ne rehulyuvannya pryrodokorystuvannya v umiv pohlyblennya institutsional'niy. *Ekonomichni nauky. Ser.: Ekonomichna teoriya ta ekonomichna istoriya*, 10, 55-64. [in Ukrainian].
9. Sidel'nikova, L. P. (2011). Fiskal'ni rezerv'te opodatkovannya pryrodnykh resursiv. *Tavriys'kyi naukovy visnyk*, 76, 504-516. [in Ukrainian].
10. *Pro pohodzhennya materialiv Polozhennya pro Derzhavnyy fond okhorony navkolysn'oho pryrodnoho seredovyscha*. (1998). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-98-%D0%BF>. [in Ukrainian].
11. Fedchak, O. M. (2010). Finansove zabezpechennya ratsional'nyy Vykorystannya ta okhorony pryrodnykh resursiv v Ukrayini. *Istoriya ta perspektyvy sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku, derzhavnoho rehulyuvannya ta mistsevoho samovryaduvannya Pivdnyia Rossyy ta Ukrayiny*, 2, 126-132. [in Ukrainian].
12. Pohrishchuk, H. B. (2005). *Finansove zabezpechennya okhorony navkolysn'oho pryrodnoho seredovyscha*, 24. [in Ukrainian].
13. Mishchenko, V. S., Koval', Ya. V., Khvesyuk, M. A. & Kucher, O. A. (2007). Prirodnorekursni Platezhi v dokhodakh byudzhetu. Shlyakhy Vdoskonalennya. *Finansy Ukrayiny*, 12, 27-37. [in Ukrainian].
14. Martynyuk, I. V. (2013). Kryteriyi formyrovanye podatkovoyi polityky, spryamovanoyi na ekoloho-ekonomichnyy rozvytok krayiny. *Ekonomichnyy prostir*, 70, 284-293. [in Ukrainian].
15. Rozdil VIII. Ekolohichnyy podatok: Podatkovyy kodeks Ukrayiny: Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrayiny. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua/nk/rozdil-viii--ekologichniy-poda/>. [in Ukrainian].
16. Demchenko, N. V., Kasatonova, I. A. (2012). Ekoloho-ekonomichna polityka y natsional'nyy mekhanizm pryrodokorystuvannya: napryamky vdoskonalennya. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva*, 1, 31-34. [in Ukrainian].
17. Giljum, S., Lutz, Ch., Polzin, C. (2010). Global implications of a European environmental tax reform. *Sustainable Europe Research Institute (SERI)*. [in English].
18. Veklych, O. O. (n. d). *Ninishnya model' finansovo-byudzhethnoyi detsentralizatsiyi ekolohichnoho opodatkovannya yak institutsional'niy chynnyk posylennya ekolohichnykh vyklykiv (analychna zapyska)*. Komitet Verkhovnoyi Rady Ukrayiny po voprosam ekolohichnoyi polityky, pryrodokorystuvannya ta likvidatsiyi naslidkiv chornobyl's'koyi katastrofy. Retrieved from: http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58930&cat_id=45228. [in Ukrainian].
19. Trehobchuk, V. (2002). Kontseptsii stalyy rozvytku dlya Ukrayiny. *Visnyk Natsyonal'noy akademyy nauk Ukrayiny*, 2, 31-40. [in Ukrainian].
20. Potay, I. Yu. & Andrushkevych, K. V. (2015). Stalyy rozvytok rehionu z pro ekolohichnu rehlamentatsiyeyu: monitorynh ta perspektyvy. *Vseukrayins'ki naukovy ekonomichni chytannya z mizhnarodnoyu uchastyu z nahodi 50-richchya ekonomichnoyi osvity na Mykolayivshchyni*, 20-24. [in Ukrainian].

-
21. Khvostina, I. M. & Zelins'ka, H. O. (2014). Kontseptual'ni aspekty ekoloho-ekonomichnyy analizu. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, 5(2), 115-119. [in Ukrainian].
22. Kolyenov, O. M. (2014). Napryamky Vdoskonalennya mekhanizmu formuvannya ta realizatsyy derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky v Ukrayini. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, 1, 80-86. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017 р.

Олександра Богданівна ВАСИЛЬЧИШИН

кандидат економічних наук,
доцент,
докторант кафедри податків і фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: volexandra@gmail.com

**КОНЦЕНТРАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ
БЕЗПЕКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Васильчишин, О. Б. Концентрація банківської діяльності та її вплив на фінансову безпеку банківської системи України [Текст] / Олександра Богданівна Васильчишин // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 28-40. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто основні показники та причини концентрації банківської діяльності в Україні, а також окреслено напрямки негативного впливу концентрації активів, пасивів та статутного капіталу на фінансову безпеку банківської системи і обґрунтовано шляхи мінімізації такого впливу.

Мета. Метою статті є комплексний аналіз концентрації банківської діяльності в Україні для визначення її впливу на рівень фінансової безпеки вітчизняної банківської системи та розробки рекомендацій щодо мінімізації негативного впливу концентрації банківської діяльності певних груп банків, в тому числі і з іноземним капіталом, на розвиток банківської системи та економіки загалом.

Методи. Використано емпіричний підхід до дослідження теоретичних аспектів вивчення концентрації та конкуренції в банківській діяльності, застосовано статистичні та методи коефіцієнтів для розрахунку показників концентрації та їх впливу на фінансову безпеку банківської системи, а також методи узагальнення та систематизації для формулювання рекомендацій щодо мінімізації негативного впливу концентрації банківської діяльності на фінансову безпеку банківської системи України.

Результати. На основі розрахунку коефіцієнтів концентрації для трьох та десяти найбільших банків, індексу Херфіндаля-Хіршмана та індексу Лінда виявлено суттєві загрози надмірної концентрації, олігополізації та монополізації банківської діяльності для фінансової безпеки банківської системи України, які полягають у зниженні рівня конкуренції та концентрації майже 40 % статутного капіталу у власності банків з російським капіталом, що в умовах війни виступає одним із її гібридних інструментів. Запропоновано комплекс заходів щодо зниження концентрації банківської діяльності, підвищення рівня конкуренції, оптимізації діяльності державних банків, а також зменшення присутності банків з державним російським капіталом у вітчизняній банківській системі.

Ключові слова: фінансова безпека; концентрація; олігополізація; банк; банківська діяльність; активи; пасиви; статутний капітал.

Oleksandra Bohdanivna VASYL'CHYSHYN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Doctoral Student, Department of Tax and Fiscal Policy,
Ternopil National Economic University
E-mail: volexandra@gmail.com

**CONCENTRATION OF BANKING ACTIVITY AND ITS IMPACT
ON FINANCIAL SECURITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE**

Abstract

Introduction. *In the article the basic indicators and reasons for the concentration of banking activities in Ukraine are determined. The areas of the negative impact of concentration of assets, liabilities and share capital to the financial security of the banking system are outlined. The reasonable ways to minimize this impact are grounded.*

Purpose. *The aim of the article is to carry out a comprehensive analysis of the concentration of banking activities in Ukraine in order to determine its impact on the level of financial safety of the banking system and to make recommendations to minimize the negative influence of the concentration of banking activities of certain groups of banks, including foreign capital, the development of the banking system and economy as a whole.*

Methods. *The empirical approach to define the theoretical aspects of the study of concentration and competition in banking is used in the research. The statistics methods and the methods of coefficients for the calculation of the concentration and their impact on the safety of the banking system, as well as methods of generalization and systematization of formulating recommendations to minimize the impact of the concentration of banking activities. Financial security of the banking system of Ukraine are applied.*

Results. *On the basis of calculating the concentration factor for three and ten largest banks and of Herfindahl-Hirschman Index and the Lind Index the significant threat of excessive concentration, oligopolization and monopolization of the banking business for the financial security of the banking system of Ukraine are revealed. Their aim is to reduce competition and concentration of about 40% of the share capital which is owned by banks with Russian capital. In conditions of war it becomes one of its hybrid instruments. It has been determined a range of measures to reduce the concentration of banking activity, to increase the competition, to optimize the activity of state-owned banks and to reduce the presence of Russian banks with state capital in the domestic banking system.*

Keywords: *financial security; concentration; oligopolization; bank; banking; assets; liabilities; share capital.*

JEL classification: E50, H56

Вступ

Кризові явища в банківській системі України, які пов'язані із різними ендогенними та екзогенними чинниками, досить негативно відображаються на розвитку національної економіки через звуження фінансової підтримки підприємств, зниження доступності і якості банківських послуг. Однак найбільш згубний вплив на розвиток національної банківської системи та економіки має проведення політики «очищення» банківської системи, що призводить до зростання концентрації банківської діяльності особливо російськими банками, а це підриває фінансову безпеку

банківської системи та держави загалом. Тому в умовах занепаду економіки України, існування військово-політичної загрози досить актуальним питанням є дослідження причин та наслідків концентрації банківської діяльності для розвитку конкуренції в банківському секторі, забезпечення діяльності підприємств, фінансової безпеки вітчизняної банківської системи і розвитку національної економіки зокрема.

В економічній літературі проблеми концентрації банківської діяльності тісно пов'язані із дослідженням конкуренції в банківському секторі, оскільки надмірна концентрація банківських активів і пасивів у певній групі банків призводить до олігополізації та монополізації ринку банківських послуг, що призводить до підвищення їх вартості та зниження доступності. Окрім цього, монополізація ринку банківськими групами з іноземним капіталом підвищує залежність економіки країни від кон'юнктури ринків країн-донорів, а також посилює економічний та політичний вплив іноземних країн на розвиток національної економіки. Серед найбільш відомих підходів до вивчення концентрації банківської діяльності із усіма наслідками для економічних суб'єктів варто виокремити моделі Бреснахана-Лау, Панзара-Росса, Барроса і Модесто.

Не заглиблюючись у математичні розрахунки, коротко розглянемо суть зазначених моделей. Так *модель Бреснахана-Лау* була розроблена для оцінки ситуації кількісної олігополії. Проте стосовно до банківського сектору також досліджується ця модель для цінової олігополії [1]. На практиці вона є моделлю короткострокової рівноваги, яка дозволяє оцінити ринкову владу пересічного (середнього за величиною активів) банку на основі структурних моделей попиту і пропозиції.

Модель Панзара-Росса, на відміну від моделі Бреснахана-Лау, є моделлю довгострокової рівноваги, яка дозволяє оцінити суму еластичностей приведеної форми рівняння (*reduced form equation*) як відношення загальної виручки до цін, ресурсів капіталу та праці банку. Авторами моделі запропонований спеціальний показник *H statistic*, який варіюється в межах від $-\infty$ до 1, значення показника, яке рівне 1, свідчить про досконалу конкуренцію, а значення показника, рівне нулю або від'ємному значенню, свідчить про наявність монополії або корпоративної олігополії [2].

Модель Барроса і Модеста спочатку розроблялася для дослідження банківського сектору. Вона ґрунтується на аналізі продукції банку, вивченні функції попиту, що дозволить відповісти на питання про монополізацію галузі. Ця модель передбачає, що один споживач може користуватися послугами кількох різних банків, при цьому корисність, одержувана від однієї і тієї ж послуги, може варіюватися залежно від того, який банк цю послугу надав. Функції попиту на послуги кожного банку має параметр, який відображає рівень взаємозамінності банків для споживача. Ця функція відома банку, і він використовує її при ціноутворенні. У підсумку можна отримати рівняння залежності цін на послуги від різних додаткових чинників, завдяки яким можна оцінити вищевказаний параметр взаємозамінності банків [3].

Варто сказати про високий рівень запропонованих моделей, однак водночас вони є досить громіздкими з точки зору математичних розрахунків та передбачають наявність виконання певних умов, а саме – встановлення короткострокової чи довгострокової рівноваги на ринку банківських послуг. Окрім цього, необхідним є наявність і доступність широкої інформації про діяльність банку та запити споживачів, а також інформації про фактори, які дозволяють визначити параметр взаємозамінності банків. Зважаючи на необхідність забезпечення дотримання зазначених умов, а також враховуючи виведення з ринку великої кількості банків, зазначені моделі не будуть ефективними, а тому з метою визначення рівня концентрації банківської діяльності та її монополізації, на наш погляд, доцільно використати більш прості методики.

Мета статті

Мета статті – комплексний аналіз концентрації банківської діяльності в Україні з метою визначення її впливу на рівень фінансової безпеки вітчизняної банківської системи та розробки рекомендацій щодо мінімізації негативного впливу концентрації банківської діяльності певних груп банків, в тому числі і з іноземним капіталом, на розвиток банківської системи та економіки загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження

Унаслідок певної сукупності причин, зумовлених недостатньою ефективністю банківського нагляду, монетарної політики, військової агресії та політичної нестабільності, динамічний розвиток банківської системи України був перерваний найглибшою за роки незалежності кризою, яка характеризувалася зменшенням кількості комерційних банків, значним відтоком коштів вкладників, колосальними збитками та зміною структури ринку банківських послуг (табл. 1).

Таблиця 1. Деякі показники банківської системи України

№ п/п	Назва показника	01.01.2012 р.	01.01.2013 р.	01.01.2014 р.	01.01.2015 р.	01.01.2016 р.	01.01.2017 р.
1.	Кількість діючих банків	176	176	180	163	117	96
2.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	41,9	39,5	34,0	32,5	43,3	48,8
3.	Активи банків	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1 256 299
4.	Кредити надані	825 320	815 327	911 402	1 006 358	965 093	1 005 923
5.	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1	21
6.	Кошти фізичних осіб	306 205	364 003	433 726	416 371	389 060	437 152
7.	Регулятивний капітал	178 454	178 909	204 976	188 949	130 974	109 654
8.	Результат діяльності	-7 708	4 899	1 436	-52 966	-66 600	-158 482
9.	Рентабельність активів, %	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46	-12,60
10.	Рентабельність капіталу, %	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91	-116,74

* Складено автором за даними НБУ [4]

Наслідками зменшення кількості банків (серед яких були і банки з групи «найбільші») практично наполовину було зниження темпів економічного зростання у зв'язку із звуженням фінансової підтримки суб'єктів бізнесу, зростання недовіри до банківської системи та посилення кумулятивного ефекту кризи, концентрація банківського капіталу в певних груп банків, що негативно впливає на рівень фінансової безпеки банківської системи України загалом.

В економічній літературі при розгляді конкуренції та концентрації банківської діяльності виокремлюють декілька видів концентрації, зокрема таких, як концентрація капіталу, концентрація активів, концентрація депозитів, концентрація кредитів тощо.

Аналізуючи лінгвістичний аспект поняття «концентрація», можна звернутися до тлумачного словника С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової, в якому термін «концентрувати» означає – «збирати, зосереджувати, накопичувати в будь-якому місці» [5, с. 344].

Відповідно до цього, в частині аналізу структури ринку банківських послуг чи банківської діяльності взагалі доцільно виділяти поняття «концентрація банківської діяльності» як зосередження значної частки власності та банківських операцій у певних банках чи групах банків, що складають основу банківської системи країни. Зосередження частки власності відображає показник концентрації банківського капіталу, який за своєю природою є власністю акціонерів банків (приватних або державних) та відображає концентрацію власності в банківській системі, яка може належати державі, приватним бізнесменам країни походження або іноземним власникам, які також можуть бути приватними або державними. Розподіл сконцентрованої власності в банківській системі між певними групами банків, які належать іноземним державам відображає загрози не лише для фінансової безпеки банківської системи, а й для економічної безпеки держави загалом. Однак, окрім цього, варто наголосити і на тому аспекті, що концентрація банківського капіталу в межах певної групи бізнесменів (олігархів) може мати не менший вплив на фінансову безпеку банківської системи, аніж концентрація капіталу в банках іноземних держав. У цьому контексті справедливе визначення поняття «концентрація банків» наведено у словнику А. Азріліяна, яке трактується як «зосередження кредитних ресурсів та операцій у великих та найбільших банках з метою забезпечення зростання фінансового капіталу і збагачення фінансової олігархії» [6, с. 271].

Що ж стосується операційної складової концентрації банківської діяльності, то, на наш погляд, варто виокремити три основні показники: концентрацію активів, концентрацію кредитів та концентрацію депозитів, адже зосередження операцій з цими фінансовими ресурсами у певної групи банків може мати вирішальний вплив на функціонування всього ринку банківських послуг, а відповідно – і на тенденції економічного розвитку.

Враховуючи сьогодишню ситуацію в банківському секторі, яка характеризується відсутністю короткострокової та довгострокової рівноваги і навіть відсутністю передумов для утвердження будь-якої рівноваги, з метою аналізу рівня концентрації банківської діяльності використаємо наступні показники: коефіцієнт концентрації (CR), індекс Герфіндала-Хіршмана (HHI), індекс Лінда (L).

Коефіцієнт концентрації (CR) є одним із найвідоміших і найпростіших у частині математичних дій коефіцієнтом визначення рівня концентрації банківської діяльності. Цей коефіцієнт розраховується як сума ринкових часток, охоплених трьома (в інших варіантах розрахунків – чотирма, п'ятьма і т. д.) найбільшими банками. Значення коефіцієнта наводяться у відсотках. Оцінити ступінь ринкової концентрації на основі значення CR дозволяє шкала граничних значень. Зокрема, для коефіцієнта CR3 як граничні приймаються значення 45 і 70 %. Ринки зі значенням CR3 менше 45 % є низькоконцентрованими, від 40 до 70 % – середньоконцентрованими, більше 70 % – висококонцентрованими [7, с. 44]. Розрахуємо значення коефіцієнтів CR3 та CR10 для банківської системи України за капіталом, активами, кредитами та депозитами (рис. 1).

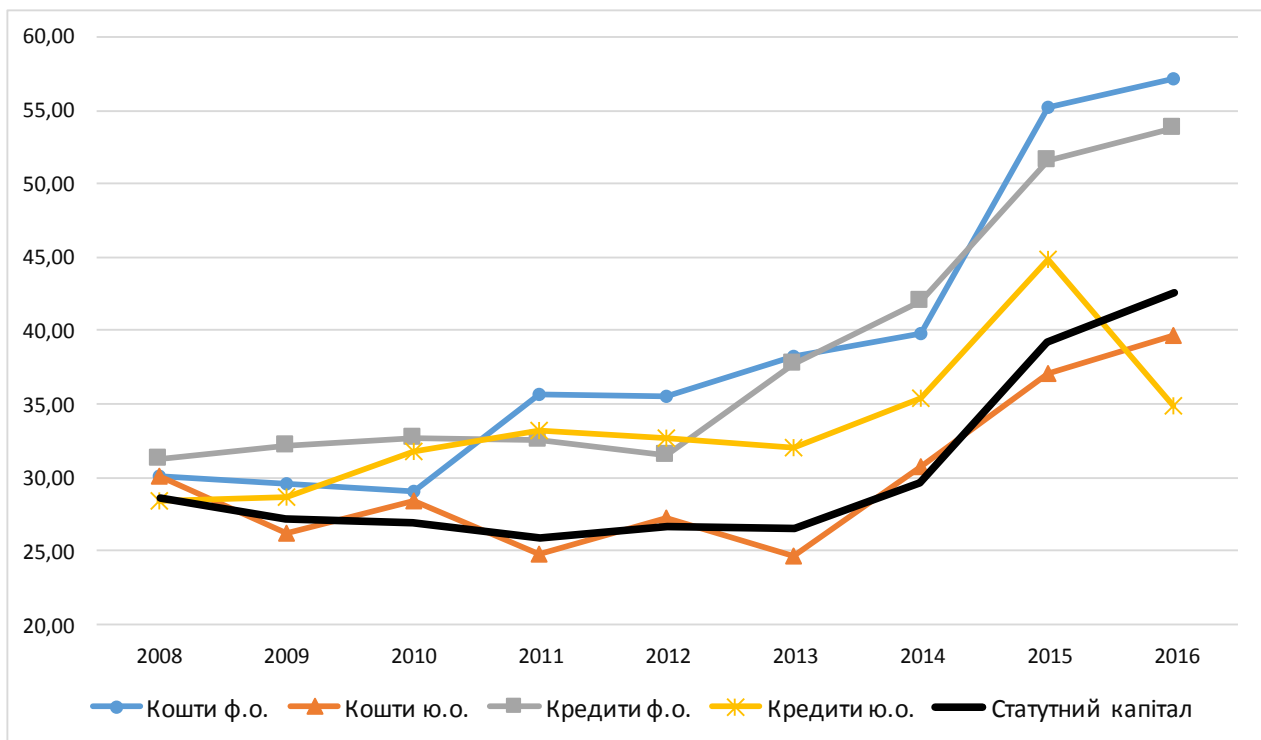

Рис. 1. Значення коефіцієнта концентрації (CR3) за активами, пасивами та капіталом українських банків

**Розраховано автором за даними НБУ [4]*

Рисунок 1 показує загострення проблем у банківській системі України в період кризи, що пов'язано із надмірною концентрацією депозитів та кредитів фізичних осіб у трьох найбільших банках країни, які внаслідок націоналізації «Приватбанку» в кінці 2016 року всі є державними. При цьому слід зазначити, що «Приватбанк» сконцентрував в себе 35 % кредитів та депозитів фізичних осіб, що у випадку банкрутства обернулося б серйозними втратами для фізичних осіб, а головне – значно знизило б і без того низьку довіру до банківської системи України. Надмірна концентрація депозитів і кредитів фізичних осіб у трьох державних банках може мати й негативний вплив на фінансову безпеку банківської системи, оскільки державні банки мають вищий рівень довіри, зумовлений наявністю повної державної гарантії вкладів фізичних осіб, що, з одного боку, призводить до «втечі» депозитів з менших банків до державних, а з іншого – державні банки своїми рішеннями впливають на становлення ціни на банківські ресурси, яка може бути значно нижчою за середньоринкову. У такому разі інші банки змушені будуть знижувати ставки за депозитами, що зменшуватиме їх привабливість серед населення, адже менший за розмірами банк в умовах кризи сприймається як менш надійний та успішний на відміну від державних. Така ситуація вимагатиме підвищення відсоткових ставок за депозитами пересічними банками, що автоматично знизить їх рентабельність та прибутковість, а через вплив кризи підвищить ймовірність банкрутств. Тому необхідною є активізація роботи антимонопольного комітету в частині обмеження концентрації депозитів та кредитів фізичних осіб.

Що ж стосується коефіцієнта концентрації для десяти банків, то в цьому випадку також зафіксовані суттєві загрози фінансовій безпеці банківської системи, адже більше 80 % депозитів та кредитів фізичних осіб, більше 75 % депозитів юридичних осіб

сконцентровано у десяти найбільших банках країни, причому концентрація зростає в умовах кризи, внаслідок зниження рівня конкуренції в банківській системі (рис. 2).

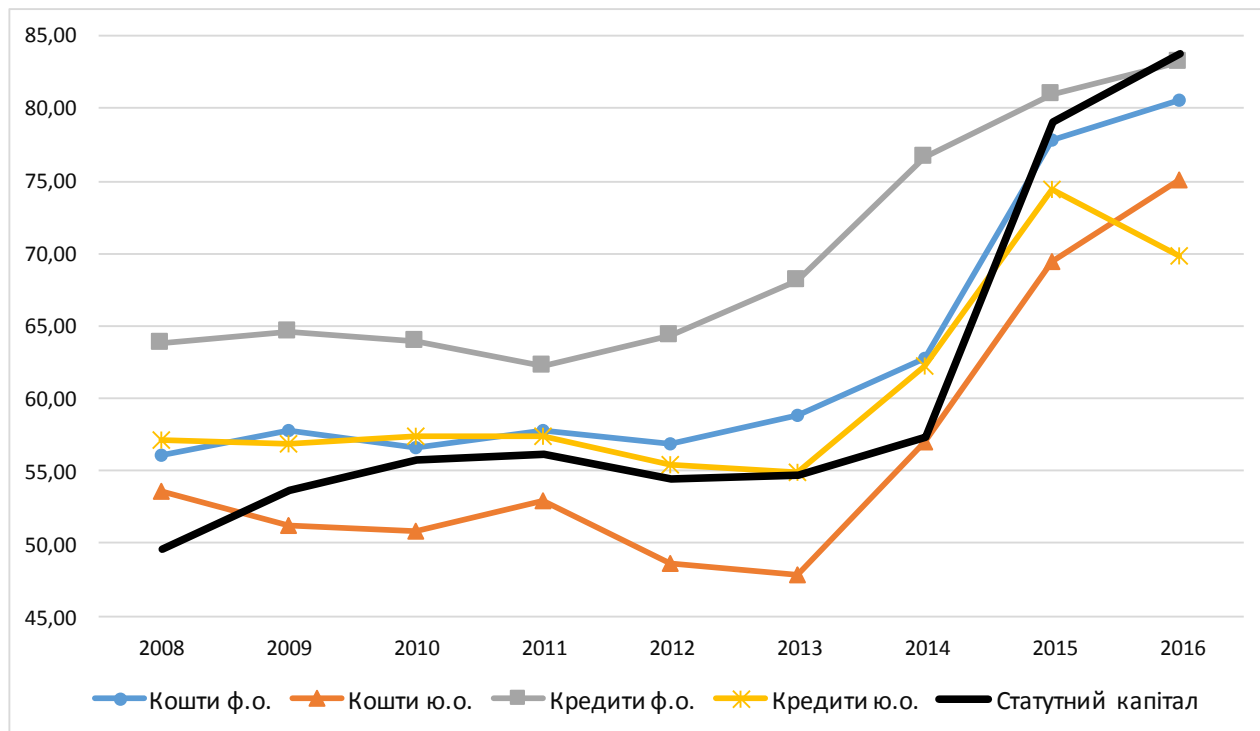

Рис. 2. Значення коефіцієнта концентрації (CR10) за активами, пасивами та капіталом українських банків

**Розраховано автором за даними НБУ [4]*

Надзвичайно високий рівень концентрації коштів фізичних та юридичних осіб у десяти найбільших банках, незважаючи на, порівняно з іншими ринками, велике число фірм (банків), знижує рівень конкуренції в банківській системі та створює суттєві загрози як для вкладників, банківської системи та економіки загалом у випадку банкрутства або виходу з ринку будь-якого з десяти найбільших банків. У такому випадку значно вищою є ймовірність «ефекту доміно» із усіма наслідками для банківської системи. Варто також звернути увагу на коефіцієнт концентрації кредитів юридичних осіб, значення якого знизилося в період кризи, що свідчить не про збільшення кількості банків, які кредитують підприємства, а про зниження можливостей банків надавати кредити внаслідок неефективної відсоткової політики Національного банку України.

Однак у разі більший вплив на фінансову безпеку банківської системи має концентрація 83 % статутного капіталу у десяти найбільших банках, п'ять з яких є банками Російської Федерації. Якщо врахувати капітал викупленого «Альфа-банком» «Укрсоцбанку» та інших двох банків з російським капіталом, які не входять в десятку найбільших банків за розміром статутного капіталу, то сукупна частка статутного капіталу банківської системи України, яка перебуває у власності російських державних та приватних банків, становить 39 % (рис. 3), що в умовах агресії є великою загрозою для держави загалом.

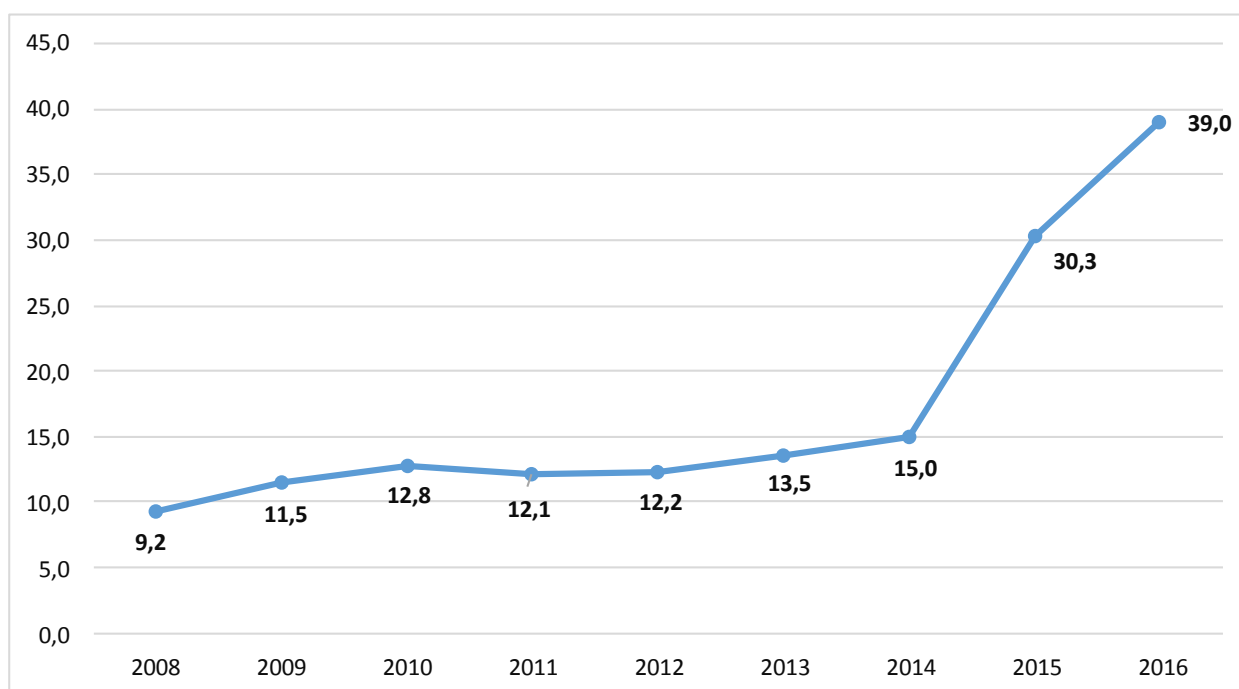

Рис. 3. Частка банків з російським капіталом у статутному капіталі банківської системи України у 2008-2016 роках

**Розраховано автором за даними НБУ [4]*

Концентрація капіталу, активів та пасивів банківської системи України у банках з російським капіталом створює загрози для:

- безперервного обслуговування банків, фізичних та юридичних осіб;
- стабільності національної валюти через спекуляції на валютному ринку;
- стабільності та цілісності банківської системи у випадку миттєвого виходу російських банків з ринку, що в умовах агресії може бути цілком реальним явищем та одним із інструментів гібридної війни.

З огляду на загрози участі російського капіталу в банківській системі України виникає необхідність зміни її стратегії розвитку в напрямку зниження частки російського капіталу до мінімуму та виведення з ринку банків з державним російським капіталом.

Враховуючи те, що Президентом України та Радою національної безпеки і оборони України було введено санкції проти російських банків з державним капіталом, надзвичайної ваги набуває ефективність банківського нагляду за процедурою продажу російських банків іноземним інвесторам. У цьому аспекті особливу увагу потрібно звернути на дослідження походження, репутації, корпоративних та особистісних зв'язків кінцевих бенефіціарів інвесторів, які придбавають контрольні пакети акцій державних російських банків.

Аналізуючи походження основного акціонера латвійського «Norvik Банка» громадянина Великобританії Григорія Гусельникова, який разом із приватною білоруською компанією, акціонером якої також є громадянин Великобританії Саїд Гуцерієв, планують придбати 100 % акцій «Сбербанк Україна», можна зробити висновок про їх корпоративні та особистісні зв'язки із Російською Федерацією. Так, за даними багатьох вітчизняних [8] та зарубіжних ЗМІ [9], Григорій Гусельников раніше очолював російський «БІН банк», а Саїд Гуцерієв є сином Михайла Гуцерієва, який є

власником групи «БІН» та нафтової компанії «РосНефть», де основним акціонером є компанія із стопроцентним державним капіталом – «РОСНАФТОГАЗ» [10]. Звідси можна зробити висновок, що Департамент банківського нагляду Національного банку України не володіє кваліфікованими працівниками або не зацікавлений у ефективному аналізі походження, корпоративних та особистісних зв'язків кінцевих бенефіціарів інвесторів, які придбавають банки з російським капіталом. Факт продажу 100 % акцій «Сбербанк Україна» в описаний вище спосіб жодним чином не знизив рівня загроз ні для фінансової безпеки банківської системи України, ні для безпеки країни загалом.

Одним із достатньо інформативних показників, що дозволяє оцінити рівень концентрації банківської діяльності та конкуренції на ринку банківських послуг, є індекс Херфіндаля-Хіршмана.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана змінюється в межах від 0 (при ідеальній досконалій конкуренції, коли на ринку нескінченно багато продавців, кожен з яких контролює малу частку ринку) до 1 (коли на ринку діє монополіст). Якщо порахувати ринкові частки у відсотках, то індекс буде набувати значення від 0 до 10 000. Що більше значення індексу, то вища концентрація продавців на ринку [11]. Розрахуємо значення зазначеного показника для вітчизняної банківської системи (рис. 4).

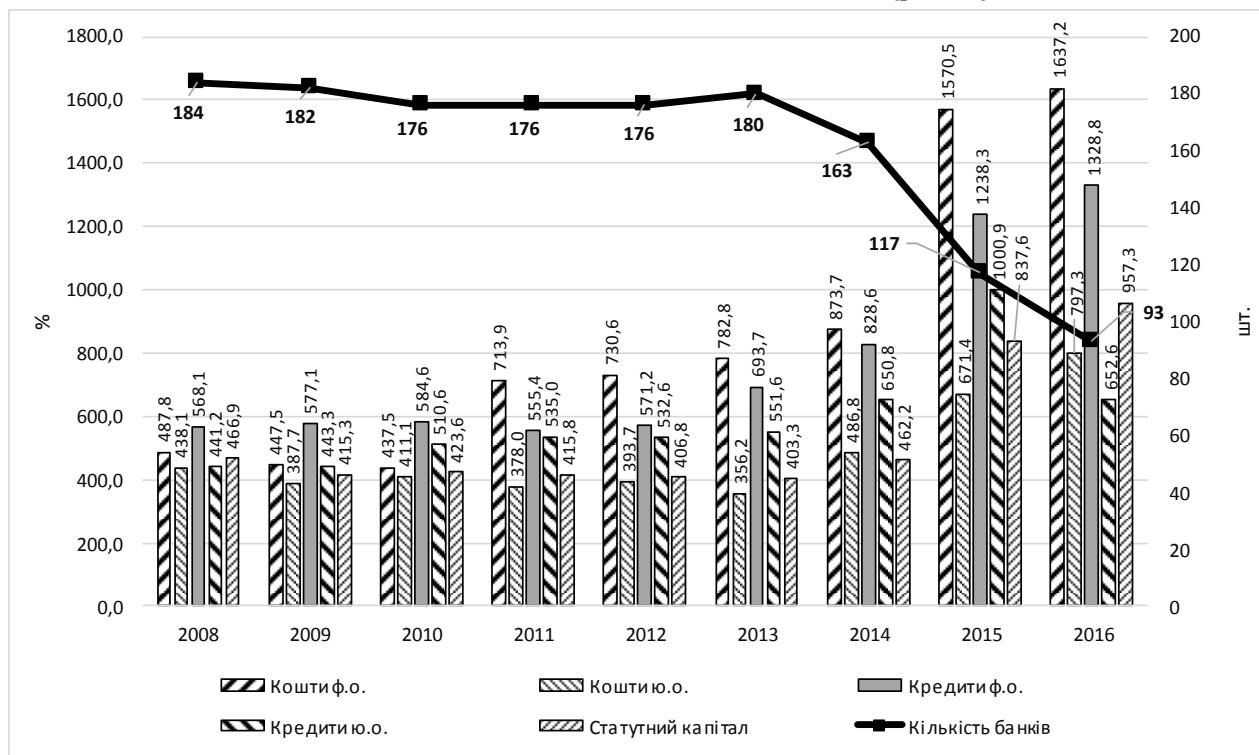

Рис. 4. Розрахункове значення індекса Херфіндаля-Хіршмана за активами і пасивами банківської системи України у 2008-2016 роках

Рисунок свідчить про достатньо суттєве зростання індекса Херфіндаля-Хіршмана за депозитами та кредитами фізичних осіб, що підтверджує дані коефіцієнтів концентрації. Достатньо високим є значення коефіцієнта й для статутного капіталу банківської системи України, що свідчить про збільшення частки держави шляхом націоналізації «Приватбанку» та докапіталізації «Ощадбанку» та «Укресімбанку». Надмірне збільшення частки держави (>35 %) у статутному капіталі банківської системи не завжди матиме позитивний вплив на її фінансову безпеку, фінансову стійкість та ефективність діяльності, адже збільшення капіталізації на перших етапах кризи не завжди супроводжується організацією ефективного управління державними

банками в майбутньому. Так, наприклад, держава може використовувати державні банки для фінансування дефіциту бюджету (через викуп ОВДП за заниженими ставками) чи дефіциту бюджету державних компаній (НАК «Нафтогаз України»), присутніми можуть бути і елементи корупції при розгляді кредитних заявок, що в підсумку може призвести до збитковості банківської системи загалом, а це сприятиме зниженню рейтингових оцінок міжнародних рейтингових агентств. Зниження кредитних рейтингів державних банків та збільшення частки держави у статутному капіталі банківської системи впливатиме на довіру до банківської системи як з боку іноземних інвесторів, так і внутрішніх інвесторів.

Окрім коефіцієнтів концентрації та індексу Херфіндаля-Хіршмана, в економічній літературі для оцінки конкуренції використовують індекс Лінда [12], який дає змогу визначити наявність монополістичної та олігополістичної конкуренції на ринку.

Таблиця 2. Розрахункове значення індексу Лінда за активами та пасивами банківської системи України

Коефіцієнт Лінда	2009 р.					2013 р.					2016 р.				
	Кошти ф.о	Кошти ю.о.	Кредити ф.о.	Кредити ю.о.	Статутний капітал	Кошти ф.о	Кошти ю.о.	Кредити ф.о.	Кредити ю.о.	Статутний капітал	Кошти ф.о.	Кошти ю.о.	Кредити ф.о.	Кредити ю.о.	Статутний капітал
L2	0,57	0,74	0,56	0,58	0,50	1,49	0,52	0,61	1,21	0,50	1,09	0,63	0,53	0,54	0,62
L3	0,40	0,49	0,40	0,43	0,43	1,03	0,61	0,57	0,77	0,34	1,29	0,62	0,92	0,47	0,44
L4	0,27	0,23	0,22	0,26	0,22	0,44	0,26	0,25	0,35	0,23	0,45	0,26	0,29	0,23	0,22
L5	0,18	0,18	0,15	0,17	0,15	0,29	0,17	0,17	0,23	0,17	0,31	0,17	0,19	0,16	0,14
L6	0,12	0,13	0,11	0,12	0,11	0,21	0,12	0,13	0,17	0,12	0,23	0,12	0,14	0,12	0,12
L7	0,09	0,09	0,10	0,09	0,08	0,16	0,09	0,10	0,13	0,10	0,17	0,10	0,11	0,09	0,09
L8	0,07	0,07	0,08	0,07	0,06	0,13	0,07	0,08	0,10	0,08	0,14	0,08	0,09	0,07	0,07
L9	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,11	0,06	0,06	0,08	0,06	0,12	0,06	0,07	0,06	0,06
L10	0,05	0,05	0,05	0,05	0,04	0,09	0,05	0,05	0,07	0,06	0,10	0,05	0,06	0,05	0,05

У таблиці наведено значення індексу Лінда за пасивами та активами банківської системи України за трьома періодами:

- період кризи 2009 року;
- передкризовий період 2013 року;
- період кризи 2016 року.

Така градація періодів дослідження зумовлена необхідністю проведення порівняльного аналізу зміни конкуренції на ринку банківських послуг залежно від економічної кон'юнктури та характеру управлінських рішень.

Як бачимо з таблиці 2, за результатами кризи 2008-2009 років у банківській системі зберігся високий рівень конкуренції, що було зумовлено уникненням масових банкрутств банків (збанкрутувало тільки три банки), а також було вжито заходи щодо оперативного підтримання ліквідності банків шляхом надання середньострокових кредитів рефінансування. Водночас дещо зросло значення індексу Лінда за депозитами фізичних осіб, що зумовлено цілком об'єктивними причинами, зокрема зниженням довіри до малих банків.

Поступово зростає рівень олігополізації корпоративного сегмента ринку депозитів, що було зумовлено накопиченням вкладів підприємств в іноземній валюті,

пожвавлення економіки (що зумовило збільшення оборотних коштів підприємств), створенням привабливих умов для підприємств банками з іноземним капіталом тощо.

Однак з настанням кризи 2014-2016 років відбулося зниження обсягів оборотних коштів та строкових коштів підприємств, що, відповідно, знизило рівень концентрації. Унаслідок вже згаданих вище причин відбулася олігополізація депозитного і кредитного ринку фізичних осіб, а концентрація 35 % вкладів фізичних осіб у «Приватбанку» та 16 % вкладів фізичних осіб в «Ощадбанку» призвела до монополізації ринку депозитів, адже зазначені банки є представниками єдиного власника – держави Україна.

Виведення банків з ринку та підвищення бар'єрів входження на ринок через збільшення вимог до мінімального обсягу статутного капіталу тільки посилять у майбутньому тенденції концентрації банківської діяльності в Україні, оскільки для того, щоб розширити кредитний портфель, необхідно збільшити капітал банку з метою дотримання економічних нормативів з кредитних ризиків, що в сьогоденних умовах є досить складним завданням.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок про необхідність перегляду підходів до управління банківською системою України, а саме в напрямку:

- зниження частки державного капіталу в банківській системі шляхом продажу націоналізованих банків вітчизняним та зарубіжним (крім російських або з ними пов'язаних) інвесторам за прозорою процедурою або зниженням частки держави у статутному капіталі державного банку шляхом проведення публічного розміщення акцій (IPO);
- зміни операційної та стратегічної діяльності державних банків у напрямку фінансування корпоративного сектору в межах державних інвестиційних проектів та програм;
- проведення примусової націоналізації банків з державним російським капіталом у межах уведених санкцій з обов'язковим прозорим продажем українським та зарубіжним інвесторам;
- удосконалення банківського нагляду за процедурами продажу, злиття і поглинання банків, що у зв'язку із підвищенням вимог до капіталу є надзвичайно актуальним питанням, адже необхідність докапіталізації банків підвищить значення показників концентрації;
- тимчасового призупинення дії Постанови Правління НБУ від 06.08.2014 р. «Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру» [13] та зниження вимог до мінімального розміру статутного капіталу з 500 млн грн до 250 млн грн з відповідним продовженням графіку докапіталізації з 2020 року до 2025 року. Зниження вимог щодо докапіталізації комерційних банків зумовлено відсутністю належних умов для розвитку бізнесу в Україні (корупція, бюрократія, надмірна зарегульованість, політична та фінансова нестабільність), що не дозволить власникам малих комерційних банків виконати запропоновані НБУ вимоги по капіталу. На сьогодні під загрозою банкрутства, продажу, злиття або перетворення на фінансові компанії перебуває більше тридцяти банків, які не мають змоги виконати вимоги по капіталу. Зменшення кількості банків до 60 одиниць призведе до повної монополізації ключових сегментів ринку у державних банків та банків з іноземним капіталом, що підвищить залежність рівня фінансової безпеки банківської системи від стратегії діяльності вітчизняної влади та її ефективності, а також від

економічної та політичної кон'юнктури іноземних країн. Створення декількох центрів концентрації вітчизняної банківської системи у власності держави, олігархату, російського та іноземного капіталу може призвести до занепаду найбільш динамічної галузі вітчизняної економіки та перетворити її у інструмент досягнення особистісних та політичних цілей власників найбільших банків.

З огляду на вищезазначене перспективами подальших наукових досліджень у цій сфері повинна стати проблематика підвищення конкурентоспроможності банків з приватним українським капіталом та оптимізації діяльності державних банків у напрямку створення стабільної та ефективної банківської системи з належним рівнем фінансової безпеки.

Список літератури

1. Bresnahan, T. F. The Oligopoly Solution Concept is Identified / T. F. Bresnahan // *Economic Letters*. – 1982. – Vol. 10.
2. Panzar, J. C. Testing for 'Monopoly' Equilibrium / J. C. Panzar, J. N. Rosse // *Journal of Industrial Economics*. – 1987. – № 35.
3. Barros F. Portuguese banking sector: a mixed oligopoly? / F. Barros, L. Modesto // *International Journal of Industrial Organization*. – 1999. – № 17.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua>.
5. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1998. – С. 344
6. Большой экономический словарь / Под ред А. Н. Азрилияна. – 3-е изд. – М.: Институт новой экономики, 1998. – С. 271.
7. Колесник, К. А. Конкурентная структура банковского рынка: обзор ключевых подходов / К. А. Колесник // *Вісник БДУ. Серія 3, Гісторія. Економіка. Права*. – Мінск: БДУ. – 2013. – №1. – С. 43-46.
8. Сбербанк в Украине купил сын владельца "Русснефти" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/companies/3832602-sberbank-v-ukrayne-kupyl-syn-vladeltsa-russneftu>.
9. Кто покупает "Сбербанк" в Украине? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-39421120>.
10. Офіційний сайт корпорації РОСНАФТОГАЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krongs.ru>.
11. Корецька, Н. І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування / Н. І. Корецька // *Економічний форум*. – 2014. – № 1. – С. 196-204.
12. Дмитриева, Е. Н. Анализ и оценка конкуренции в финансовом секторе: структурный подход / Е. Н. Дмитриева // *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Економіка*. – 2010. – Вип. 14. – С. 370-382.
13. Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру: постанова Правління Національного банку України №464 від 06.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0464500-14>.

References

1. Bresnahan, T. F. (1982). The Oligopoly Solution Concept is Identified. *Economic Letters*, 10.
2. Panzar, J. C. & Rosse, J. N. (1987). Testing for 'Monopoly' Equilibrium. *Journal of Industrial Economics*, 35.

-
3. Barros, F., Modesto, L. (1999). Portuguese banking sector: a mixed oligopoly? *International Journal of Industrial Organization*, 17.
 4. Ofitsynyy sayt Natsional'noho banku Ukrayiny. (n.d.). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua>.
 5. Ozhegov, S. Y. & Shvedova, N. Yu. (1998). *Tolkovyy slovar' russkoho yazyka*. Moscow: Azbukovnyk.
 6. *Bol'shoy ekonomicheskyy slovar'*. (1998). Moscow: Institut novoy ekonomii, 1998.
 7. Kolesnyk, K. A. (2013). Konkurentnaya struktura bankovskoho rynku: obzor klyuchevykh podkhodov. *Vesnik BDU*, 1, 43-46.
 8. *Sberbank v Ukraine kupil syn vladel'tsa "Russnefty"*. (n.d.). Retrieved from: <http://korrespondent.net/business/companies/3832602-sberbank-v-ukrayne-kupyl-syn-vladel'tsa-russnefty>.
 9. *Kto pokupaet "Sberbank" v Ukrayne?* (n.d.). Retrieved from: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-39421120>.
 10. *Ofitsynyy sayt korporatsiyi ROSNAFTOHAZ*. (n.d.). Retrieved from: <http://krongs.ru>.
 11. Korets'ka, N. I. (2014). Protses kontsentratsiyi rynku bankivs'kykh posluh Ukrayiny: otsinka ta stratehiyi pozytsionuvannya. *Ekonomichnyy forum*, 1, 196-204.
 12. Dmytryeva, E. N. (2010). Analiz i otsenka konkurentsii v finansovom sektore: strukturnyy podkhod. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"*, 14, 370-382.
 13. *Pro pryvedennya statutnoho kapitalu bankiv u vidpovidnist' do minimal'no vstanovlenoho rozmiru*. (2014). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0464500-14>.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2017 р.

Катерина Анатоліївна ЗАЙЧУК

аспірантка,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

E-mail: lukianchuk_katya@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ НА ВОЛИНІ

Зайчук, К. А. Соціально-економічні передумови функціонування туристичного ринку на Волині [Текст] / Катерина Анатоліївна Зайчук // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 41-47. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті проаналізовано соціально-економічні передумови функціонування туристичного ринку Волинської області, охарактеризовано низку чинників, які позитивно впливають на конкурентоспроможність з точки зору можливостей розширення і підвищення ефективності міжнародних туристичних зв'язків, наведено класифікацію туристичного потенціалу Волинської області. Виявлено слабкі місця туристичної галузі України, проаналізовано статистичні дані про доходи за 2015 та 2016 роки, приріст населення за 2014-2015 роки, простежено динаміку туристичних потоків та кількість туристичних підприємств та туроператорів за 2014-2015 роки у Волинській області. Доведено, що стратегічною метою розвитку туризму в області є створення конкурентоспроможного туристського продукту, який зможе гідно репрезентувати себе на міжнародному ринку. Зроблено висновки та запропоновано подальші заходи щодо поліпшення безперервного та ефективного розвитку функціонування туристичного ринку у Волинській області.

Ключові слова: соціально-економічні особливості; туристичний ринок; туризм; туристичні послуги; туристичні потоки; суб'єкти туристичної діяльності; доходи населення; приріст населення.

Kateryna Anatoliivna ZAYCHUK

PhD Student,

Eastern National University named after Lesya Ukrainka

E-mail: lukianchuk_katya@ukr.net

SOCIAL AND ECONOMIC BACKGROUND OF TOURIST MARKET FOR VOLYN REGION

Abstract

In the article the analysis of social and economic background of the tourist market of Volyn region are analysed. A number of factors which influence the competitiveness in terms of capacity expansion and efficiency of international travel links are characterized. The classification of tourist potential of Volyn region is considered in the article. The weaknesses of tourism industry of Ukraine are revealed. Statistical data as for the earnings for 2015 and 2016 years, population growth for 2014-2015 years are shown. The dynamics of tourist flow and

© Катерина Анатоліївна Зайчук, 2017

number of travel companies and tour operators for the period of 2014-2015 in the Volyn region is traced. It is proved that the strategic goal of tourism development is to create a competitive tourism product that can adequately represent itself in the international market. Conclusions and next steps for improvement continuous and efficient functioning of the tourism market in the Volyn region are made.

Keywords: *social and economic characteristics; tourism market; tourism; travel services; tourist flows; subjects of tourist activity; income; population growth.*

JEL classification: L83, M31

Вступ

Моніторинг соціально-економічних передумов розвитку туристичного ринку є динамічним процесом, що дає змогу виконувати дослідження туристичного ринку з метою оцінки, контролю та подальших прогнозів розвитку. Галузь туризму знаходиться під постійним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників економічного середовища. Туристичний ринок здійснює не тільки прямий вплив на розвиток держави та регіонів, а й суттєво впливає на взаємопов'язані галузі: транспорту і зв'язку, будівництва сільського господарства, виробництва товарів суспільного споживання.

Криза вітчизняної економіки виявила слабкі місця туристичної галузі України та Волинської області зокрема: незадовільний стан автомобільних доріг місцевого значення, незначне використання природного та культурного потенціалу, високий рівень безробіття та тіньова зайнятість, низька диверсифікація прикордонних пропускних пунктів, відсутність консалтингового центру із залучення інвестицій та допомоги інвесторам, високі показники захворюваності, смертності та інвалідності та інше. Оскільки українські туроператори задля розвитку туризму мають орієнтир на європейські країни, виникає необхідність оцінки соціально-економічних передумов функціонування туристичного ринку Волинської області та формування необхідних заходів для успішного їх розвитку.

Значний внесок у розробку питань всебічного стану та розвитку туристичного ринку загалом зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені: М. Біржаков, Р. Браймер, В. Квартальний, Т. Кисельов, Ф. Котлер, О. Любіцева, Дж. Майкенз, Я. Олійник та інші [8].

Мета статті

Метою статті є аналіз соціально-економічних передумов функціонування та розвитку туристичного ринку Волинської області, окреслення сучасних проблем та виокремлення перспективних напрямів розвитку туристичної галузі Волинської області.

Основними завданнями є:

- здійснити моніторинг соціально-економічних передумов розвитку туризму області та країни загалом;
- провести комплексний аналіз туристичних потоків Волинської області за 2014-2015 роки;
- проаналізувати види туристичних послуг на Волині;
- визначити основні заходи та напрями, які будуть сприяти розвитку туристичної галузі у Волинській області.

Виклад основного матеріалу дослідження

Волинська область вигідно розташована на північному заході України, тому що знаходиться на перетині важливих транспортних шляхів із Західною та Східною Європою, що особливо важливо для туристичного розвитку країни та області зокрема.

Волинь нерідко називають «Вікном в Європу». Її територія входить до транскордонного об'єднання «Єврорегіон «Буг». На півночі Волинська область межує з Брестською областю Республіки Білорусь, на сході – з Рівненською областю, на півдні – з Львівською, на заході – з Холмським і Замостським воєводствами Республіки Польща. На Волині функціонує 9 пунктів пропуску: 4 – на українсько-польському та 5 – на українсько-білоруському кордоні. Волинська область має достатньо розвинену транспортну мережу. Зокрема, її територією проходять такі важливі автомагістралі міжнародного значення, як Київ-Ковель-Варшава-Берлін і Київ-Ковель-Брест. Територія Волині становить 20,1 тис. км² [3].

Волинський регіон має цілий перелік чинників, які позитивно впливають на його конкурентоспроможність з точки зору можливостей розширення і підвищення ефективності міжнародних туристичних зв'язків, а саме:

- близькість до країн Європейського та Митного Союзів;
- широкий туристичний та культурний потенціал;
- наявність значних природних ресурсів;
- розвиненість інфраструктури бізнесу;
- високий виробничий та науково-технічний потенціал регіону;
- наявність кваліфікованих кадрів і високий рівень професійної підготовки працівників [7].

Транскордонне розташування, кліматичні умови, великі лісові масиви, водні об'єкти, різноманітність флори і фауни, наявність мінеральних джерел та запасів лікувальних грязей створюють умови для відпочинку і оздоровлення, а саме – для розвитку різноманітних видів туризму на теренах Волинської області. Туристичних об'єктів для задоволення найрізноманітніших бажань туристів є більш аніж достатньо. Іноземних туристів приваблюють наші природні та історико-архітектурні ресурси, тому туристичний потенціал області можна згрупувати таким чином:

- спортивний туризм;
- оздоровчо-пізнавальний;
- зелений туризм;
- етнічний туризм;
- водний туризм;
- аматорський туризм: (мисливство та рибальство);
- релігійно-сакральний туризм;
- діловий туризм [4].

Але, на жаль, ці вищеперераховані чинники, які змогли б покращити туристичну діяльність Волинської області, загальмувала економічна криза та військова агресія на сході країни. З 2014 року зовнішнім ризиком стала Російська Федерація, а внутрішнім – недосконала регіональна політика держави. Попри збройні конфлікти Волинська область характеризується позитивним приростом населення. Станом на 1 січня 2014 року кількість населення Волинської області становила 1041, 3 тис осіб, а на 1 січня 2015 року – 1042,9 тис. осіб [1].

Щодо доходів населення, то у 2015 році середньомісячна заробітна плата становила 3291 грн та у 2,4 рази перевищувала рівень законодавчо встановлених мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму на одну працездатну особу

(1378 грн). У 2016 році середньомісячна заробітна плата становила 4047 грн, що у 2,5 рази вище мінімального її рівня та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, передбачених законодавством (1600 грн) та на 23,0 % більше, ніж у 2015 році [1]. Характеристика доходу населення Волинської області свідчить про наявність сприятливих соціальних переваг щодо функціонування туристичного ринку. Свідченням цього є туристичні потоки Волинської області за 2014-2015 роки, які підтверджують зростання попиту та пропозиції на туристичних ринках області (табл. 1). У 2014 році кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, становила 14593 особи, коли у 2015 – 15620 осіб. Іноземців, які прибули до нашої області, у 2014 було 349 осіб, а у 2015 – 645 осіб. Туристів-громадян, які виїжджали з області за кордон, у 2014 році було 8073 особи, а у 2015 – 9327 особи. Туристи, які займалися внутрішнім туризмом, у 2014 році становили 6171 особу, а у 2015 році кількість туристів зменшилась – 5648 осіб. Загальна кількість екскурсантів у 2014 році була 11728 осіб, коли у 2015 – 13640 осіб [1], [3].

Таблиця 1. Туристичні потоки Волинської області за 2014-2015 роки [2]

Роки	Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності області – усього	Іноземні туристи	Туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи	Кількість екскурсантів
2014	14593	349	8073	6171	11728
2015	15620	645	9327	5648	13640

З цього випливає наступне: кількість туристів, які люблять виїзний туризм, збільшилась, а та кількість туристів, яким до вподоби внутрішній туризм, – зменшилась. Таким чином, на території Волині простежуються такі тенденції: виїзний туризм розвивається більш стрімкими темпами, ніж іноземний, тому стратегічною метою розвитку туризму в області є створення конкурентоспроможного туристського продукту, який зможе гідно подати себе на міжнародному ринку [10].

У 2015 році розподіл туристів, обслуговуваних турагентствами та туроператорами Волинської області, за кордон був таким: з метою дозвілля, відпочинку – 7680 осіб, з метою лікування – 849 осіб, з метою навчання та бізнесу – 23 особи.

У таблиці 2 наведена кількість суб'єктів туристичної діяльності у 2014-2015 роках. З таблиці зрозуміло, що кількість туроператорів та турагенцій зменшилась порівняно з 2014 роком. А це говорить про те, що туристи самі шукають собі тури через всевітню мережу Інтернет, а не купують через туристичні агентства. Основною причиною цього є низька якість туристичних послуг, незадовільний стан автомобільних доріг, застаріла матеріально-технічна база туристично-рекреаційного господарства та інше.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проаналізувавши соціально-економічні передумови функціонування туристичного ринку, варто сказати, що його розвиток дуже впливає на економічне становище країни, а саме – на такі галузі, як транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів суспільного споживання та інші.

Таблиця 2. Кількість суб'єктів туристичної діяльності на Волині у 2014-2015 роках

2014	Суб'єкти туристичної діяльності	Юридичні особи	Фізичні особи	2015	Суб'єкти туристичної діяльності	Юридичні особи	Фізичні особи
	Туроператори	15	-		Туроператори	10	-
Турагенти	10	50	Турагенти	9	44		
суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	2	3	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	2	3		

**Власна розробка*

Волинська область має безліч умов для розвитку туристичного ринку, але, на жаль, держава не використовує ані туристичний потенціал області, ані її вигідне економіко-географічне розташування.

В області розвиваються такі види туризму, як: спортивний туризм; оздоровчо-пізнавальний; екотуризм; зелений туризм; етнічний туризм; водний туризм та інші.

Характеристика доходу населення Волинської області свідчить про наявність сприятливих соціальних переваг щодо функціонування туристичного ринку. Свідченням цього є туристичні потоки Волинської області за 2014-2015 роки, які підтверджують зростання попиту та пропозиції на туристичних ринках області (табл. 1).

Виїзний туризм на території Волині розвивається більш стрімкими темпами, ніж іноземний, тому стратегічною метою розвитку туризму в області є створення конкурентоспроможного туристського продукту, який зможе гідно репрезентувати себе на міжнародному ринку [1], [6].

Для безперервного та ефективного функціонування туристичної галузі області варто:

- удосконалити регіональні програми залучення іноземних туристів та забезпечити організаційно-економічний механізм його виконання;
- зміцнити матеріальну-технічну базу туризму (покращення інфраструктури, автомобільних доріг, під'їзних шляхів до туристичних об'єктів);
- провести інвентаризацію всіх видів ресурсів;
- створити вільні туристичні рекреаційні зони;
- покращити соціально-економічне становище населення;
- спростити візові бар'єри;
- популяризувати регіональний туристичний продукт на внутрішньому та зовнішньому ринку;

-
- провести гнучку державну політику фінансового регулювання туристичної галузі як на регіональному, так і на державному рівнях [4; 5].

Список літератури

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Зайчук, К. А. Теоретичні підходи до категорії «туристична послуга» / К. А. Зайчук // Наукове видання: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 грудня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econf.at.ua/_ld/0/12_Collection_12_2.pdf.
3. Черчик, Л. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області / Л. Черчик, І. Ерко, Н. Коленда, О. Міщенко; МОНУ. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 154 с.
4. Павлов, К. В. Необхідність активізації рекреаційно-туристичного бізнесу в регіоні / К. В. Павлов // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Випуск 10, ювілейний: Збірник наукових праць, №3-4. – Луцьк: «Надстир'я»2004. – С. 323-327.
5. Стрішенець, О. М. Напрямки активізації розвитку транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг в умовах європейської інтеграції / О. М. Стрішенець, // *Globalne aspekty ekonomii swiatowej i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnosci GOS podarczej. Monografia miedzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej.* – Czestochowa, 2016. – S. 542-551.
6. Кудла, Н. Є. Менеджмент туристичного підприємства / Н. Є. Кудла. – К.: Знання, 2012. – 343с.
7. Любіцева, О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
8. Котлер, Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз. – М.: ЮНИТИ, 2003. – 1063 с.
9. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва / П. Р. Пуцентейло: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
10. Зайчук, К. А. Особливості структури туристичного ринку та взаємозв'язку між його суб'єктами / К. А. Зайчук // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2016. – №4. – С. 7-12.

References

1. *State Statistics Service of Ukraine.* (2017). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Zaychuk, K. A. (2016). *Teoretychni pidkhody do katehoriyi «turystychna posluha».* Materials of II International Scientific Conference (8-9 December 2016). Retrieved from: http://econf.at.ua/_ld/0/12_Collection_12_2.pdf.
3. Cherchik, L., Erko, I., Kolenda, N., Mishchenko, A. (2014). *Current state of the tourism complex of Volyn region.* Luck: Eastern National University Ukrainian.
4. Pavlov, K. V. (2004). The need to enhance recreation and tourism in the region. *Problems of rational use of socio-economic and natural resources of the region: financial policy and investment*, 3-4, 323-327
5. Strishenets', O. M. (2016). Napryamky aktyvizatsiyi rozvytku transkordonnoho rynku turystychno-rekreatsiynykh posluh v umovakh yevropeys'koyi intehratsiyi. *Globalne aspekty ekonomii swiatowej i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnosci GOS podarczej.* Czestochowa, 542-551.
6. 6. Kudla, N. Ye. (2012). *Menedzhment turystychnoho pidpryyemstva.* Kyiv: Znannya.

-
7. Lyubitseva, O. O. (2002). *Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty)*. Kyiv: Al'terpres.
 8. Kotler, F., Bouen, Dzh., Meykenz, Dzh. (2003). *Marketynh. Hostepryymstvo. Turyzm*. Moscow: YuNYTY.
 9. Putsentevlo P. R. (2007). *Ekonomika i orhanizatsiya turystychno-hotel'noho pidpnyemnytstva*. Kyiv: Tsentri uchbovoyi literatury.
 10. Zaychuk, K. A. (2016). Osoblyvosti struktury turystychnoho rynku ta vzayemozv'yazku mizh yoho sub'yektamy. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*, 4, 7-12.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2017 р.

Світлана Олександрівна КУШНІР

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет
E-mail: SvetlanaAK@ukr.net

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Кушнір, С. О. Державна підтримка агропромислового комплексу [Текст] / Світлана Олександрівна Кушнір // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 48-56. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Стаття має за мету дослідити сучасний стан державної підтримки агропромислового комплексу України.

У статті підтверджено важливість реформи АПК для країни, проаналізовано динаміку експорту та імпорту товарів АПК за останні декілька років. Акцентовано на необхідності інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано низку законодавчих актів, якими передбачаються види державної підтримки галузі АПК, та звернено увагу на недосконалий механізм відбору підприємств для застосування режиму компенсацій та дотацій, оскільки ці види підтримки не заохочують власників інвестувати в інноваційні технології та техніку, що має впливати на зниження затратності виробництва та підвищення його ефективності. Висвітлено актуальність питання ціноутворення, зважаючи на ситуацію недоотримання доходів реальним товаровиробником та отримання надприбутків фактичними спекулянтами. Акцентовано на відсутності довіри громадян України до земельної реформи. Проаналізовані статті витрат, передбачених бюджетом по АПК на 2017 рік. Запропоновано диференціювати фінансову допомогу сільгоспвиробникам зважаючи на інноваційну складову проектів, зосередити увагу саме на соціальному та екологічному аспектах реформи АПК, ввести посилений контроль за використанням господарствами природних ресурсів країни.

Ключові слова: *державна підтримка; інноваційно-інвестиційний процес; розвиток; бюджет; компенсації; дотації; управління; ефективність.*

Svitlana Oleksandrivna KUSHNIR

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finance, Banking and Insurance,
Zaporizhzhya National University
E-mail: SvetlanaAK@ukr.net

STATE SUPPORT OF AGROINDUSTRIAL COMPLEX

Abstract

The article aims to investigate the current situation of state support to the agroindustrial

© Світлана Олександрівна Кушнір, 2017

complex of Ukraine. The article confirms the importance of reforming the agroindustrial complex for the country, analyzes the dynamics of export and import of agroindustrial goods over the last several years. The emphasis has been done on need for innovative development of agricultural enterprises. In the article a number of legislative acts are investigated. They study the types of state support for the agroindustrial complex and focus on the imperfect mechanism of selection of enterprises for the application of the compensation and subsidies regime, since these types of support do not encourage owners to invest in innovative technologies and techniques that should affect the reduction of production costs and increase its effectiveness. The urgency of the issue of pricing is highlighted, due to the situation of shortfall of income by the real commodity producer and the receipt of profits by actual speculators. The emphasis has been made on lack of trust of Ukrainian citizens in land reform. The articles of expenses, which are envisaged by the budget for agroindustrial complex in 2017, are analyzed. It is proposed to differentiate financial assistance to agricultural producers, taking into account the innovative component of projects, to focus attention on the social and environmental aspects of the reform of the agroindustrial complex, and to introduce increased control over the use of natural resources by the economy of the country.

Keywords: state support; innovation and investment process; development; budget; compensation; subsidies; management; efficiency.

JEL classification: F14, H50, J43, O13, Q17, Q18

Вступ

Агропромисловий комплекс України відіграє важливу роль у забезпеченні продовольством нашої країни, і не тільки завдяки безпосередньому виробництву сільськогосподарської продукції, а також як частина виробничо-економічної системи, що охоплює низку галузей народного господарства, спеціалізованих на виробництві продуктів харчування.

Україна – це держава з багатим природно-ресурсним потенціалом, але щоб забезпечити розвиток та конкурентоспроможність аграрної промисловості, держава має налагодити ефективний та прогресивний механізм управління агропромисловим виробництвом на основі інвестицій та інновацій. Міжнародна практика показує, що основні наукові дослідження, плани та проекти регулюються та фінансуються з боку держави, чим вона досягає власних цілей, серед яких, наприклад, стимулювання економічного зростання, підтримка підприємництва, соціальний ефект, уникнення негативних побічних ефектів в економічній політиці тощо. Зіставлення ефективності роботи АПК України з АПК інших країн Європи підтверджує наявність величезних невикористаних ресурсів, резервів та напрямків, опрацювання яких та забезпечення відповідної державної підтримки може стимулювати аграріїв увійти до провідних продовольчозабезпечувальних виробників світу.

Мета статті

Метою є дослідження державної підтримки АПК, стану розвитку в умовах сьогодення та аргументування напрямів удосконалення.

Вивченню теоретичних та практичних питань впливу держави на АПК з метою вирішення проблем, пов'язаних з аграрним виробництвом та переробкою, сприяли такі вчені, як В. Геєць, О. Гусак, О. Жидяк, Н. Левченко, В. Онегіна, В. Россоха, П. Саблук, В. Семиноженко, О. Шпикуляк та інші. Але сьогодні стан агропромислового комплексу

України залишається на досить низькому рівні, а підтримка держави мінімальна, що потребує майбутніх досліджень для вирішення існуючих проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні аграрно-промисловий комплекс вважається значущим сектором економіки України. У ньому сконцентровано практично 33 % ключових виробничих фондів країни і 4-а частина населення країни зайнята в загальнонародному господарстві. При розгляді сучасного стану загальнодержавної допомоги інноваційного форматування АПК насамперед звертають на себе увагу питання щодо позначення шляхів підтримки, визначення її об'ємів і створення результативних елементів її застосування.

Дуже цінним є питання формування державної інноваційної політики, що має визначати об'єкти підтримки інноваційного середовища. Однак досить часто такі об'єкти обертаються на прірви, які існують для поглинання коштів, що підтверджує і сучасний занепадаючий стан сільського господарства в Україні.

Аграрний сектор, охоплюючи територію в 41,5 млн га (70 % від площі України), формує майже 17 % ВВП та є одним з основних бюджетонаповнювальних та експортноорієнтованих секторів економіки України. Українські чорноземи складають третину чорноземів нашої планети, при цьому частка держави у світовому експорті сільськогосподарських товарів є незначною, що говорить про необхідність вирішення проблеми підтримки галузі.

Частка держави у світовому експорті всіх товарів (разом із промисловістю, АПК та іншими галузями) оцінюється Світовою організацією торгівлі на рівні 0,34 %, в імпорті – 0,39 %, близько 20–24 % українського експорту становлять продукти агропромислового експорту України [2].

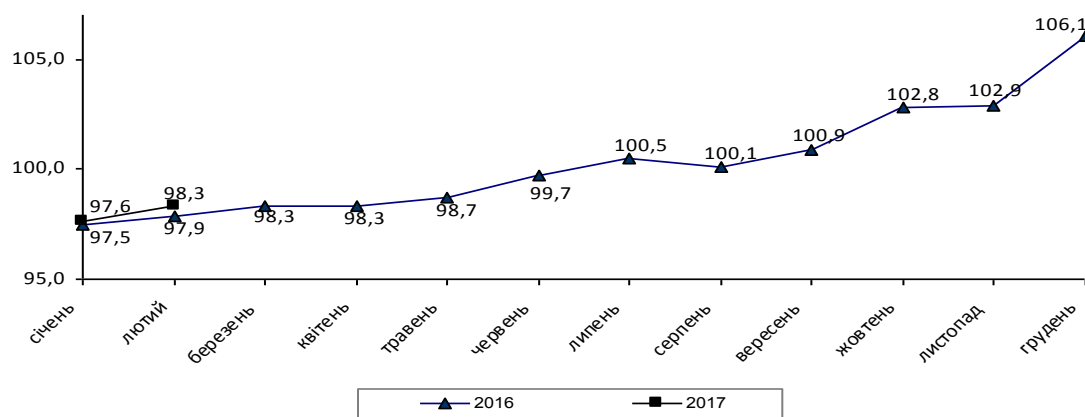

Рис. 1. Індекси сільськогосподарської продукції 2016-2017 рр. (у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком) [2]

У січні – лютому 2017 року індекс сільськогосподарської продукції порівняно із січнем – лютом 2016 року зріс на 0,4 % та становив 98,3 %.

За 2016 рік експорт товарів до країн ЄС становив 13497,7 млн дол. США і збільшився порівняно з 2015 роком на 3,7 % (на 482,5 млн дол.), імпорт – 17138,2 млн дол. США та збільшився на 11,8 % (на 1808,0 млн дол.).

У загальному обсязі зовнішньоторговельних операцій частка країн ЄС за 2016 рік у зіставленні з 2015 роком збільшилась і становила в експорті 37,1 %, в імпорті – 43,7 % (за 2015 рік відповідно 34,1 % і 40,9 %).

Продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості складає

30,5 % обсягу експорту, та 10,0 % обсягу імпорту до країн ЄС.

Якщо аналізувати в розрізі країн експорту, зважаючи на погіршення відносин із сусідньою країною, ситуація в зіставленні з попередніми роками значно змінилася. Так у 2015 році 45 % українського експорту продовольства надійшло в країни Азії, 28,2 % – в Європу, 13,6 % – в Африку, і лише 10 % – в країни СНД. Основу товарної структури українського аграрного експорту становили зернові культури – 16 % від загального експорту, жири і олія – 9 % і олійні культури – 4 %.

У зіставленні з 2015 роком у 2016 році експорт у країни Євросоюзу порівняно збільшився на 1,6 % – до 4,2 млрд дол. США. У відсотковому співвідношенні частка європейських країн у структурі вітчизняного експорту становила 27,1 %, країн Африки – 15,5 % (збільшили імпорт української аграрної продукції до 2,4 млрд дол. США). Помітно знизився обсяг експорту до країн СНД – на 21,4 % порівняно з 2015 роком і склав 1,2 мільярда доларів [2,7].

Проведений аналіз підтверджує важливість агропромислової галузі для країни, оскільки не тільки забезпечує власними продуктами населення країни, а й виробляє більше третини товарів та продукції, які реалізуються за її межі.

Зважаючи на це, країна має підтримувати саме ті підприємства, які прагнуть до довгострокової діяльності, розширення, покращення екологічної продукції, прийняття інноваційно-техніко-технологічних нововведень, дотримання технологій, спрямованих на збереження, підтримання і відновлення природних ресурсів.

Якщо говорити загалом про державну підтримку, то не завжди мається на увазі саме фінансова допомога, хоча вона має досить вагоме значення в сучасних умовах господарювання.

Законом України від 20.12.2016 р. № 1791-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» [3] внесено зміни до Закону України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» [5].

Зазначеним Законом держава може здійснювати різноманітні види підтримки підприємств галузі АПК, серед яких регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлення режиму заставних закупівель зерна за використанням подвійного складського свідоцтва, субсидування частини плати (відсотків) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті та компенсації лізингових платежів (часткове відшкодування сплачених лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання), надання дотації галузі тваринництва та іншим сільгоспвиробникам, виділення бюджетних субсидій, застосування нульової ставки ввізного мита при ввезенні на митну територію України безпосередньо сільськогосподарськими товаровиробниками винятково для власних потреб техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, застосування спецрежиму по ПДВ, здешевлення вартості засобів ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин, компенсація та відшкодування за рахунок коштів державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам вартості збудованих у сільській місцевості соціально-побутових об'єктів за умови, що вони забезпечують діяльність цих соціально-побутових об'єктів, підтримка надання послуг з маркетингу та заходів, пов'язаних із забезпеченням контролю якості та безпеки продуктів харчування.

Та аналіз результативності державної підтримки аграріїв показує, що оскільки існує недосконалий механізм відбору підприємств для застосування режиму компенсацій та дотацій, зазначені види підтримки не заохочують власників

інвестувати в інноваційні технології та техніку, що має впливати на зниження затратності виробництва та підвищення його ефективності.

Також, на нашу думку, є неврегульованим питання ціноутворення, оскільки залишається незмінною ситуація, коли реальний товаровиробник недоотримує доходи, при цьому спекулянти мають надприбутки.

Ще одним з основних питань, яке обговорюється аграріями, є питання земельної реформи. Вважаємо, основною проблемою є саме так звана «криза довіри», зважаючи на нестійку економічно-політичну ситуацію в країні, рівень корупції та затягування судової реформи, тому питання є актуальним, але з надто високим рівнем ризиків.

Та сьогодні покращення рівня знань та практичних навичок спеціалістів, які працюють у сфері АПК, соціальний розвиток, нові робочі місця, впровадження екологічних технологій, відновлення сільських територій є чи не найголовнішими завданнями, на які має звернути увагу держава.

КМУ 6 квітня 2011 року Розпорядженням № 279-р було схвалено Концепцію реформування і розвитку аграрної освіти та науки, в якій підняте питання проблеми підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів, фахівців з вищою освітою та впровадження вітчизняних наукових розробок в агропромисловому комплексі та наголошено, що сучасний стан економіки країни потребує поглиблення співпраці центральних та місцевих органів виконавчої влади у вирішенні питань функціонування і розвитку аграрної освіти та науки та створення нової системи інноваційного розвитку агропромислового сектору «аграрна освіта – аграрна наука – аграрне виробництво»[7].

Вказаною Концепцією було розроблено план заходів та очікувані результати далекі від запланованих. У 2015 році НААН разом з Мінагрополітики в межах єдиної комплексної Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2025 роки розробила проект Концепції реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі [6]. До цього часу проект знаходиться на стадії обговорення.

Держбюджетом на 2017 рік закладено формування обсягів аграрної держпідтримки в частині 1 % ВВП від аграрної продукції, висвітлений у стратегічному плані реформування галузі «3+5», тобто три стратегічно важливі напрями: державна підтримка фермерів, розвиток села та завершення земельної реформи – і 5 пріоритетів, які витікають із них – це розвиток ринків збуту, органічне виробництво і нішеві культури державних підприємств, зрошення і безпека харчової продукції.

Загальна сума видатків на галузь АПК в поточному році передбачена в сумі 9,44 млрд грн, що складає 1,18 % від загальних видатків бюджету країни, з яких майже 59 % загальний та 41 % спеціальні фонди.

Найбільшу суму, 4,77 млрд грн, що складає 20,6 % бюджету видатків на АПК, планується спрямувати на фінансову підтримку сільгоспвиробників, з яких 1,47 млрд грн з загального фонду та 3,3 млрд грн зі спеціального фонду, а також 300,0 млн грн, що становить 3,2 %, – на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів. Також більше ніж по 10 % бюджету АПК займають статті «Керівництво та управління у сфері геодезії, картографії та кадастру» та «Керівництво та управління у сфері безпечності харчових продуктів та захисту споживачів», а саме по 0,999 млрд грн та 1,17 млрд грн відповідно.

При цьому такі важливі для розвитку АПК статті, як «Дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері

агропромислового комплексу», складають лише 1,3 % бюджету АПК, на підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу заплановано взагалі 0,2 % (табл.1) [4].

Таблиця 1. Аналіз розподілу видатків бюджету по галузі АПК на 2017 рік, тис. грн

Найменування згідно з відомчою і програмною класифікаціями видатків та кредитування державного бюджету	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Разом:	У % по підсумку
	Всього	Всього		
Міністерство аграрної політики та продовольства України	5 565 560,3	3 876 702,8	9 442 263,1	100,0
<i>Апарат Міністерства аграрної політики та продовольства України, у т.ч.</i>	<i>2 359 776,5</i>	<i>3 448 207,3</i>	<i>5 807 983,8</i>	<i>61,5</i>
Загальне керівництво та управління у сфері агропромислового комплексу	122 250,9		122 250,9	1,3
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	300 000,0		300 000,0	3,2
Дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу	71 479,5	48 538,0	120 017,5	1,3
Підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу	10 517,4	8 469,3	18 986,7	0,2
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	55 000,0	5 000,0	60 000,0	0,6
Державна підтримка галузі тваринництва	170 000,0		170 000,0	1,8
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	1 473 000,0	3 301 300,0	4 774 300,0	50,6
<i>Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, у т.ч.</i>	<i>1 108 654,0</i>	<i>103,2</i>	<i>1 108 757,2</i>	<i>11,7</i>
Керівництво та управління у сфері геодезії, картографії та кадастру	998 819,7	103,2	998 922,9	10,6
<i>Державне агентство рибного господарства України</i>	<i>378 036,5</i>	<i>70,0</i>	<i>378 106,5</i>	<i>4,0</i>
<i>Державне агентство лісових ресурсів України</i>	<i>219 643,6</i>	<i>28 287,5</i>	<i>247 931,1</i>	<i>2,6</i>
<i>Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, в т.ч.</i>	<i>1 499 449,7</i>	<i>400 034,8</i>	<i>1 899 484,5</i>	<i>20,1</i>
Керівництво та управління у сфері безпеки харчових продуктів та захисту споживачів	1 068 384,5	105 963,0	1 174 347,5	12,4

Передбачається, що кошти по статті підтримки сільгоспвиробників будуть спрямовуватись на підтримку саме фермерських господарств, які сьогодні становлять основну частину виробників, та поки механізм проведення такої підтримки не оприлюднений.

Фінансовою підтримкою заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів має бути надання компенсацій по відсоткових ставках за кредитами, цільовим використанням яких є покриття витрат, пов'язаних із закупівлею паливно-мастильних матеріалів, насіння, добрив, засобів захисту рослин, кормів, сировини та інгредієнтів для виробництва комбікормів, ветеринарних препаратів, спермопродукції, молодняку сільськогосподарських тварин та птиці, обладнання для тваринницьких ферм і комплексів, запасних частин для ремонту сільськогосподарської і зрошувальної техніки та обладнання, енергоносіїв, та оплати послуг, пов'язаних із виконанням ремонтних робіт сільськогосподарської і зрошувальної техніки, робіт (послуг) з підготовки та обробітку ґрунту, посіву, захисту рослин від хвороб і шкідників, внесення добрив та підживлення, збирання врожаю.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проаналізований матеріал свідчить, що чинні підходи державної підтримки АПК потребують переосмислення та удосконалення. Надання дотацій та компенсацій не відповідають вимогам сьогодення і не впливають на розвиток сільського господарства, підвищення ефективності господарювання та не створюють умови для інноваційної якості відтворення в агропромисловому комплексі. Вважаємо, що АПК потребує проведення загальної реформи, яка буде містити низку взаємопов'язаних структурованих заходів, поділених на декілька етапів, поступове проведення яких надасть змогу переходити до вирішення більш проблемних питань, які сьогодні поодинокі піднімаються, але не можуть бути вирішені.

Вважаємо, для цього галузь АПК має бути визначена як пріоритетна та розроблений поетапний план реформування має мати чіткі встановлені терміни виконання, відповідальних осіб, систему контролю та покарання. Так, зважаючи на занедбаний стан, галузь потребує значних фінансових інвестицій, але без усвідомлення необхідності відновлення природних ресурсів подальша перспектива сільського господарства неоптимістична.

На нашу думку, план державної підтримки аграріїв у 2017 році не відображає значної частини проблемних питань, оскільки основою закладена саме фінансова допомога фермерським підприємствам. Вважаємо, що розроблений поетапний план має мати на меті насамперед не просто фінансову допомогу підприємствам галузі, бо найкращий вид підтримки у фінансовому плані сьогодні – це стабілізація ситуації в країні та відновлення банківського кредитування, а саме: розробку соціальних, наукових, освітніх та екологічних заходів, які, не менше за фінансування, є рушійною силою змін.

Підготовка та перепідготовка високопрофесійних спеціалістів, обмін знаннями та досвідом зі знаними компаніями світу, залучення кадрів до роботи на селі, популяризація спеціальностей, пов'язаних з АПК, державне замовлення на відповідні спеціальності надасть змогу відновити село. Сьогодні багато сіл вимирає, оскільки за відсутності роботи, соціальних закладів, а часто і просто елементарних засобів для проживання сільське населення змушене виїжджати в міста, а іноді – і за кордон.

Вважаємо, реформа має містити: соціальний аспект – залучення населення до села, тобто впровадження «моди» на сільське життя та господарювання; питання навчання кадрів; питання контролю за дотриманням стандартів та технологій

вирощування та виробництва продукції; вирішення земельного питання; впровадження низки обмежувальних заходів для встановлення адекватного співвідношення цін у мережі «реальний виробник – переробник – спекулянт – споживач»; фінансування інноваційних проектів, спрямованих на виробництво екологічної продукції; контроль за цінами на затратні матеріали в пік їх потреби; орієнтація внутрішнього споживача на власного виробника; фінансова допомога щодо відновлення та побудови заготівельних підприємств та холодительно-складських приміщень для зберігання вирощеної продукції для власних споживачів, соціальних закладів, упровадження жорсткого контролю за діяльністю та ефективністю використання природних ресурсів підприємствами АПК та впровадження системи покарання за порушення технологій їх використання тощо.

Тобто в частині безпосереднього фінансування (кредитування, компенсацій, дотування тощо) та ефективного використання бюджетних коштів в умовах їх обмеженості доцільніше звернути увагу саме на інноваційну складову проектів, та значущість результатів для споживачів – населення власної країни. Критеріями підтримки мають бути показники продуктивності й ефективності інноваційних підприємств.

На сьогодні держава декларує декілька видів державної підтримки галузі АПК, при цьому реальна ситуація підтверджує низьку їх ефективність. Відновлення АПК може слугувати можливістю не лише виведення країни з зтяжної кризи, а й позиції лідера серед країн – постачальників продовольчої продукції.

Список літератури

1. Жидяк, О. Р. Державна підтримка інноваційної діяльності підприємств аграрної сфери [Електронний ресурс] / О. Р. Жидяк // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 80-83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2013_1_22.pdf.
2. Матеріали Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: закон України від 20.12.2016 р. № 1791-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19>.
4. Про Державний бюджет України на 2017 рік. Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1801-19>.
5. Про державну підтримку сільського господарства України: закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
6. Проект Концепції реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/18402>.
7. Про схвалення Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки: розпорядження КМУ від 6 квітня 2011 р. № 279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80>.
8. Уніан: інформаційне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economics.unian.ua/agro/1587847-eksport-agrarnoji-produktsiji-z-ukrajini-perevischiv-9-milyardiv.html>.
9. Що готує Держбюджет-2017 для аграріїв [Електронний ресурс] / О. Радченко Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/finansuvannia-apk/6442-scho-gotuie-derzhbiudzhiet-2017-dlia-agrariiv.html>.

References

1. Zhydyak, O. R. (2013). Derzhavna pidtrymka innovatsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstvahrarnoyisfery [State support of innovative activity of enterprises of agrarian sphere]. *Innovatsiyna ekonomika*. № 1, pp. 80-83. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2013_1_22.pdf. [in Ukrainian].
2. *Materialy Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny* [Materials of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
3. *Pro vnesennyazmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zabezpechennya zbalansovanosti byudzhetykh nadkhodzen' u 2017 rotsi. Zakon Ukrainy vid 20.12.2016 r. № 1791-VIII* [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Balancing Budget Revenues in 2017. Law of Ukraine of 20.12.2016 No. 1791-VIII]. (2016). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19> [in Ukrainian].
4. *Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2017 rik. Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 r. № 1801-VIII* [About the State Budget of Ukraine for 2017. Law of Ukraine of 21.12.2016 No. 1801-VIII]. (2016). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1801-19> [in Ukrainian].
5. *Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny. Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. № 1877-IV* [About state support of agriculture of Ukraine. Law of Ukraine of 24.06.2004 No. 1877-IV]. (2004). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19> [in Ukrainian].
6. *Proekt Kontseptsyi reformuvannya ahrarnoyi nauky na osnovi innovatsiynoyi modeli* [Draft Concept for there form of agrarian science on the basis of the innovation model]. (n.d.). Retrieved from: <http://minagro.gov.ua/node/18402> [in Ukrainian].
7. *Pro skhvalennya Kontseptsyi reformuvannya I rozvytku ahrarnoyi osvity ta nauky. Rozporyadzhennya KМУ vid 6 kvitnya 2011 r. № 279* [On Approval of the Concept of Reform and Development of Agrarian Education and Science. The KМУ resolution of April 6, 2011 No. 279]. (2011). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80> [in Ukrainian].
8. *Unian: Informatsiyne ahentstvo* [UNIAN: News Agency]. (2017). Retrieved from: <https://economics.unian.ua/agro/1587847-eksport-agrarnoji-produktsiji-z-ukrajini-perevischiv-9-milyardiv.html>. [in Ukrainian].
9. Radchenko, O. (2017). *Shcho hotuye Derzhbyudzheth-2017 dlya ahrariyiv* [What prepares the State Budget for 2017 for farmers]. Retrieved from: <http://www.agro-business.com.ua/finansuvannia-apk/6442-scho-gotuie-derzhbiudzheth-2017-dlia-agrariiv.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.02.2017 р.

Галина Василівна ЛЕЩУК

кандидат економічних наук,
доцент,

кафедра економіки та підприємництва,
Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського
Міжрегіональної академії управління персоналом
E-mail: galynaleshuk@gmail.com

СИМУЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ МОНТЕ-КАРЛО В СИСТЕМІ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ

Лещук, Г. В. Симуляційний аналіз Монте-Карло в системі оцінювання ризиків інвестиційних проєктів [Текст] / Галина Василівна Лещук // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 57-67. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Теоретичне та практичне застосування симуляційних методів ґрунтується на симуляційному аналізі Монте-Карло, що полягає у багаторазовому сприйнятті перебігу обчислення показника ефективності інвестиційного проєкту, згідно з прийнятим методом оцінки ефективності. При цьому найчастіше це є чиста поточна вартість і внутрішня норма прибутку. Саме тому при дослідженні особливостей застосування методу симуляції Монте-Карло в оцінюванні ризиків інвестиційних проєктів актуалізується необхідність чіткого визначення процесу та принципів його проведення, що дозволить не проводити вичерпний перебір усіх можливих варіантів розвитку подій у майбутньому, а використати репрезентативну вибірку сценаріїв.

Мета. Мета дослідження полягає в аналізованні та науковому обґрунтуванні імплементації симуляційних методів для оцінювання ефективності інвестиційних проєктів із виокремленням переваг й недоліків їх застосування. Завдання ґрунтуватимуться на визначенні особливостей, переваг, недоліків, а також виокремленні етапів методу симуляції Монте-Карло для оцінювання ефективності інвестиційних проєктів.

Метод (методологія). Дослідження проведено за допомогою загальнонаукових методів аналізу: систематизації і узагальнення, індукції, дедукції.

Результати. У статті запропоновано послідовність етапів симуляційного циклу у методі Монте-Карло для оцінювання ефективності інвестиційних проєктів від моменту визначення усіх істотних змінних, які мають вплив на ризики проєкту, аж до проведення низки симуляційних експериментів.

Ключові слова: симуляційні методи; метод Монте-Карло; інвестиційні проєкти; ризики; ефективність.

Halyna Vasylivna LESHCHUK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economy and Enterprise
Transcarpathion institute named after M. Hrushevsky,
Interregional Academy of Personnel Management
E-mail: galynaleshuk@gmail.com

**SIMULATION ANALYSIS OF MONTE CARLO
IN THE SYSTEM OF INVESTMENT PROJECTS RISKS ASSESSMENT**

Abstract

Introduction. Theoretical and practical application of the simulation methods is based on simulation analysis of Monte Carlo which is based on multiple perception of calculation flow of the efficiency criteria of the investment project, according to the accepted method of effectiveness assessing. It often refers to the net present value and internal rate of return. Therefore, the necessity to clearly define the process and its principles, which allows not to conduct an exhaustive search of all possible scenarios in the future, but to use a representative sample scripts becomes very actual while conducting the research of peculiarities of the usage of method of simulation of Monte Carlo during the evaluation of the risks of the investment projects.

The purpose. The aim of the research is to analyse and ground the process of implementation of the simulation methods for evaluating the effectiveness of the investment projects with distinguishing the advantages and disadvantages of their use. Tasks will be based on identifying the characteristics, advantages, disadvantages, and the isolation of the method of simulation of Monte Carlo for the evaluation of effectiveness of the investment projects.

The method (methodology). The general scientific methods of analysis are used in the research. They are the methods of systematization and generalization, induction and deduction methods.

Results. The article proposes a sequence of stages of simulation run in Monte Carlo method for the evaluation of effectiveness of the investment projects to represent from a moment of determination of all significant variables that have an impact on the risks of the project, till implementation of a number of simulation experiments.

Keywords: simulation methods; Monte Carlo method; investment projects; risks; effectiveness.

JEL classification: C15, E20, E22, E27

Вступ

Теоретично-практичне застосування симуляційних методів ґрунтується на симуляційному аналізі Монте-Карло (Monte Carlo simulation, Monte Carlo analysis), що полягає у багаторазовому сприйнятті перебігу обчислення показника ефективності інвестиційного проекту, згідно з прийнятим методом оцінки ефективності. Найчастіше це є чиста поточна вартість (NPV) і внутрішня норма прибутку (IRR).

Метод Монте-Карло дозволяє не проводити вичерпний перебір усіх можливих варіантів розвитку подій у майбутньому, а використати репрезентативну вибірку сценаріїв. До переваг слід віднести лінійну залежність кількості симуляцій від кількості фінансових інструментів, на відміну від вичерпного пошуку, де залежність експоненційна. У контексті моделювання ризиків до недоліків відносять необхідність

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 1.

генерації випадкових або псевдовипадкових значень, що потребує припущення щодо виду статистичного розподілу. Дослідники найчастіше припускають нормальний розподіл, тоді залишається знайти лише математичне сподівання дохідностей, її дисперсію та матрицю коваріацій для проведення симуляцій Монте-Карло. Кількість симуляцій Монте-Карло можна зменшити, використовуючи методи зниження дисперсії Монте-Карло [1; 2].

Теоретично-методологічні засади моделювання ризиків за допомогою методу Монте-Карло, зокрема на фінансовому ринку, досліджували: П. П. Маслянюк, А. В. Рябушенко [5]; О. О. Буз [8]; оцінювання валютних ризиків банківських установ висвітлено у працях таких фахівців, як М. А. Ребрик [4]; Л. О. Примостка [6]; О. В. Шварц [7]; А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко [14]; методи оцінювання ризиків у страховій діяльності наведено у роботах О. О. Шевчук, М. І. Гулик [13]; Л. М. Клапків [15]. Вагомі наукові дослідження знаходимо у закордонних працях [1-3; 9-12] із докладним описом процесу та основних принципів моделювання методом Монте-Карло. У сучасній науковій літературі основні методи моделювання ризиків та підходи до побудови функції розподілу випадкової величини при стохастичному аналізі ґрунтуються на [3; 4, с. 394]:

- методі історичних симуляцій (HS – historical simulation);
- параметричному методі (PM – parametric method);
- симуляції методом Монте-Карло (MSC – Monte Carlo simulations);
- гібридному підході (HA – hybrid approach);
- методі дисперсій та коваріацій.

П. П. Маслянюк зазначає, що метод історичної симуляції полягає в тому, що випадково вибираються проміжки історії дохідності фінансових інструментів, з яких складається інвестиційний портфель компанії. На кожному із історичних проміжків розглядається дохідність всього портфеля, що в результаті дає розподіл його дохідності в майбутньому, спираючись на припущення, що надалі події будуть розгортатись так само, як і в історичних проміжках минулого. До переваг методу історичної симуляції відносять простоту її реалізації на практиці та збереження незмінним статистичного розподілу дохідностей фінансових інструментів, також метод не потребує оцінки статистичного розподілу для проведення симуляцій. До недоліків відносяться неможливість генерувати сценарії розвитку подій, які не траплялися раніше, цей недолік є дуже суттєвим, якщо в інвестиційному портфелі знаходяться фінансові інструменти, які не мають довгої історії котирування на ринку або взагалі не котируються [5].

Професор Л. О. Примостка зазначає, що потреба застосування симуляцій зумовлена неможливістю визначення впливу всіх параметрів, що комбінуються без моделювання балансу та відповідних відсоткових ставок. Симуляція є потужним інструментом прогнозування ризику завдяки застосуванню великої кількості сценаріїв для кожної задіяної змінної. Будь-яке припущення чи прогноз можна протестувати за допомогою цього методу. Оскільки комбінація сценаріїв дає досить велику кількість випадків, необхідна чітка методика ефективного застосовування результатів симуляції. Одним з основних обмежень цього методичного підходу є безпосередня залежність результатів (розподілу цільової змінної) від припущень симуляції. Особливо це стосується тих, які мають найбільший вплив на значення цільової змінної [6, с. 131].

У наукових працях Шварц О. В. зазначено, що метод історичних симуляцій належить до групи методів повного оцінювання і заснований на тезі про стаціонарності ринку в найближчому майбутньому. Сутність полягає в розрахунку всіх

історичних змін цін за період заданої глибини, симулювання вартості кожної поточної позиції за отриманими сценаріями, визначенні гіпотетичної зміни вартості портфеля за кожний день розрахункового періоду та виборі як показника ризикової вартості показника, номер якого визначається вибраним рівнем довіри. При використанні методу слід мати на увазі, що зі збільшенням глибини розрахункового періоду зростає не лише точність оцінок, а й небезпека використання застарілих даних. Метод симуляцій Монте-Карло заснований на моделюванні випадкових процесів із заданими характеристиками. Розрахунок аналогічний методу історичних симуляцій, тільки зміни цін генеруються псевдовипадковим чином відповідно до вказаних параметрів розподілу: математичних очікувань і волатильності. Отже, розподіл може бути будь-яким, а число сценаріїв – нескінченним. Цей метод є найбільш технологічно складним з усіх описаних. Крім того, генератори випадкових величин працюють на детермінованих алгоритмах і не є незалежними [7, с. 387].

Ребрик М. А. вважає, що метод історичних симуляцій у класичному розумінні – непараметричний підхід, що заснований на припущенні про стаціонарність ринку в найближчому майбутньому та використанні історичних даних про зміни факторів ринкового ризику для одержання розподілу майбутніх коливань вартості позиції (портфеля). Метод стохастичних симуляцій (метод Монте-Карло) базується на генеруванні великої кількості випадкових комбінацій сценаріїв динаміки ринкових змінних із заданими характеристиками з метою отримання розподілу майбутніх коливань вартості позиції (портфеля) [4, с. 394].

На думку Буз О. О., при моделюванні методом Монте-Карло, на відміну від детермінованого аналізу чутливості, кожному параметру не надаються поодинокі значення, а використовується розроблений програмний комплекс, який надає кожному параметру моделі спектр можливих значень, серед яких виокремлюють три параметри: середнє значення, стандартне відхилення, візуалізацію даних [8, с. 5].

Відтак у процесі управління ризиками імітаційні моделі можуть бути важливими джерелами інформації для організації як з точки зору визначення нових інвестиційних стратегій, так і з точки зору прийняття нових корпоративних стратегій. Планування стратегії або оптимізації останніх на організаційному рівні ґрунтується на основі аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників ризику і також на їх ймовірності досягнення [9].

У закордонній літературі алгоритм методу Монте-Карло ґрунтується на наступних етапах [10]:

Етап 1: Створення параметричної моделі, $y = f(x_1, x_2, \dots, x_q)$;

Етап 2: Генерація випадкового вхідного набору даних, $x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{iq}$;

Етап 3: Ефективні розрахунки і запам'ятовування результатів як y_i ;

Етап 4: Повторення етапів 2 і 3 для $i = 1$ до n ($n \geq 5000$);

Етап 5: Аналізування результатів з використанням гістограм, інтервалів, інших статистичних показників, отриманих у результаті моделювання тощо.

Таким чином, аналізування наукових напрацювань щодо імплементації методу Монте-Карло при аналізуванні ризиків свідчить про невирішеність багатьох питань на практиці, що спонукає до продовження досліджень та наукового обґрунтування із визначенням переваг та недоліків інструментарію кількісного аналізу ризиків інвестиційних проектів, а також його послідовності.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження та наукове обґрунтування імплементації симуляційних методів для оцінювання ефективності інвестиційних проектів із

виокремленням переваг й недоліків їх застосування. Завдання ґрунтуватимуться на визначенні особливостей, переваг, недоліків, а також виокремленні етапів методу симуляції Монте-Карло для оцінювання ефективності інвестиційних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження

При дослідженні особливостей застосування методу симуляції Монте-Карло в оцінюванні ризиків інвестиційних проектів необхідно чітко визначити процес та принципи його проведення. Зокрема, особливе зображення процесу аналізування ризиків за допомогою методу Монте-Карло із відображенням ідентифікації й обчислення ризиків сформовано у закордонній літературі (рис. 1).

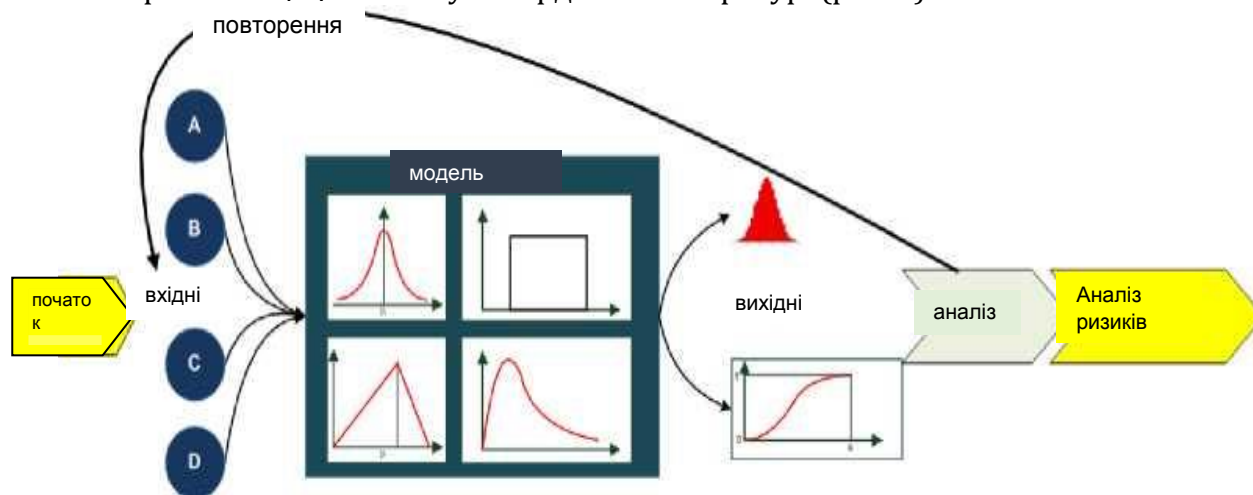

Рис. 1. Процес моделювання Монте-Карло*

*Складено автором на основі [11, с. 393]

Відповідні розподіли і кореляції (взаємозалежності) є пов'язаними з цілою базою даних у математичній моделі, при цьому моделювання виконується шляхом використання генератора випадкових чисел. У результаті ущільнення ймовірностей отримуються кумулятивні графіки (часто інструменти сенситивного аналізу є залученими), а отже, ймовірності бажаних результатів можуть бути оцінені чи підраховані шляхом їх аналізу [11, с. 393].

Метод Монте-Карло є одним з багатьох методів аналізу поширення невизначеності, де мета полягає в тому, щоб встановити, як випадкові змінні, відсутність знань або помилки впливатимуть на чутливість, продуктивність і надійність системи, яка моделюється.

Таким чином, здійснюється вибір такого розподілу для входів, який найбільш точно відповідає даним, що вже є, або найкраще відображає актуальну інформацію. Дані, отримані в результаті моделювання, можуть бути використані для репрезентації у вигляді ймовірнісних розподілів (або гістограм) (рис. 2) [12].

Окрім цього, автори наукового дослідження [10] виокремлюють стохастичну модель (рис. 2) і детерміністичну (рис. 3), фундаментальна відмінність між якими полягає у тому, що параметрична детермінована модель встановлює набір вхідних змінних, повідомляючи набір вихідних змінних. У стохастичній моделі поширення невизначеності вхідні випадкові змінні (описується випадковим розподілом) і результат буде випадковим, а також, як правило, після нормального розподілу.

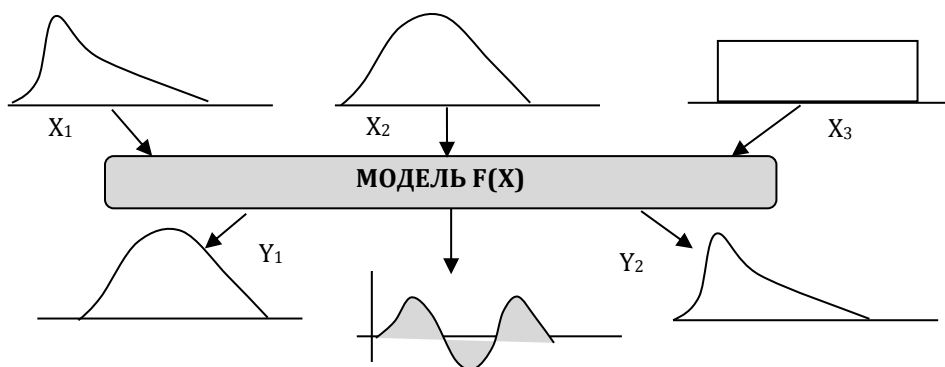

Рис. 2. Основний принцип моделювання за методом Монте-Карло*

**Складено автором на основі [12]*

Рис. 3. Основи детерміністичної моделі за методом Монте-Карло*

**Складено автором на основі [10]*

Симуляція Монте-Карло є статистичним методом, котрий об'єднує аналіз чутливості та розподіл ймовірності пояснювальних змінних (встановлених під час аналізу чутливості). Пропонується симуляційний цикл у методі Монте-Карло представляти за допомогою нижчезазначених етапів (рис. 4). При створенні фінансової моделі варто передовсім визначити усі істотні змінні, які мають вплив на ризик інвестиційного проекту.

Кількість та добір змінних залежать від виду інвестиції і діапазону проведених аналізів. До випадкових змінних часто зараховуються: ставка дисконтування, довжина економічного циклу життя, доходи від продажів і операційні витрати. До цієї групи варто залучати більшість змінних, оскільки кожне прийняття фактора за детерміновану (визначну) вартість є спрощенням дійсності. Як наслідок, на зазначеному етапі, за допомогою сукупності рівнянь, що описують ідентифіковані змінні, конструюється одна спільна модель, котра слугує для обчислення ступеня ефективності інвестування (наприклад, показника NPV).

У межах другого етапу кожній пояснювальній змінній надається розподіл ймовірності. У випадку симуляції великі труднощі виникають із встановленням розподілу невизначених змінних і відповідної їм ймовірності. При встановленні гіпотетичних розподілів можна використовувати безперервні розподіли: нормальний розподіл – для встановлення конкретного розподілу необхідно знати очікувану вартість і стандартне відхилення розподілу; одноманітний розподіл – для встановлення конкретного розподілу необхідно знати мінімальну і максимальну вартість розподілу.

На третьому етапі в одному експерименті для кожної змінної за допомогою комп'ютерної програми генерується випадкова кількість, яка може бути трактована як реалізація, що виходить з прийнятого розподілу. Обрані значення становлять основу

обчислення грошових потоків, на підставі чого розраховуються показники NPV та/або IRR. На противагу методів аналізу чутливості, у якому пояснювальні змінні розглядаються окремо, у симуляції Монте-Карло ці змінні розглядаються сукупно, з огляду на наявний між ними зв'язок. Специфікація взаємозалежностей між змінними, які часто є прихованими або які важко ідентифікувати, є найбільшою проблемою симуляції Монте Карло. Недооцінювання або ігнорування цих кореляцій зменшує вагу отриманих результатів, оскільки в такому випадку аналіз охоплює чимало нереальних варіантів проекту, що може призвести до неправильних рішень.

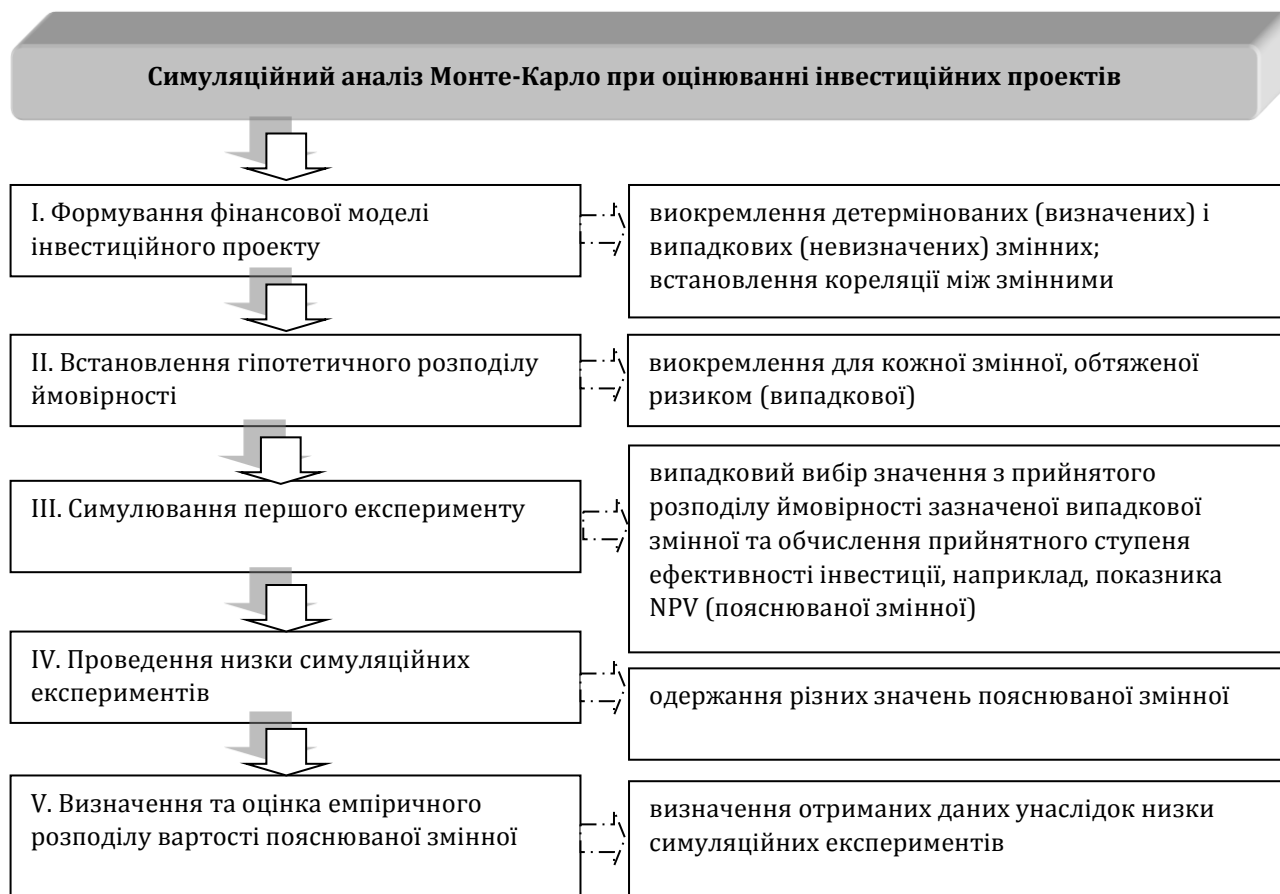

Рис. 4. Процес симуляційного циклу за методом Монте-Карло при оцінюванні ризиків інвестиційного проекту*

**Власна розробка*

На четвертому етапі багаторазово повторюються дії третього етапу (навіть кілька тисяч разів), при цьому точність результату зростає разом зі збільшенням кількості експериментів.

У межах п'ятого етапу будується розподіл ймовірності NPV та/або IRR і обчислюються їхні очікувані значення та стандартні відхилення. Кінцевим результатом симуляції Монте-Карло є обчислення ймовірності отримання додатного NPV та/або внутрішньої норми прибутку IRR, яка більша від ставки дисконтування.

Таким чином, узагальнення висновків щодо практичності застосування методу Монте-Карло та методу історичних симуляцій в оцінюванні та мінімізуванні ризиків інвестиційних проектів сформовано у таблиці 1.

Слід погодитись із твердженням Шевчук О. О., що основним недоліком цього методу є необхідність використання великого масиву ймовірнісних характеристик. При цьому саме метод Монте-Карло використовується на завершальному етапі оцінки ризиків як складова частина інших статистичних методів [13, с. 294].

Таблиця 1. Особливості застосування методу Монте-Карло та методу історичних симуляцій в оцінюванні та мінімізуванні ризиків інвестиційних проектів*

Переваги	Недоліки
<i>Симуляція методом Монте-Карло (MSC – Monte Carlo simulations)</i>	
Визначає ймовірність події в задачах, де складність розрахунків зростає до розмірності задачі експоненціально. Висока точність розрахунків. Надає повну оцінку (full valuation) портфелю. Застосування окремих емпіричних та теоретичних функцій розподілу, що дозволяє враховувати ефекти «товстих хвостів» («fat tails», «leptokurtosis»), асиметрії (skewness) та «збою кореляцій» (correlation breakdown) в умовах ринкових шоків. Не потребує значних обсягів емпіричних даних.	Простота і ефективність методу шкодить його точності. Через складність і чисельність розрахунків істотно залежить від технічного оснащення, високої кваліфікації аналітиків, значних витрат часу. Високий ризик неадекватності моделей. Низька наочність та висока складність трактування отриманих результатів оцінки.
Надає пробабілістичні результати, які не тільки показують, що може відбутися, але також, яка є правдоподібність виникнення кожного випадку чи розвитку подій. Забезпечує графічний образ результатів. Проводить аналіз вразливості. Аналізує сценарії. Досліджує залежності початкових даних. Уможлиблює моделювання взаємозалежних зв'язків між змінними входними.	Переводить аналіз ризику через побудову можливих моделей результатів, змінюючи різні цінності правдоподібністю розподілу. Обчислює результати з функції правдоподібності, використовуючи різні комплекти цінностей часток. Залежно від числа невідомих і усталених для них груп може виконати десятки тисяч калькуляцій.
<i>Метод історичних симуляцій (HS – historical simulation)</i>	
Не вимагає технічного оснащення. Інтуїтивна простота у застосуванні та наочність. Відсутність додаткових теоретичних спрощень та припущень, що дозволяє враховувати ефекти «товстих хвиль» («fat tails», «leptokurtosis»), асиметрії (skewness) та «збою кореляцій» (correlation breakdown) в умовах ринкових шоків. Відсутність модельного ризику. Простота повної оцінки (full valuation) портфелю. Параметри емпіричного розподілу можуть бути використані при побудові параметричних моделей та проведенні стохастичних симуляцій. Емпіричний розподіл може бути легко модифікований, що підвищує точність оцінок.	При впливі різних змінних на майбутні результати зменшується ефективність застосування методу. Проблема формування ефективної вибірки. Базується на припущенні, що минулі тенденції є коректною апроксимацією майбутньої динаміки ринкових показників. Вимагає значних обсягів емпіричних даних. Дуже чутливий до вибору довжини емпіричної вибірки. Демонструє «ефект ехо» («echo effect» або «ghost effect»). Значне зниження точності оцінок на високих рівнях довіри.
Придатність для асиметричних розподілів; відмінна застосованість для портфелів, що містять нелінійні інструменти; простота і очевидність розрахунків; відсутність модельного ризику; облік всієї сукупності ризиків, які викликали зміни цін активів за аналізований період.	Можлива помилковість припущення про те, що минуле можна екстраполювати на майбутнє; можливість помилок у разі недостатньої глибини розрахункового періоду; відсутність різниці між впливом на результат старих і останніх спостережень; великий обсяг обчислень для великих портфелів.

*Сформовано на основі джерел [4, с. 395; 7, с. 387; 14, с. 50; 15, с. 170-171]

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 1.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, симуляційний метод оцінювання ризику вважається найбільш правильним теоретично, тому він не обмежується лише кількома варіантами пояснювальних змінних і більш детально, порівняно з ймовірнісно-статистичними методами, оцінює очікувану вартість $E(NVP)$. За допомогою симуляційних методів відносно легко можна також брати до уваги кожен вид як кореляції пояснювальних змінних, так і міжчасових кореляцій.

Проте на практиці добір властивих розподілів пояснювальних змінних і встановлення кореляції розподілів між змінними, обтяженими невизначеністю, є дуже складним завданням. Саме тому слід зауважити, що ефективне практичне застосування методу Монте Карло в оцінюванні ризиків інвестиційних проектів ускладнюється з причин визначення розподілу ймовірності змінних і кореляції розподілів, які впливають із залежності між різними факторами.

Таким чином, проведене наукове дослідження щодо особливостей застосування симуляційних методів у системі оцінювання показників ефективності та ризиків інвестиційних проектів зумовлює необхідність подальших досліджень у напрямку розроблення рекомендацій щодо визначення розподілу ймовірності змінних і кореляції розподілів, які впливають із залежності між різними факторами.

Список літератури

1. Jaeckel, P. Monte Carlo Methods in Finance // Wiley. 2002. – с. 304.
2. Conrad, J. R. 2005. Analyzing the Risks of Information Security Investments with Monte-Carlo Simulations. – [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://infoecon.net/workshop/pdf/13.pdf>.
3. Basel Committee on Banking Supervision. International Convergence of Capital Measurements and Capital Standards. 2005. Bank of international settlements – 284 с.
4. Ребрик, М. А. Оцінювання структурних елементів валютного ризику банку / М. А. Ребрик // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – 2011. – Вип. 8 (1). – С. 391-396.
5. Маслянюк, П. П. Непараметричне Монте Карло: вдосконалений метод моделювання ризиків на фінансовому ринку / П. П. Маслянюк, А. В. Рябушенко // Всеукраїнський математичний конгрес. — К.: Інститут математики НАН України, 2009. – Режим доступу: http://www.imath.kiev.ua/~congress2009/Abstracts/Maslyanko_Ryabushenko.pdf.
6. Прогнозування та хеджування фінансових ризиків: монографія / За ред. проф. Л. О. Примостки. — К.: КНЕУ, 2014. — 424 с.
7. Шварц, О. В. Методика Value-At-Risk (VAR) як метод управління валютним ризиком в банку / О. В. Шварц // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 1. – С. 384-389. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_1_59.
8. Буз, О. О. Застосування методу Монте-Карло для аналізу ризиків інноваційного проекту (на прикладі впровадження 4G LTE-технологій в Україні) – О. О. Буз // Економіка і фінанси. – 2015. – №1. – С. 3-7.
9. Gheorghe, M. Techniques and Simulation Models in Risk Management. *Economia. Seria Management* 15.2 (2012): 354-362.
10. Platon, V., Constantinescu, A. Monte Carlo Method in risk analysis for investment projects. *Procedia Economics and Finance* 15 (2014): 393-400.
11. Schwarz, P. D.-I. J. Implementation of artificial intelligence into risk management decision-making processes in construction projects, 3 3 2015. – [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.unibw.de/san/bauv8/veroeffentlichungen>.

-
12. Wittwer, J. W., Monte Carlo Simulation Basics, From Vertex42.com, June 1, 2004 [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://vertex42.com/ExcelArticles/mc/MonteCarloSimulation.html>, 2004.
 13. Шевчук, О. О. Методи оцінювання ризиків у страховій діяльності / О. О. Шевчук, М. І. Гулик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С. 291-299. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvntlu_2016_26.
 14. Управління ризиками банків: монографія у 2 томах. Т. 2: Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 299 с.
 15. Клапків, Л. М. Використання динамічного фінансового аналізу страховими товариствами / Л. М. Клапків // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2014. – Вип. 1(65). – С. 164-174.

References

1. Jaeckel, P. (2002). *Monte Carlo Methods in Finance*, Wiley.
2. Conrad, J. R. (2005). *Analyzing the Risks of Information Security Investments with Monte-Carlo Simulations*. Retrieved from: <http://infoecon.net/workshop/pdf/13.pdf>.
3. Basel Committee on Banking Supervision. International Convergence of Capital Measurements and Capital Standards. (2005). *Bank of international settlements*.
4. Rebryk, M. A. (2011). Otsinyuvannya strukturnykh elementiv valyutnoho ryzyku banku. *Ekonomichnyy analiz*, 8 (1), 391-396.
5. Maslyanko, P. P. (2009). *Neparmetrychne Monte Karlo: vdoskonalenyy metod modelyuvannya ryzykiv na finansovomu rynku. Vseukrayins'kyy matematychnyy konhres*. Retrieved from: http://www.imath.kiev.ua/~congress2009/Abstracts/Maslyanko_Ryabushenko.pdf.
6. Prymostky, L. O. (2014). *Prohnozuvannya ta khedzhuvannya finansovykh ryzykiv*. Kyiv: KNEU.
7. Shvarts, O. V. (2012). Metodyka Value-At-Risk (VAR) yak metod upravlinnya valyutnym ryzykom v banku. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, 1, 384-389. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_1_59.
8. Buz, O.O. (2015). Zastosuvannya metodu Monte-Karlo dlya analizu ryzykiv innovatsiynoho proektu (na prykladi vprovadzhennya 4G LTE-tekhnologiy v Ukrayini). *Ekonomika i finansy*, 1, 3-7.
9. Gheorghe, Mirela. (2012). Techniques and Simulation Models in Risk Management. *Economia. Seria Management*, 15.2, 354-362.
10. Platon, V., Andreea, C. (2014). Monte Carlo Method in risk analysis for investment projects. *Procedia Economics and Finance*, 15, 393-400.
11. Schwarz, P. D.-I. J., (2015). *Implementation of artificial intelligence into risk management decision-making processes in construction projects*, 3, Retrieved from: <http://www.unibw.de/san/bauv8/veroeffentlichungen/>.
12. Wittwer, J. W. (2004). *Monte Carlo Simulation Basics, From Vertex42.com, June 1*, Retrieved from: <http://vertex42.com/ExcelArticles/mc/MonteCarloSimulation>.
13. Shevchuk, O. O. (2016). Metody otsinyuvannya ryzykiv u strakhoviy diyal'nosti. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, 26.2, 291-299. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvntlu_2016_26.
14. Yepifanov, A. O., Vasyl'yeva, T. A., Koz'menko, S. M. (2012). *Upravlinnya ryzykamy bankiv: Upravlinnya rynkovyumu ryzykamy ta ryzykamy systemnykh kharakterystyk*. Sumy: DVNZ “UABS NBU”.

15. Klapkiv, L. M. (2014). Vykorystannya dynamichnoho finansovoho analizu strakhovymy tovarystvamy. *Visnyk Natsional'noho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannya*, 1(65), 164-174.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2017 р.

Володимир Володимирович МАНДРА

кандидат економічних наук,
заступник директора з економіки та фінансів,
Державне підприємство «Маріупольський морський торговельний порт»

Дмитро Михайлович ЖЕРЛІЦІН

доктор економічних наук,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій
E-mail: dzherlitsyn@gmail.com

МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ВИТРАТ ТРАНСПОРТНО-ВАНТАЖНОЇ СИСТЕМИ

Мандра, В. В. Моделювання поведінки витрат транспортно-вантажної системи [Текст] / Володимир Володимирович Мандра, Дмитро Михайлович Жерліцин // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 68-76. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Розвиток економіки будь-якої країни неможливий без удосконалення та активізації інноваційних процесів у сфері транспорту. Розвиток відповідних транспортно-вантажних систем неможливий без упровадження сучасних інструментів управління їх фінансовими потоками. Зокрема, моделювання поведінки витрат є для транспортно-вантажної системи ключовим інструментом досягнення стратегічних орієнтирів та потребує подальших досліджень.

Мета роботи полягає в узагальненні особливостей управління фінансовою діяльністю та формалізації поведінки витрат транспортно-вантажної системи, що діє на принципах логістичного управління матеріально-фінансовими потоками. Дослідження є відповідною точкою для подальших розробок і створення практичних інструментів управління транспортними підприємствами і транспортно-вантажними системами.

Метод (методологія). Дослідження ґрунтується на теоретичних засадах і методах системного аналізу в управлінні складними соціально-економічними системами, сучасних підходах до управління транспортно-логістичною та транспортно-вантажною системами.

Результати. Визначено особливості формування витрат і фінансового результату транспортно-вантажної системи. Уточнено сутність базових категорій щодо управління поведінкою витрат транспортно-вантажної системи. Здійснено класифікацію витрат морського порту з урахуванням принципів логістичного й фінансового менеджменту. Розроблено концепцію моделювання поведінки витрат транспортно-вантажної системи. Здійснено постановку системно-динамічної моделі управління поведінкою витрат транспортно-вантажної системи.

Ключові слова: витрати; транспортно-вантажна система; транспортне підприємство; морський порт; поведінка витрат; фінансовий менеджмент; концепція моделювання; управління поведінкою витрат.

Volodymyr Volodymyrovych MANDRA

PhD in Economics,
Deputy Director of Economy and Finance,
Mariupol Sea Commercial Port

Dmytro Mykhaylovych ZHERLITSYN

Doctor of Sciences (Economics),
Head,
Department of Finance, Banking and Insurance,
Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies
E-mail: dzherlitsyn@gmail.com

MODELING OF COSTS BEHAVIOR OF TRANSPORTATION AND HANDLING SYSTEM

Abstract

The features of formation and financial results of transportation and handling system expenses are determined. The essence of the basic categories on behavior management costs of transportation and handling system is specified. The classification of seaport expenditures with the principles of logistics and financial management is undertaken. The concept of costs behavior modeling of transportation and handling system is developed. The task of system dynamics simulation of costs behavior management of transportation and handling system is stated.

Keywords: *costs; transportation and handling system; transport company; seaport; costs behavior; financial management; concept modeling; costs behavior management.*

JEL classification: C02, C15, G32, M11, M21

Вступ

Розвиток економіки будь-якої країни неможливий без удосконалення та активізації інноваційних процесів у інфраструктурних сферах економічної діяльності, зокрема у сферах транспорту, зв'язку, інформаційної діяльності тощо. На особливу увагу в умовах інтеграції України у світові та європейські економічні відносини заслуговують тенденції розвитку вітчизняних транспортних підприємств, а саме автомобільних, залізничних і морських інтермодальних терміналів, що поєднують у собі функції транспортних хабів і логістичних операторів.

Вигідне географічне розташування України обумовлює значні конкурентні переваги зазначених бізнес-структур, зокрема вантажних хабів, щодо вітчизняних та іноземних виробників, пасажирських хабів – для цілей з'єднання європейського і азіатського повітряного простору. У стратегії розвитку морських портів України як найсуттєвіших інтермодальних транспортно-вантажних терміналів на період до 2038 року підкреслюється їх позитивний внесок у забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного транспортного комплексу на світовому ринку [1].

Розвиток відповідних складних економічних систем неможливий без упровадження інноваційних інструментів управління. До того ж несприятливі умови цінової конкурентної боротьби у галузі міжнародних транспортних послуг визначають пріоритетом ефективного фінансового менеджменту для вітчизняних транспортно-вантажних систем оптимізацію витрат. Саме тому обрана тема дослідження є

актуальною і своєчасною для розвитку економіки України загалом та окремих сфер економічної діяльності.

Вітчизняні й зарубіжні дослідники проблем функціонування і розвитку суб'єктів господарювання у сфері транспорту, зокрема [2; 3], підкреслюють, що у сучасних умовах розвитку економічних відносин значну увагу потрібно звернути на проблеми транспортної логістики, а саме: оптимізацію логістичних витрат, максимізацію доданої вартості матеріального потоку. Так широковідома концепція управління ланцюгами постачань розглядає транспортно-вантажні системи як одну з основних ланок, що забезпечує пересування і трансформацію товарно-матеріальних цінностей [4].

З одного боку, інтермодальні транспортно-вантажні термінали відіграють важливу роль у забезпеченні інтегрованості кожного ланцюга постачань, що сприяє покращенню операційних і фінансових результатів діяльності окремих його ланок – виробничих, торговельних і логістичних компаній. З іншого боку, як доводять автори [5], подальша інтеграція транспортних підприємств у ланцюги постачань має позитивний вплив на результативність і ефективність роботи транспортно-логістичних центрів загалом, що і відповідні визначає пріоритетні напрямки подальших теоретичних і практичних розробок.

Проте фінансові категорії (витрати, прибуток, ціна тощо) у класичній концепції транспортної логістики не можуть бути прямо застосовані для коректування показників ефективності конкретних суб'єктів господарювання, транспортних комплексів тощо. До того ж у попередніх дослідженнях було доведено особливості управління морським портом як специфічним суб'єктом транспортно-логістичного ланцюга та визначено відповідні показники ефективності і витрат [6; 7]. Тобто моделювання поведінки витрат є для відповідних суб'єктів господарювання ключовим інструментом досягнення стратегічних орієнтирів.

Мета і завдання статті

Метою цього дослідження є узагальнення особливостей управління фінансовою діяльністю та формалізація поведінки витрат транспортно-вантажної системи, що діє на принципах логістичного управління матеріально-фінансовими потоками.

Для досягнення вказаної мети у роботі поставлено і вирішено наступні завдання: уточнено сутність базових категорій, що пов'язані з управлінням поведінкою витрат транспортно-вантажних систем; вдосконалено класифікацію витрат транспортного підприємства, у тому числі і з урахуванням специфіки діяльності морського порту; розроблено концепцію моделювання поведінки витрат транспортно-вантажної системи; здійснено постановку системно-динамічної моделі управління поведінкою витрат транспортно-вантажної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для досягнення мети цього дослідження уточнимо сутність базових понять, що визначають межі застосування моделей та методів управління.

Поняття 1. Транспортно-вантажна система (*Cargo Transportation and Handling System*, далі ТВС) для цілей цього дослідження (з урахуванням класичних підходів [2; 3; 8]) є сукупністю транспортних, перевантажувальних і складських об'єктів, що виконують функції інтермодальних терміналів та забезпечують щільну інтеграцію у відповідні ланцюги постачань. Тобто, окрім класичних функцій вантажних терміналів, ТВС виконують супутні функції щодо інформаційної підтримки, перевантаження вантажів, їх митне оформлення, надання експедиторських і агентських послуг тощо.

Поняття 2. Поведінка витрат (*Cost Behavior*) – ознака, що демонструє можливу реакцію витрат на зміни показників і результатів діяльності суб'єкта господарювання

[7; 9; 10]. Для цілей моделювання поведінки витрат визначається за допомогою функції витрат, незалежною змінною якої виступають певні витрати або їх групи, а пояснювальними змінними є фактори витрат. До факторів витрат зазвичай зараховують обсяг діяльності, виторг, прибуток тощо. При цьому одиницею витрат під час розподілу собівартості перевалки вантажів ТВС зазвичай виступають: час роботи механізму на лінії; витрати дизельного палива; витрати електроенергії; пряма заробітна плата робітників тощо.

За даними [7; 9; 10], під час моделювання поведінки витрат підприємства визначаються наступні складові відповідної системи управління:

- чинники зовнішнього середовища;
- чинники внутрішнього середовища;
- взаємини між внутрішньогосподарськими процесами;
- показники фінансового і продуктового (товарного) ринків.

Для ТВС доцільним є також деталізація і врахування специфічних логістичних чинників витрат, зокрема схема перевезень, ланки ланцюга постачань, види транспорту (у тому числі морський, залізничний, автомобільний тощо), технологічні особливості функціонування певних терміналів, майданчиків.

Класифікація витрат ТВС може бути уточнена шляхом врахування специфічних витрат, що притаманні логістичним системам. Зокрема, окрім класичних критеріїв класифікації (для цілей оцінки запасів і формування фінансового результату, прийняття рішень і контролю виконання [7]), доцільним є декомпозиція витрат за місцем у ланцюгу постачань на наступні групи:

- витрати, що пов'язані з виробництвом товарів (вантажів) або витрати постачальника, що враховуються за умов розгляду транспортно-вантажних і виробничо-збутових систем як складових однієї системи управління;
- витрати на підготовку та оформлення вантажів для їх подальшого руху у межах вантажних терміналів (відповідна складова ТВС може бути відсутня для простих умов перевезення), у тому числі й під час постачання покупцям;
- витрати, що пов'язані з рухом вантажів у межах вантажних терміналів, у тому числі інтермодальних терміналів, логістичних центрів тощо;
- витрати, що пов'язані з доставкою, оформленням та прийняттям товарів з боку кінцевого покупця товарів (вантажів) та є частиною торговельних і виробничо-збутових систем споживача.

Відповідні витрати перших трьох підсистем є частиною ланцюга постачань у межах транспортно-логістичних провайдерів різного рівня обслуговування.

До того ж для класичного логістичного підходу ТВС притаманна наступна функціональна класифікація витрат, а саме: витрати обігу торгівлі; транспортні витрати; витрати на зберігання; витрати на інформаційне та організаційне забезпечення; фінансові витрати тощо [3].

Таким чином, можна стверджувати, що складність ТВС як об'єкта управління фінансово-господарської діяльності, зокрема через формування та розподіл витрат, визначає необхідність застосування цілого комплексу економіко-математичних моделей, що визначається у відповідній концепції моделювання поведінки витрат (рис. 1).

Рис. 1. Концепція моделювання поведінки витрат транспортно-вантажної системи

Як видно з рис. 1, ТВС щільно взаємодіє із зовнішнім середовищем – фінансовими, продуктовими (товарними) ринками і ринками транспортних послуг; виробничо-збутовими системами як замовниками і споживачами транспортних послуг та безпосередніми учасниками ланцюга постачань тощо. У межах ТВС виокремлюються виробничі підрозділи – центри витрат, а саме: транспортні термінали, логістичні підрозділи (внутрішні переміщення вантажів), складські підрозділи. За сферою впливу на поведінку витрат визначають фінансові, інформаційно-аналітичні й інші підрозділи щодо організації діяльності ТВС.

Комплекс моделей, що застосуються під час формалізації процесів управління поведінкою витрат ТВС, можна деталізувати у таких взаємних зв'язках:

-
- для прогнозування й оцінки показників щодо поведінки ринкових факторів використовуються ймовірнісні моделі, агентні імітаційні моделі й інші інструменти ризик-менеджменту;
 - для калькулювання собівартості окремої одиниці послуг, визначення фінансового результату тощо – дескриптивні моделі (економічного і важеля, фінансової математики, фінансового аналізу тощо), а також комплексні системно-динамічні імітаційні моделі;
 - для оптимізації прямих транспортних витрат, шляхів й організаційних заходів щодо переміщення вантажів у межах ТВС та у взаєминах із зовнішнім середовищем – оптимізаційні моделі математичного програмування й дослідження операцій, дискретно-подієві імітаційні моделі;
 - для прогнозування та регулювання фінансово-господарської діяльності й сукупності бізнес-процесів ТВС і ВЗС загалом – дескриптивні моделі, системно-динамічні й багатопідходні імітаційні моделі, зокрема у поєднанні з сучасними інформаційними технологіями щодо створення і використання управлінської інформації.

З урахуванням викладеного, здійснено постановку і сформульовано модель системно-динамічного моделювання поведінки витрат ТВС, діаграма причинно-наслідкових зв'язків якої наведена на рис. 2.

На рис. 2 прямокутниками подані рівневі змінні, значення яких з часом визначається простими диференційними рівняннями за фактором часу. Інші змінні є темпові, що змінюють значення кожен дискрет часу. Константи і технічні змінні до укрупненої моделі не залучено.

Відповідна модель управління поведінкою витрат ТВС, наведена на рис. 2, відображає ключові системні зв'язки між матеріальними, інформаційними і фінансовими потоками. Зокрема, зовнішні нефінансові потоки визначаються чинниками «Транспортне запізнення 1» і «Транспортне запізнення 2», «Інформаційне запізнення 1» і «Інформаційне запізнення 2». Виокремлення двох груп запізнень пов'язано з управлінням ланцюгом постачать від виробника до ТВС (перша група змінних – ЛП1) і від ТВС до споживача (друга група змінних – ЛП3). Відповідні логістичні потоки формують «Зовнішні логістичні витрати» через показники цін відповідних факторів витрат.

Фінансова складова моделі (рис. 2), що безпосередньо пов'язана з управлінням поведінкою витрат, умовно поділена на дві підсистеми: управління доходами і витратами, управління грошовими потоками. Відповідні взаємини можна спостерігати на рис. 2. Зокрема, «Витрати ТВС» складаються з накопичення темпових показників «Виробничі витрати ТВС» (внутрішні витрати ТВС, що пов'язані з функціонуванням підсистем блоку «Транспортно-вантажна система» розробленої Концепції – рис. 1); «Зовнішні логістичні витрати» і «Фінансові витрати» (плата за залучення коштів й управління поточною заборгованістю).

Значення показників, що представлені як «Фінансовий ринок», «Ринок транспортних послуг» і «Товарний ринок» визначається на основі відповідних законів розподілу випадкової величини. Їх вплив проявляється у вигляді коректування цін відповідних товарів і послуг, а також обсягу продуктів (вантажів, закупівель тощо).

Реалізація системно-динамічної моделі управління поведінкою витрат ТВС у межах конкретного транспортного підприємства дозволяє дати узагальнену фінансову оцінку ефективності регулюючих заходів у межах різних підсистем управління, що і визначає її практичне значення.

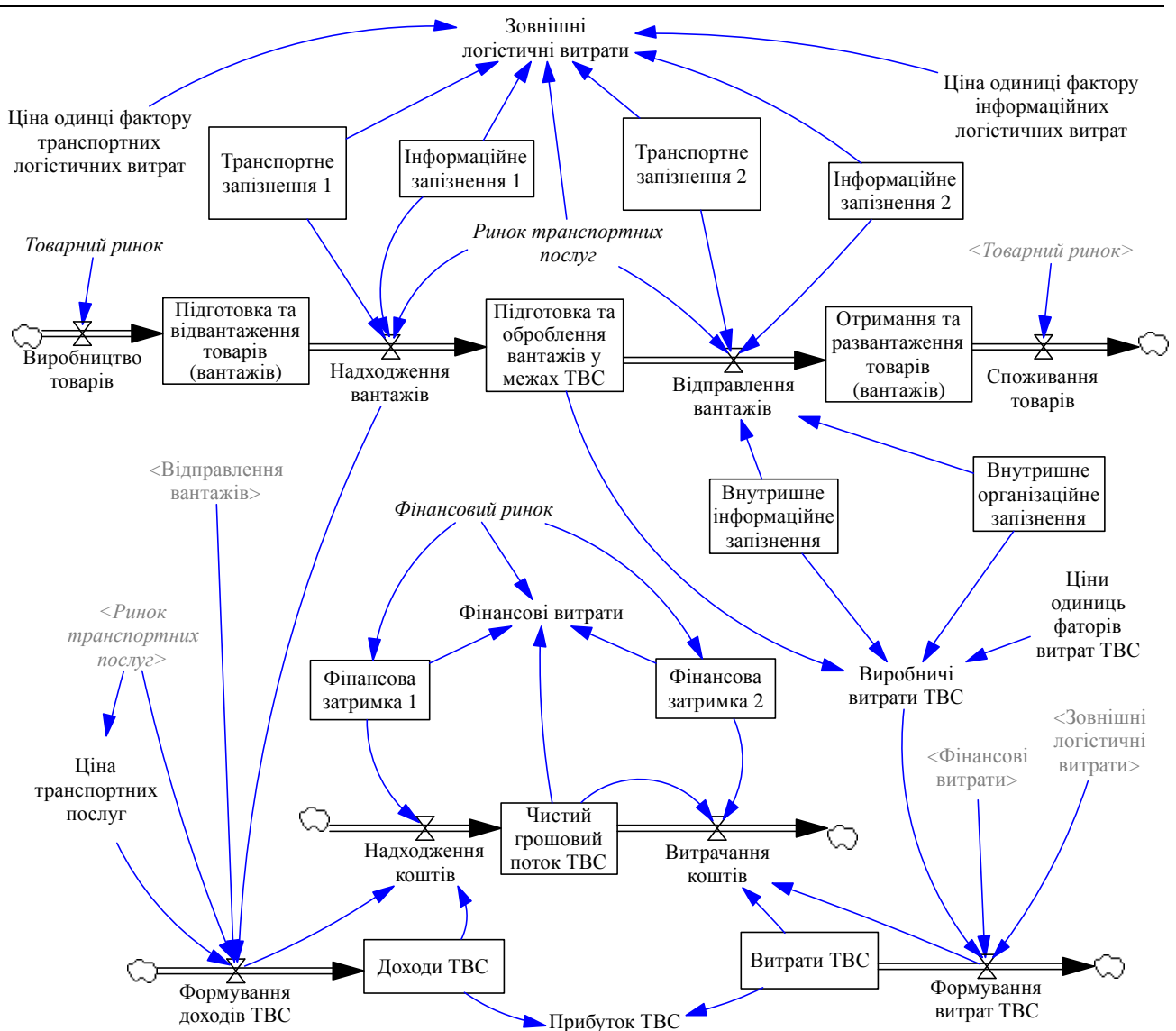

Рис. 2. Діаграми причинно-наслідкових зв'язків системно-динамічної моделі управління поведінкою витрат ТВС (у нотаціях ППП VenSim 6.)

Висновки та перспективи подальших досліджень

У роботі доведено, що транспортно-вантажна система як об'єкт моделювання є сукупністю транспортних, перевантажувальних і складських об'єктів, що виконують функції інтермодальних терміналів та забезпечують щільну інтеграцію у відповідні ланцюги постачачь.

Специфічні управлінські витрати ТВС у межах ланцюга постачань можна класифікувати у такому вигляді: витрати постачальника на підготовку та оформлення вантажів у межах вантажних терміналів, пов'язані з рухом вантажів у межах вантажних терміналів, витрати покупця.

Концепція моделювання поведінки витрат транспортно-вантажної системи передбачає декомпозицію процесів управління за специфічними підсистемами, які визначаються запропонованою раніше класифікацією, та поєднує сукупність класичних (ймовірнісних, дескриптивних, оптимізаційних, економетричних) й

імітаційних (агентних, системно-динамічних, дискретно-подієвих, багатопідходних) моделей підготовки і прийняття рішень.

Системно-динамічна модель управління поведінкою витрат заснована на декомпозиції ланцюга постачань з участю ТВС на внутрішні й зовнішні інформаційні й матеріальні потоки, у поєднанні з фінансовими потоками і показниками. Відповідна модель дає змогу дати обґрунтований прогноз щодо стійкості функціонування ТВС і ланцюга постачань на основі комплексу пов'язаних факторів витрат і показників поточної діяльності відповідних транспортних і виробничих підприємств.

Перспективами подальшого розвитку запропонованих у роботі підходів є їх реалізація на даних конкретного транспортного підприємства, що дозволить дати кількісну оцінку факторів витрат та їх впливу на результати діяльності ТВС і ефективність ланцюгу постачань загалом.

Список літератури

1. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 548-р. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p>.
2. Перебийніс, В. І Транспортний менеджмент і транспортний маркетинг виробничо-комерційної діяльності: [монографія] / В. І. Перебийніс, Л. М. Болдирєва, О. В. Перебийніс. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 201 с.
3. Герами, В. Д. Управление транспортными системами. Транспортное обеспечение логистики / В. Д. Герами, А. В. Колик. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 510 с.
4. Bichou, K. and Gray, R. A. Logistics & Supply Chain Management approach to port performance measurement, *Maritime Economics & Logistics*, 2014. – 31 (1): 47-67.
5. Woo S. H., Pettit S. J., Beresford A. K. C. An assessment of the integration of seaports into supply chains using a structural equation model, *Supply Chain Management: An International Journal*, 2013. – 18 (3): 235-252.
6. Мандра, В. В. Критерії надійності та конкурентоспроможності транспортно-вантажної системи (на прикладі морського порту) / В. В. Мандра // Причорноморські економічні студії. Випуск 12. Частина 1. – 2016. – С.163-167.
7. Жерлицын, Д. М. Моделирование расходов функционирования и развития в управлении финансовой системой предприятия / Д. М. Жерлицын // Праці Одеського політехнічного університету: Науковий та науково-виробничий збірник. — Одеса. 2011. — Вип. 3 (37) — С.153-157.
8. Журавлев, Н. П. Транспортно-грузовые системы / Н. П. Журавлев, О. Б. Маликов. – М.: УМНЦ, 2005. – 534 с.
9. Бондаренко, О. С. Управління фінансовими потоками підприємств в умовах логістизації економіки: монографія / О. С. Бондаренко. – К.: Кафедра, 2015. – 520 с.
10. Лисенко Ю. Г. Фінанси: сучасні парадигма, методологія й інструменти управління : монографія / Ю. Г. Лисенко. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2012. — 471 с.

References

1. *Stratehiya rozvytku mors'kykh portiv Ukrayiny na period do 2038 roku*. [Strategy of development of sea ports of Ukraine till 2038]. (2013). Zatverdzheno rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 11 lypnya 2013 r. # 548-r. [E-Reader Version]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-r>.

-
2. Perebyynis, V. I., Boldyryeva, L. M., Perebyynis, O. V. (2009). *Transportnyy menedzhment i transportnyy marketynh vyrobnycho-komertsyynoyi diyal'nosti* [Transport management and transport marketing of industrial and commercial activities]. Poltava: RVV PUSKU.
 3. Heramy, V. D., Kolyk, A. V. (2015). *Upravlenye transportnyy systemamy. Transportnoe obespechenye lohistyky* [Management of transport systems. Transport logistics provision]. Moscow: Yurayt.
 4. Bichou, K. and Gray, R. (2004). A Logistics & Supply Chain Management approach to port performance measurement. *Maritime Economics & Logistics*, 31 (1): 47-67.
 5. Woo S. H., Pettit S. J., Beresford A. K. C. (2013). An assessment of the integration of seaports into supply chains using a structural equation model. *Supply Chain Management: An International Journal*, 18 (3): 235-252.
 6. Mandra, V. V. (2016). Kryteriyi nadiynosti ta konkurentospromozhnosti transportno-vantazhnoyi systemy (na prykladi mors'koho portu) [Criteria of reliability and competitiveness for cargo transportation and handling system (based on the seaport activities)]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*, 12, 1, 163-167.
 7. Zherlytsyn, D. M. (2011). Modelyrovannya raskhodov funktsyonyrovannya y razvytyya v upravlenyyi fynansovoy systemoy predpryyatyya [The functioning and development costs modeling in the management of the enterprise financial system]. *Pratsi Odes'koho politekhnichnoho universytetu*, 3 (37), 153-157.
 8. Zhuravlev, N. P., Malykov, O. B. (2005). *Transportno-hruzovyye systemy*. [Transportation and handling system]. Moscow: UMNTs.
 9. Bondarenko, O. S. (2015). *Upravlinnya finansovymy potokamy pidpryyemstv v umovakh lohistyzatsiyi ekonomiky* [Financial flows of enterprises in the logistics economy]. Kyiv: Kafedra.
 10. Lysenko, Yu. H. (2012). *Finansy: suchasni paradyhma, metodolohiya i instrumenty upravlinnya* [Finance: modern paradigm, methodology and management tools]. Donetsk: Yuho-Vostok.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2017 р.

Лариса Миколаївна НАУМОВА

доктор економічних наук,
професор,
професор кафедри зовнішньоекономічної діяльності,
Херсонський національний технічний університет

Олександр Борисович НАУМОВ

доктор економічних наук,
професор,
професор кафедри зовнішньоекономічної діяльності
Херсонський національний технічний університет

Павло Вікторович ВОРОНЖАК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку,
Одеський національний політехнічний університет

**СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО
ПІДПРИЄМСТВА**

Наумова, Л. М. Стратегічне планування маркетингової діяльності аграрного підприємства / Лариса Миколаївна Наумова, Олександр Борисович Наумов, Павло Вікторович Воронжак // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 77-84. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті проаналізовано маркетингову діяльність аграрного підприємства, визначено що висока конкурентоспроможність і завоювання ринкової ніші є наслідком проведення глибоких маркетингових досліджень, спрямованих на формування ефективного асортименту, обґрунтовано підходи до стратегічного планування маркетингової діяльності аграрних підприємств в умовах трансформації ринкового середовища.

Ключові слова: маркетингова діяльність; стратегія; аграрне підприємство.

Larysa Mykolaivna NAUMOVA

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Kherson National Technical University

Oleksandr Borysovych NAUMOV

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Kherson National Technical University

Pavlo Viktorovych VORONZHAK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Odessa National Polytechnic University

STRATEGIC PLANNING OF MARKETING ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

Abstract

The article analyzes the marketing activities of the agrarian enterprise. It is determined that the high competitiveness and conquest of the market niche are the result of in-depth marketing research. Its aim is to form an efficient assortment. The approaches to the strategic planning of marketing activities of agrarian enterprises in the conditions of market environment transformation are grounded.

Keywords: *marketing activity; strategy; agrarian enterprise.*

JEL classification: Q13, Q10

Низька конкурентоспроможність продовольчих товарів, виготовлених вітчизняними аграрними підприємствами, обумовлюється безсистемним використанням в практиці управління методів і прийомів проведення маркетингових досліджень і планування асортименту, що випускається. В Україні маркетингові служби створено на більшості підприємств, що займаються виробництвом та переробкою сільськогосподарської сировини та випускають продовольчі товари, проте коло виконуваних цими підрозділами функцій виявляється вкрай обмеженим і зводиться, в основному, до організації руху товару і доведення продукції до споживачів. При цьому робота за такими напрямками, як виявлення смаків та уподобань споживачів, визначення ємності ринку і його цільових сегментів, проектування інноваційної продукції на сучасних аграрних і переробних підприємствах проводиться не в повному обсязі, що багато в чому визначає низьку ефективність агропромислового виробництва.

Аналіз останніх наукових досліджень і сучасної української практики свідчить про наявність галузей і виробництв, що успішно позиціонують себе на ринку і мають для цього достатні конкурентні переваги [1-8]. Вивчення досвіду роботи таких підприємств показує, що висока конкурентоспроможність і завоювання ринкової ніші є наслідком проведення глибоких маркетингових досліджень, спрямованих на формування ефективного асортименту.

Теорією і практикою маркетингу запропоновано цілий комплекс маркетингових

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 1.

досліджень, від ступеня глибини і системності реалізації якого залежить ефективність агропромислового виробництва. Проте, в даний час своє вираження різноманітні види маркетингових досліджень на вітчизняних аграрних підприємствах не знаходять.

Метою статті є обґрунтування підходів до стратегічного планування маркетингової діяльності аграрних підприємств в умовах трансформації ринкового середовища.

Оцінку ефективності збутової стратегії аграрного підприємства приведемо на прикладі ВАТ «Таврійські свині» (м. Скадовськ, Херсонська область). Предметом діяльності ВАТ «Таврійські свині» є виробничо-господарська, комерційна, торгова, маркетингова діяльність, спрямована на задоволення суспільних потреб в аграрній та продовольчій продукції. На підприємстві визначена місія: найбільш повне задоволення потреби населення.

Функції розробки стратегії розвитку на даному підприємстві покладені на відділ маркетингу.

Весь комплекс робіт з розробки та впровадження стратегії розвитку компанії умовно розбитий на наступні великі блоки:

- аналіз інвестиційної привабливості галузі;
- розробка сценарного прогнозу розвитку галузі;
- прогноз зміни кон'юнктури попиту і пропозиції на внутрішніх і зовнішніх ринках;
- оцінку конкурентної позиції компанії в галузі (міцності бізнесу);
- фінансову оцінку стратегічних альтернатив;
- формування образу майбутнього компанії;
- розробка стратегічних цілей і завдань;
- комплекс робіт по впровадженню стратегії.

Необхідно провести маркетингові дослідження, в ході яких будуть проаналізовані:

- Товарні стратегії конкурентів.
- Цінові стратегії конкурентів.
- Потреби та можливості споживачів.

Значимість цього відділу на підприємстві полягає в тому, що підприємство, функціонуючи на ринку, причому на ринку з достатньо високим рівнем конкуренції, зобов'язане враховувати: по-перше, думку і бажання споживачів, по-друге, позицію і діяльність конкурентів.

Завдяки даному відділу, підприємство зможе завжди перебувати в курсі всіх змін кон'юнктури ринку, адекватно реагувати на ці зміни і відповідати швидкозмінним вимогам ринку. Для будь-якого підприємства головною цінністю є найбільш повне задоволення споживчих потреб. Для стійкого становища на ринку відділ маркетингу своєю генеральною метою ставить якраз задоволення споживача.

Відділ маркетингу бачить своїм головним завданням, найближчим часом, створення ефективних маркетингових комунікацій, але в кошторисах на потреби відділу виділяються суми, недостатні для ефективної роботи. В умовах нестачі фінансових ресурсів, відділ не може повною мірою виконувати свої функції. На наступний рік обіцяно збільшення фінансування відділу.

Без постійного вивчення потреб споживачів, діяльності конкурентів і ситуації на ринку неможливо утримувати ринкові позиції і тим більше розвиватися. Окрім вивчення, необхідний об'єктивний аналіз і формування адекватних управлінських рішень. Відділ маркетингу саме виконує такі функції.

Маркетингові завдання в 2015-2016 рр.

- Отримати підвищення від регіонального виробника традиційного асортименту – до національного преміум-бренду.
- Збільшення обсягу і переміщення його в сторону високоприбуткової продукції.
- Географічно маркетингову активність можна поділити на три масштаби:
 1. Домашній – Херсонська область.

Протистояння конкурентам з інших регіонів, підвищення частки преміум продукції. На домашньому ринку необхідно зайняти лідируючі позиції серед конкурентів з інших міст.

2. Центральний – Київ.

Завоювання найвищого дохідного ринку. В «столичному» регіоні представляється можливим зайняти не більше 2-3% ринку, оскільки конкуренція дуже висока.

3. Загальноукраїнський – решта міст, де представлена продукція фабрики, досягнення обсягів по преміум-продукції.

У регіонах можливо зайняти 5-10% ринку.

Комунікаційні задачі на 2015-2016 рр.

- Створити впізнаваність бренду.
- Побудувати імідж бренду, як преміального високоякісного продукту, який дає можливість зануритися в більш приємне (цікаве, насичене спілкуванням) життя.
- Стимулювати першу пробу і наступну покупку.

Інструмент вирішення завдання.

Ключовим інструментом для виходу на «центральний» і «національний» ринок є бренд.

Цінове позиціонування.

Представляється найбільш ефективним позиціонувати бренд в субпреміальному сегменті:

- Дослідження показали, що ціна відсікає значну кількість споживачів, особливо – регіональних.
- З іншого боку, як з точки зору іміджу, так і з точки зору економіки необхідно зробити досить дорогий продукт – що відрізняється ціною від безликих видів продукції.

Слід також враховувати два фактори:

- передбачуване комунікаційне позиціонування диктує відносно невеликий формат упаковки;
- грошей, які споживачі готові витратити на те, щоб «побалувати себе», як правило менше, ніж типові витрати на цей продукт.

На наш погляд, на даний момент на підприємстві використовуються практично всі рекламні засоби, за винятком реклами на телебаченні. Суспільству необхідний більш широкий і глибокий маркетинговий вплив на «домашньому» та національному рівні.

У табл. 1. представлена оцінка стратегії розвитку підприємства.

У таблиці 2. представлені конкурентні стратегії, що реалізуються на підприємстві.

В даний час підприємство реалізує стратегію концентрованого зростання, зокрема стратегію посилення позицій на ринку, оскільки нами було сказано, що підприємство прагне зробити бренд впізнаваним великими споживачами, для цього додаються значні маркетингові зусилля.

Аналіз стану стратегічного планування і поточної стратегії ВАТ «Таврійські свині» дозволив виділити такі недоліки:

1. На підприємстві відсутня чітка стратегія розвитку та комплексний стратегічний план.

2. Відсутній поділ функцій служб підприємства в частині стратегічного планування. Завдання розробки і реалізації стратегії покладено на відділ маркетингу, внаслідок чого маркетингова стратегія превалює над усіма іншими елементами (фінансовою, інтеграційною, ресурсною та ін.).

3. У місії ВАТ «Таврійські свині» не відображена унікальність підприємства або виробленої ним продукції; стандартне, шаблонне формулювання місії не сприяє залученню покупців.

4. Методична база стратегічного планування на підприємстві є досить слабкою, не використовується багато ефективних інструментів стратегічного планування (SWOT-аналіз, портфельний аналіз). Внаслідок цього аналітична складова стратегічного планування є недостатньою.

Таблиця 1. Оцінка стратегії розвитку

Місія	Найбільш повне задоволення потреби покупців.
Мета	Встановлюються на короткостроковий період
Функціональні стратегії	
Маркетингова стратегія	Маркетингова стратегія полягає в орієнтації своєї продукції на широке коло споживачів. Для більш забезпеченого споживача випускає високоякісні, дорогі вироби. Географічний поділ маркетингової активності на три масштаби.
Виробнича стратегія	Виробнича стратегія полягає у виробництві продукції, що задовольняє попиту споживачів, необхідного асортименту та якості. Виробнича стратегія спирається на стратегію маркетингу і тісно з нею взаємодіє.
Стратегія НДДКР	Стратегія базується з урахуванням можливих технологічних проривів і відкриттів
Стратегія управління персоналом	Особлива увага приділяється на людський потенціал, як на основу організації. Підбором кваліфікованих фахівців на підприємстві займається відділ кадрів. До функцій відділу кадрів належить: підбір персоналу, адаптація персоналу, навчання персоналу, розвиток персоналу, атестація персоналу та робочих місць, ведення кадрової документації.
Соціальна стратегія	Соціальна стратегія полягає у прийнятті стратегічних рішень щодо типу і структури колективу підприємства. Дана стратегія реалізується на підприємстві.
Товарно-ринкова стратегія	
Товарна стратегія	Являє собою сукупність стратегічних рішень визначають номенклатуру і асортимент, обсяги і якість своєї продукції. На підприємстві дана стратегія тісно пов'язана зі стратегією маркетингу, оскільки маркетингові дослідження, що проводяться підприємством дозволяють приймати рішення щодо виробництва тієї чи іншої продукції.
Ринкова стратегія	Ринкова стратегія передбачає вибір поведінки підприємства на товарному ринку. В даний час підприємство орієнтоване на виробництво дорогої продукції і збут її на відповідному сегменті ринку.
Ресурсна стратегія	Стратегія включає визначення обсягу ресурсних запасів та їх якості. Велику увагу приділяють якості сировини, що поставляється і визначенню оптимального обсягу запасів, дана стратегія реалізується повною мірою.
Ринкова стратегія	Ринкова стратегія передбачає вибір постачальників сировини. Налагоджено контакти з надійними постачальниками і укладені довгострокові договори.
Технологічна стратегія	Являє собою сукупність стратегічних рішень визначають технологічний тип і тип його технологічної динаміки.
Інтеграційна стратегія	Стратегія передуюча зворотної інтеграції, являє собою встановлення контролю над господарюючими суб'єктами, що знаходяться між фірмою і споживачами. У підприємства є власні фірмові магазини.

Таблиця 2. Конкурентні стратегії, що реалізуються на ВАТ «Таврійські свині»

Продукція	Тип застосовуваної стратегії	Необхідні ринкові умови	Ризики
1. Продукція, розрахована на покупців з низьким рівнем доходу.	Мінімізація витрат	- Відмінності в товарних марках мало значимі для покупців - Попит на продукцію високо еластичний за ціною і досить однорідний	- Нові конкуренти отримують такі ж переваги шляхом імітації товарів - Зміна переваг споживачів, їх чутливості до цін на користь якості товарів
2. Продукція, розрахована на покупців із середнім рівнем доходу	Диференціація	- Існує безліч відмінних характеристик продукції, які виділяються і цінуються споживачами - Попит на продукцію різноманітний за структурою	- Фірма ігнорує необхідність доведення до покупців інформації про цінність продукції, покладаючись тільки на реальну базу диференціації - Імітація може приховати відчутну базу товарів
3. Продукція, розрахована на покупців з високим рівнем доходу.	Сфокусована диференціація	- Потреби покупців у даному товарі різноманітні - Конкуренти не розглядають нішу ринку в якості ключового фактора успіху	- Конкуренти можуть проникнути на обраний цільовий ринок і досягти більш високого рівня - Відмінності між потребами цільового сегмента і всього ринку може скоротитися

Ми пропонуємо наступні шляхи вдосконалення стратегічного планування реалізації продукції:

В основу стратегічного управління підприємства покладена його місія, що складається в «найбільш повне задоволення потреб населення» та доповнюється такими стратегічними установками, як «забезпечення росту компанії на базі взаємовигідних відносин між фірмою і споживачами», «отримання прибутку на основі служіння суспільству», «чесна конкуренція на ринку», «облік економічних інтересів акціонерів, фірм-постачальників і посередників» і «широку участь персоналу в управлінні».

Необхідно сформулювати найважливіші цільові орієнтири стратегічного планування, серед яких: темп росту обсягів виробництва і продажів, підвищення норми прибутку на одиницю обсягу останніх і розширення частки компанії на ринку.

Слід особливо відзначити, що підприємство повинно віддавати перевагу лише суворо визначеним стратегіям планування, що відповідають ціннісним орієнтаціям керівництва і об'єктивним організаційно-економічним умовам діяльності.

До цих стратегій відносяться:

- націленість на зростання масштабів виробництва, насамперед на базі внутрішнього (власного) розвитку;
- слідування за лідером в сенсі вкладення коштів виключно в напрямку розвитку, апробування в тій чи іншій конкретній компанії-учасниці і гарантування успіху;

– досягнення фінансової незалежності (мінімізація боргів), орієнтація на власний прибуток, жорстке лімітування витрат і капіталів відділень, ефективне управління дебіторською та кредиторською заборгованістю.

Щоб рости, компанія повинна змінювати асортимент. У цих цілях відбираються продукти, що володіють максимальним потенціалом розширення випуску і забезпечуючі високу частку на ринку.

Як засіб підвищення ефективності стратегічного планування, може бути визнана координація планів у формі загальнофірмового узгодження.

Таким чином, за умови реалізації перерахованих вище рекомендацій по удосконаленню організації стратегічного планування, ВАТ «Таврійські свині», на нашу думку, стане більш конкурентоспроможним підприємством, буде швидше і адекватніше реагувати на зміни в навколишньому ринковому середовищі.

Конкурентні переваги підприємства на місцевому ринку і територіальні межі монополізованого ринку визначаються не тільки законом ринкових зон. Незважаючи на те, що кожне аграрне підприємство має свою «нішу» на внутрішньому ринку, проблема конкуренції існує і загострюється за рахунок впровадження на ринок товаровиробників з інших регіонів. Місцева продукція часто виявляється неконкурентоспроможною на власному ринку через цінові параметри. У зв'язку з цим, для забезпечення конкурентного успіху підприємство повинно постійно аналізувати (вести моніторинг) своїх можливостей і ризиків, в порівнянні з суперниками. Підприємство може виконувати свої договірні зобов'язання в точні терміни тільки при порівняно стабільних умовах зовнішнього середовища. Перед підприємством також стоять загрози зовнішнього середовища, компенсувати які можна за допомогою внутрішніх можливостей, так широкий асортимент продукції підприємства являє можливим реалізувати деякі види продукції за нижчою ціною, слабка вітчизняна сировинна база компенсується прогресивним обладнанням, яке дозволяє ефективно використовувати сировину і матеріали, переробляти більш економічну сировину. Зростаючий конкурентний тиск компенсується тим, що підприємство може виконувати в точні терміни свої зобов'язання.

Таким чином, стратегія на досліджуваному аграрному підприємстві в основному реалізується в усіх напрямках, проте слід звернути увагу на стратегію НДДКР, яка не реалізується на підприємстві, і товарно-ринкову стратегію, спрямувати свої зусилля на формування та реалізацію цих стратегій.

Список літератури

1. Данько, Ю. І. Гармонізація маркетингових перетворень сільськогосподарських підприємств у систему маркетингової діяльності / Ю. І. Данько // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК і природокористування». – 2009. – № 13. – С. 298-304. (0,42 д.а.);
2. Данько, Ю. І. Системність та комплексність як основа раціонального аграрного маркетингу мікро-, мезо- та макрорівнів / Ю. І. Данько // Вісник НУ «Львівська політехніка»: Проблеми економіки та управління. – 2008. – № 628. – С. 459-464.
3. Naumova, L. M. Concept of the development of agrarian and industrial production on the basis of cross-sector integration / L. M. Naumova, O. B. Naumov, V. V. Lebedeva // Вісник Сумського національного аграрного університету серія «Економіка та менеджмент». – №1 (67). – 2016 – С. 38-42.
4. Гришова, І. Ю. Сучасні маркетингові інструменти та методики їх оцінки / І. Ю. Гришова, В. В. Сафонов // Ukraine-EU.Modern Technology, Business and Law

collection of international scientific papers: Part 1. Modern Priorities of Economics/Engineering and Technologies. – Chernihiv: CNUT, 2016. – P.111-113.

5. Гришова, І. Ю. Ефективність маркетингово-збутових систем аграрних підприємств на цільових продуктових ринках. / І. Ю. Гришова, Ю. Зайцев // Проблеми і перспективи економіки та управління. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2016. – № 1 (5). – С. 99-108.

References

1. Danko, Yu. I. (2009). Harmonizatsiia marketynhovykh peretvoren silskohospodarskykh pidpriemstv u systemu marketynhovoї diialnosti. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriiia «Ekonomika APK i pryrodokorystuvannia»*, 13, 298-304.
2. Danko, Yu. I. (2008). Systemnist ta kompleksnist yak osnova ratsionalnoho ahrarnoho marketynhu mikro-, mezo- ta makrorivniv. *Visnyk NU «Lvivska politekhnik»: Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, 628, 459-464.
3. Naumova, L. M., Naumov, O. B., Lebedeva, V. V. (2016). Concept of the development of agrarian and industrial production on the basis of cross-sector integration. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu seriiia «Ekonomika ta menezhment»*, 1 (67), 38-42.
4. Hryshova, I. Yu. Safonov, V. V. (2016). Suchasni marketynhovi instrumenty ta metodyky yikh otsinky. *Ukraine-EU. Modern Technology, Business and Law collection of international scientific papers: Part 1. Modern Priorities of Economics/Engineering and Technologies*, 111-113.
5. Hryshova, I. Yu. & Zaitsev, Yu. (2016). Efektyvnist marketynhovo-zbutovykh system ahrarnykh pidpriemstv na tsilovykh produktovykh rynkakh. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 1 (5), 99-108.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017 р.

Микола Кирилович ПАРХОМЕЦЬ

доктор економічних наук,
професор,
Тернопільський національний економічний університет

Людмила Миколаївна УНІЯТ

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
Тернопільський національний економічний університет

Ірина СОЛОВЕЙ

здобувач,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: luda@uniyat.in.ua

**ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗЕРНА ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ
У ПІДПРИЄМСТВАХ**

Пархоμεць, М. К. Оцінка конкурентоспроможності зерна та напрями її підвищення у підприємствах / Микола Кирилович Пархоμεць, Людмила Миколаївна Уніят, Ірина Соловей // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 85-95. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті розкрито методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності зернових культур на прикладі пшениці в середньому за 2011-2015 роки за методами теорії ефективної конкуренції та бенчмаркетингу на підприємствах Тербовлянського району Тернопільської області.

У процесі оцінювання рівня конкурентоспроможності враховано специфічні особливості зернової галузі, конкретизовано показники, які характеризують ефективність виробничої діяльності, фінансовий стан, ділову активність та результати внутрішніх і зовнішніх аспектів виробництва і продажу зерна аграрними підприємствами.

На основі проведеного дослідження запропоновано основні внутрішні та зовнішні напрямки підвищення рівня конкурентоспроможності зерна, що сприятиме зміцненню економіки галузі й підприємств, збільшенню обсягів експорту та поліпшенню економічних і соціальних умов проживання нашого народу.

Ключові слова: галузь зернових культур; пшениця; оцінка конкурентоспроможності зерна; теорія ефективної конкуренції; метод бенчмаркетингу; ефективність виробничої діяльності; фінансовий стан; ділова активність виробників; напрямки підвищення конкурентоспроможності зерна.

Mykola Kyrylovych PARKHOMETS

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Ternopil National Economic University

Lyudmyla Mykolayivna UNİYAT

PhD in Economics,
Researcher,
Ternopil National Economic University
E-mail: luda@uniyat.in.ua

Iryna SOLOVEY

PhD Student,
Ternopil National Economic University

GRAINS COMPETITIVENESS EVALUATION AND DIRECTIONS OF ITS INCREASE IN ENTERPRISES

Abstract

The methodical aspects of competitiveness evaluation of grain crops on the example of wheat in the average for 2011-2015 years by methods of the theory of effective competition and benchmarking in the enterprises of Terebovlyan district in Ternopil region are considered.

In the process of evaluation of competitiveness level the specific features of the grain industry are considered. The indicators that characterize the efficiency of production activities, financial status, business activity, and the the results of internal and external aspects of the production and sale of grain by agrarian enterprises are concretized.

On the basis of the conducted research, the main internal and external directions of increasing the level of grain competitiveness are proposed. They will help to strengthen the economy of the industry and enterprises, increase export volumes and improve the economic and social conditions of our people.

Keywords: *grain crop industry, wheat, competitiveness evaluation of grain, theory of effective competition, benchmarking method, efficiency of production activity, financial condition, business activity of producers, directions of increasing of grain competitiveness.*

JEL classification: D41

Вступ

Зернове господарство України та її регіонів має важливе значення для розвитку національної економіки. Зернова галузь є сировинною базою для виробництва: продуктів харчування населення, кормів для тваринництва; функціонування спиртової та інших галузей.

Частка доходу від реалізації продукції зернової галузі в загальному доході сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2011-2015 рр. перебувала у межах 38,1 – 51,6 % [4; 7, с. 81].

Висока частка доходу від реалізації зерна обумовлена насамперед порушенням внутрішньогалузевої структури виробництва у сільськогосподарських підприємствах, а саме: знищенням м'ясо-молочної та інших галузей тваринництва; зменшенням виробництва цукрових буряків, іншої продукції. За останні (2010-2015 рр.) роки

прискореними темпами розвивалась малозатратна галузь зернових і зернобобових культур, що обумовило низку негативних наслідків, зокрема: порушено структуру посівних площ сільськогосподарських культур (зернові та зернобобові займають біля 65 %); відбувається зменшення родючості землі; спад ефективності використання земельних угідь; погіршується якість продукції. У результаті, зернова галузь стала неконкурентоспроможною (збитковою): у 2011 р. у двох районах; у 2012 р. – трьох; у 2013 р. – восьми районах Тернопільської області, збитки досягли 75,7 млн грн [4]. Тому проблема підвищення конкурентоспроможності зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах набула надзвичайної актуальності.

Питання підвищення конкурентоспроможності продукції, галузей і підприємств взагалі досліджувалися багатьма науковцями, зокрема у працях М. Н. Камінського, С. М. Кваші, М. Й. Маліка, О. В. Олійника, О. В. Ульянченка, В. Й. Шияна, І. Б. Яціва та ін [5; 6; 7; 9; 10].

Відзначаючи цінність одержаних результатів названих вчених-економістів, необхідно зазначити, що окремі регіональні аспекти цієї тематики потребують поглибленого вивчення з урахуванням місцевих особливостей, що обумовлює актуальність дослідження.

Мета статті

Мета нашого дослідження полягає у визначенні тенденцій економічної ефективності виробництва зерна, проведенні оцінки його конкурентоспроможності та обґрунтуванні напрямків її підвищення в умовах ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виробництво продукції зернових і зернобобових культур має специфічні особливості (відмінності у технології виробництва врожаю, строках його збирання, урожайності, собівартості, ціні, структурі посівних площ тощо), що не дає можливості здійснити справедливую оцінку конкурентоспроможності. А тому процес оцінювання конкурентоспроможності провели на прикладі виробництва і продажу зерна пшениці, яка займає найбільшу частку за чистим доходом і прибутком у структурі зернових і зернобобових культур.

Об'єктом дослідження обрали сільськогосподарські підприємства Теремовлянського району, який у 2015 р. мав найбільші: площу ріллі (79,5 тис. га); зібрану площу зернових і зернобобових культур (34,5 тис. га); обсяг виробництва зерна (228,2 тис. га) в Тернопільській області [4].

Варто зазначити, що за останні (2011-2015) роки показники економічної і фінансової ефективності виробництва зерна пшениці у кожному підприємстві мали суттєву диференціацію, обумовлену внутрішніми і зовнішніми факторами, що негативно впливало б на результати дослідження. З метою вирівнювання впливу цих чинників на рівень конкурентоспроможності зерна відібрали необхідні показники для дослідження в середньому за останні п'ять (2011 – 2015) років. Інформаційною базою для дослідження слугували дані форми № 50 – с.г., річні звіти, матеріали статистики, нормативні показники довідників, наукові праці вчених тощо.

Процес оцінювання конкурентоспроможності зерна пшениці провели за показниками та методикою, висвітленими у наукових працях [2; 3; 6; 8; 10; 11]. Важливого значення надали методу, який ґрунтується на теорії ефективної конкуренції та містить показники економічної діяльності, фінансового стану і ділової активності. До показників, що характеризують ефективність виробничої діяльності (ЕВД), залучили: виробництво пшениці на 1 га зібраної площі у зіставних цінах 2010 р., грн; операційні витрати на 1 грн чистого доходу, грн; частка виробничої собівартості у

повній собівартості реалізованого 1 ц пшениці, %; фондівдача (вартість валової продукції у зіставних цінах 2010 р./ вартість основних виробничих фондів), грн; рентабельність реалізації зерна, %.

Фінансовий стан (ФС) галузі характеризують наступні показники: прибуток на 1 ц проданої пшениці, грн; прибуток на 1 га зібраної площі, грн; прибуток на 100 грн повних витрат, грн; прибуток на 100 грн прямих матеріальних витрат, грн; прибуток на 100 грн вартості основних виробничих фондів, грн.

Ділову активність (ДА) оцінювали за такими показниками: чистий дохід на середньогалузевого працівника, грн; чистий дохід на 1 га зібраної площі, грн; чистий дохід на 1 ц проданої пшениці, грн; чистий дохід на 100 грн повних витрат, грн; чистий дохід на 100 грн вартості основних виробничих фондів, грн.

Розраховані показники за групами [(ЕВД); (ФС); (ДА)], необхідні для визначення інтегрального коефіцієнта конкурентоспроможності зерна пшениці в середньому за 2011 – 2015 роки у підприємствах Теребовлянського району Тернопільської області, наведено у таблиці 1. Як видно з таблиці, показники мають суттєву диференціацію за своїм виміром за підприємствами у кожній оціночній групі [(ЕВД); (ФС); (ДА)]. Це обумовлено різним рівнем забезпечення матеріально-технічними і трудовими ресурсами, ефективністю їх використання, фахового управління виробництвом і збутом продукції та іншими внутрішніми й зовнішніми факторами.

Подальший процес оцінювання за методом теорії ефективної конкуренції провели на основі розрахованих показників, наведених у таблиці.

Спочатку розраховували індекс конкурентоспроможності за кожним наведеним показником шляхом його співвідношення аналізованого підприємства до підприємства лідера в групі. Далі на основі окремих індексів конкурентоспроможності зерна розраховували групові індекси за ЕВД, ФС і ДА.

Так, наприклад, розрахунок групового індексу конкурентоспроможності за показниками ефективності виробничої діяльності (ЕВД) здійснили за формулою вчених ННЦ ІАЕ [2, с. 67]:

$$ЕВД = 0,25 \times ВВП + 0,95 \times ОВ + 0,2 \times ЧС + 0,1 \times ФГ + 0,2 \times РП \quad (1),$$

де:

ВВП – вартість виробленої пшениці у зіставних цінах 2010 р. на 1 га зібраної площі, грн;

ОВ – операційні витрати на 1 грн чистого доходу, грн;

ЧС – частка собівартості у повній собівартості 1 ц реалізованого зерна, %;

ФГ – фондівдача ($ВВП / ВОВФ$ галузі), грн;

РП – рентабельність продукції (прибуток / виручка), грн.

Зазначимо, що формулу 1 було нами удосконалено з урахуванням особливостей виробництва зерна пшениці, зокрема: скорочено кількість оціночних показників до п'яти; конкретизовано коефіцієнти вагомості кожного показника.

Розрахунок групового індексу конкурентоспроможності за показниками фінансового стану зерна (ФС) здійснили за наступною формулою:

$$ФС = 0,25 \times Пцз + 0,25 \times Пзп + 0,2 \times Ппв + 0,2 \times Ппмв + 0,1 \times Пвовф \quad (2),$$

де:

Пцз – прибуток на 1 ц зерна, грн;

Пзп – прибуток на 1 га зібраної площі, грн;

Ппв – прибуток на 100 грн повних витрат, грн;

Ппмв – прибуток на 100 грн прямих матеріальних витрат, грн;

Пвовф – прибуток на 100 грн вартості основних виробничих фондів у галузі, грн.

Таблиця 1. Показники для розрахунку інтегрального коефіцієнта конкурентоспроможності зерна пшениці в середньому за 2011 - 2015 роки у підприємствах Теробовлянського району Тернопільської області

Назва підприємства	Ефективність виробничої діяльності (ЕВД)					Фінансовий стан галузі (ФС), прибуток, грн на:					Ділова активність галузі (ДА), Виручка, грн на:				
	Вироблено пшениці на 1 га зібраної площі, грн*	Операційні витрати на 1 грн чистого доходу, грн.	Частка виробничої собівартості у повній фондодвідача (ВВП*/ВОВФ), грн	Рентабельність реалізації зерна, %	1 ц проданої пшениці	1 га зібраної площі	100 грн повних витрат	100 грн прямих матеріальних витрат	100 грн вартості ОВФ	Середньогалузевого працівника	1 га зібраної площі	1 ц проданої пшениці	100 грн повних витрат (Коефіцієнт дохідності)	100 грн вартості ОВФ	
1. ПОП «Іванівське»	8063	0,811	94,6	18,9	34,9	1730	23,3	33,8	20,8	3021	9163	184,8	123,3	109,6	
2. ПАП «Крок»	6137	0,793	72,0	20,7	35,6	1468	26,1	48,5	25,8	1949	7097	172,2	126,1	124,6	
3. ТОВ «Ласковецький бровар»	4731	0,791	71,7	20,9	38,4	1532	26,4	49,9	25,7	1978	7322	183,6	126,4	123,3	
4. ПАТ «Мшанець»	6249	0,787	71,1	21,3	37,8	1361	27,0	50,2	22,6	1858	6401	177,9	127,0	106,3	
5. Агрофірма «Дружба»	6892	0,798	74,2	19,8	35,6	1137	24,8	43,7	19,4	2495	7691	179,8	125,3	97,1	
1. ПОП «Тернопільське»	5008	0,796	70,2	20,4	36,5	1297	25,6	48,9	22,4	1808	6365	178,5	125,6	109,8	
2. ТОВ «Ліденванг»	4166	0,791	68,5	20,9	34,2	1343	26,4	50,3	22,3	1652	6425	163,4	123,7	106,9	
3. ТОВ агропідприємство «Колос»	5297	0,869	73,7	13,1	22,1	1067	15,0	26,6	19,8	2647	8156	169,5	115,0	151,2	
4. ТОВ «Агропрогрес Теробовля»	4249	0,830	69,2	17,0	26,9	1017	20,4	38,6	20,5	1428	5993	158,6	120,4	121,4	
10. ПАП «Богдан»	4153	0,817	67,3	18,3	28,8	1085	22,4	43,0	21,2	1383	5924	156,9	122,4	115,7	

*У зіставних цінах 2010 р.

Груповий індекс конкурентоспроможності за показниками ділової активності (ДА) розраховали за формулою:

$$ДА=0,25 \times Vnг+0,25 \times Vzпп+0,2 \times Vпп+0,2 \times Vпв+0,1 \times Vвовф \quad (3),$$

де:

Vnг – виручка на середньогалузевого працівника (продуктивність праці), грн;

Vzпп – виручка на 1 га зібраної площі пшениці, грн;

Vпп – виручка на 1 ц проданої пшениці, грн;

Vпв – виручка на 100 грн повних витрат, грн;

Vвовф – виручка на 100 грн вартості основних виробничих фондів, грн.

На основі групових індексів конкурентоспроможності розраховали загальний індекс конкурентоспроможності за формулою, запропонованою вченими ННЦ ІАЕ [2, с. 67]:

$$КП=0,35 \times EВД+0,3 \times ФС+0,35 \times ДА \quad (4),$$

де:

КП – показник конкурентоспроможності зерна, балів;

EВД – значення критерію ефективності виробничої діяльності зернової галузі;

ФС – значення критерію фінансового стану галузі;

ДА – значення критерію ділової активності.

Результати розрахованих загальних індексів конкурентоспроможності зерна пшениці у сільськогосподарських підприємствах та їх місце по ранжиру наведені у таблиці 2.

Як видно з таблиці, найбільше балів за теорією ефективної конкурентоспроможності (0,934) набрало ПОП «Іванівське», відповідно і посіло перше місце. Це підприємство орендує 4451 га ріллі, в середньому за 2011 – 2015 роки зібрана площа зерна пшениці становила 1170 га, середня урожайність 75,2 ц/га, товарність продажу – 66 %, середня ціна 1 ц проданої пшениці – 184,83 грн, прибуток на 1 ц проданого зерна – 34,89 грн, коефіцієнт дохідності – 1,233.

Варто зазначити, що аналізоване підприємство постійно демонструє порівняно високий сталий розвиток усіх галузей рослинництва і тваринництва. Водночас за останні 2011-2015 роки показники ефективності виробництва зерна пшениці мали певну диференціацію, найбільший спад було допущено у 2013 р. Так коефіцієнт дохідності становив: у 2013 р. 1,025, а у 2015 р. – 1,497. Тобто за вказані роки у підприємстві від реалізації пшениці було отримано прибутку на кожну затрачену гривню відповідно по 2,5 і 49,7 копійок. Все це обумовило здійснити оцінку конкурентоспроможності пшениці в середньому за 2011-2015 роки.

Важливе значення для оцінки конкурентоспроможності пшениці, як доводять вчені [2; 3; 8; 10; 11], має метод бенчмаркетингу, який враховує внутрішні та зовнішні аспекти функціонування зернової галузі. Його використали для розрахунку конкурентоспроможності зерна в середньому за 2011 – 2015 роки на прикладі підприємств Тербовлянського району Тернопільської області. Спочатку провели розрахунок необхідних показників, які стали основою для оцінки конкурентоспроможності зерна.

Результати розрахунків індексу конкурентоспроможності пшениці за методом бенчмаркетингу за підприємствами та їх місце по ранжиру в районі наведено у таблиці 3.

Таблиця 2. Оцінка конкурентоспроможності пшениці за методом теорії ефективної конкуренції у підприємствах Тербовлянського району Тернопільської області в середньому за 2011-2015 роки

Сільськогосподарські підприємства	Групові індекси конкурентоспроможності:			Загальний індекс конкурентоспроможності (КП)	Місце по ранжиру
	ефективності виробничої діяльності (ЕВД)	фінансового стану (ФС)	ділової активності (ДА)		
ПОП «Іванівське»	0,958	0,888	0,955	0,934	1
ПАП «Крок»	0,858	0,978	0,789	0,865	2
ТОВ «Ласковецький бровар»	0,811	0,966	0,917	0,858	3
ПАТ «Мшанець»	0,845	0,921	0,762	0,848	4
Агрофірма «Дружба»	0,849	0,782	0,880	0,835	5
ПОП «Тернопільське»	0,815	0,897	0,746	0,815	6
ТОВ «Ліденванг»	0,771	0,896	0,726	0,802	7
ТОВ агропідприємство «Колос»	0,815	0,601	0,856	0,754	8
ТОВ «Агропрогрес Тербовля»	0,791	0,744	0,694	0,745	9
ПАП «Богдан»	0,776	0,746	0,711	0,744	10

Встановлено, що найбільшу ринкову частку за чистим доходом від реалізації пшениці отримали ті підприємства, які мали зібрану площу зерна понад 1000 га, зокрема: ПОП «Іванівське»; агрофірма «Дружба»; ПАП «Крок». Саме ці названі підприємства зайняли відповідно перше – третє місце серед відібраних сільськогосподарських підприємств Тербовлянського району.

Методичний порядок розрахунку індексу конкурентоспроможності пшениці за методом бенчмаркетингу провели за формулою [2, с. 62]:

$$КП=0,15 \times ЧР+0,1 \times Фз+0,2 \times Рреал.+0,2 \times ПП+0,2 \times Чсв+0,15 \times ЦС \quad (4),$$

де:

ЧР – ринкова частка зерна пшениці підприємства, %;

Фз – фондвіддача зернової галузі (виручка/вартість ОВФ), грн;

Рреал. – рентабельність реалізації зерна (прибуток / виручка), %;

ПП – продуктивність праці (ЧД на середньорічного працівника), грн;

Чсв – частка собівартості у виручці від реалізації зерна, %;

ЦС – ціновий сегмент, у якому працює галузь підприємства, грн.

У формулі 4 провели удосконалення в напрямку врахування специфічних особливостей показників зернових культур та різного ступеня їх вагомості. Зокрема, вагомість коефіцієнту частки ринку збільшили із 0,1 до 0,15 балів, а фондвіддачі – зменшили із 0,15 до 0,1 бала.

Результати дослідження показали значну перевагу рівня конкурентоспроможності (КП = 0,943) зерна пшениці підприємства лідера ПОП «Іванівське» порівняно з іншими конкурентами Тербовлянського району Тернопільської області.

Таблиця 3. Оцінка конкурентоспроможності пшениці за методом бенчмаркетингу на ринку зернових у середньому за 2011 -2015 роки на підприємствах Тербовлянського району Тернопільської області.

Підприємства	Відносні показники до підприємства - лідера						Індекс конкурентоспроможності (КІП) зерна	Місце галузі
	Ринкової частки (ЧР)	Фондовіддачі (Ф)	Рентабельності реалізації зерна (Р реал.)	Продуктивності праці (ПП)	Частки собівартості у виручці реалізації (Чсв)	Цінового сегменту (Цс)		
ПОП «Іванівське»	1,000	0,909	0,887	1,000	0,873	1,000	0,943	1
Агрофірма «Дружба»	0,922	0,642	0,930	0,826	0,948	0,973	0,875	2
ПАП «Крок»	0,869	0,761	0,972	0,645	0,972	0,932	0,858	3
ПАТ «Мшанецьке»	0,478	0,702	1,000	0,615	1,000	0,963	0,820	5
ТОВ «Ласковецький бровар»	0,469	0,821	0,981	0,655	0,981	0,993	0,833	4
ТОВ агропідприємство «Колос»	0,811	1,000	0,615	0,876	0,615	0,917	0,790	6
ПОП «Тернопільське»	0,437	0,835	0,958	0,598	0,944	0,966	0,771	7
ТОВ «Ліденванг»	0,298	0,709	0,981	0,547	0,986	0,884	0,760	8
ПАП «Богдан»	0,196	0,768	0,859	0,458	0,859	0,849	0,698	9
ТОВ «Агропрогрес Тербовля»	0,248	0,801	0,840	0,473	0,798	0,858	0,668	10

Висновки та перспективи подальших розвідок

Опрацювання фахових джерел [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11] та результатів діяльності аналізованих підприємств засвідчили, що підвищення рівня конкурентоспроможності та зміцнення економічно-фінансового стану на кожному підприємстві не тільки зазначеного регіону, а й країни загалом можна досягти при спрямуванні їх самовідданої праці на кінцевий результат, ефективній організації діяльності виробників, вкладенні інвестицій за такими напрямками (рис. 1). Саме такі напрямки спільної діяльності виробників, владних, державно-приватних та інших структур будуть сприяти прискоренню підвищення рівня конкурентоспроможності як окремих видів продукції, галузей зокрема, так і аграрних підприємств загалом, поліпшенню їх фінансового стану та збільшенню обсягів експорту і на цій основі зростання економічного і соціального рівня життя населення.

Напрямки підвищення конкурентоспроможності зерна на підприємствах

Рис. 1. Схема напрямків підвищення конкурентоспроможності зернових культур на підприємствах країни (розроблено авторами)

Таким чином, ринкове середовище та Європейський вектор розвитку економіки обумовлюють нагальну потребу прискорення зростання конкурентоспроможності усіх видів продукції, галузей і підприємств, насамперед шляхом: формування повноцінної ринкової інфраструктури; поліпшення технічного і кадрового потенціалу; використання новітніх, ресурсощадних технологій виробництва і зберігання продукції; державного регулювання ціноутворення, економічних відносин в АПВ; посилення його кооперації та інтеграції, підвищення платоспроможного попиту населення.

Список літератури

1. Канінський, М. П. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на основі маркетингу / М. П. Канінський // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 3-7.
2. Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізм / М. Й. Малік, О. А. Нужна: монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
3. Олійник, О. В. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна: монографія / О. В. Олійник, В. Й. Шиян, В. В. Олійник / Харк. нац. аграр. університет ім. В. В. Докучаєва. – Харків: ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, 2011. – 227с.
4. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2011-2015 рр.: стат. бюл. / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2012-2015. – 69 с.
5. Кваша, С. М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому ринку / С. М. Кваша, Н. Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.
6. Пархоμεць, М. К. Конкурентоспроможність основних галузей сільського господарства за регіонами України: аналіз, проблеми і шляхи підвищення / М. К. Пархоμεць // Інноваційна економіка. – 2011. – №5. – С. 93-106.
7. Пархоμεць, М. К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств регіону: теорія, методика, практика: монографія / М. К. Пархоμεць, В. В. Гудак. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 256 с.
8. Пархоμεць, М. К. Методичні засади та показники оцінки рівня конкурентоспроможності галузі зернового господарства регіону / М. К. Пархоμεць, І. С. Соловей // Інноваційна економіка. – 2015. – № 3 [58]. – С. 128-143.
9. Пархоμεць, М. К. Фінансовий стан та напрями його поліпшення у сільськогосподарських підприємствах / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Економічний дискурс. – 2016. – Вип. 2. – С. 193-203.
10. Ульянченко, О. В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та стратегічні аспекти її формування: монографія / О. В. Ульянченко, Л. А. Євчук, І. В. Гуталова. – Харків: Віровець А. П. «Апостроф», 2011. – 340 с.
11. Яців, І. Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: монографія / І. Б. Яців. – Львів: Український бестселер, 2013. – 427 с.

References

1. Kaninsky, M. P. (2009). *Pidvyshchennya konkurentospromozhnosti silskohospodarskoyi produktsiyi na osnovi marketynhu* [The competitiveness increasing of agricultural products on the basis of marketing]. *Ekonomika APK*, 3, 3-7.
2. Malik, M. Y. & Nuzhna, O. A. (2007). *Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpryyemstv: metodolohiya i mekhanizm* [Competitiveness of agrarian enterprises: methodology and mechanism]. Kyiv: NNTS IAE, 270.

-
3. Oliynyk, O. V. & Shyyan, V. Y. & Oliynyk, V. V. (2011) *Pidvyshchennya konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpryyemstv na rynku zerna* [Increasing the competitiveness of agricultural enterprises in the grain market]. Kharkiv: KHNAU im. V. V. Dokuchayeva, 227.
 4. *The main department of statistics in the Ternopil region (2015). Osnovni ekonomichni pokaznyky roboty silskohospodarskykh pidpryyemstv Ternopilskoyi oblasti za 2011-2015 rr.* [The main economic indicators of the agricultural enterprises of the Ternopil region for 2011-2015: stat. bullet] . Ternopil, 69.
 5. Kvasha, S. M. & Holomsha, N. YE. (2006). Konkurentospromozhnist vitchyznyanoyi silskohospodarskoyi produktsiyi na svitovomu rynku [Competitiveness of domestic agricultural products on the world market]. *Ekonomika APK*, 5, 99-104.
 6. Parkhomets, M. K. (2011). Konkurentospromozhnist osnovnykh haluzey silskoho hospodarstva za rehionamy Ukrayiny: analiz, problemy i shlyakhy pidvyshchennya [Competitiveness of the main branches of agriculture in the regions of Ukraine: analysis, problems and ways of improvement]. *Innovatsiyina ekonomika*, 5, 93-106.
 7. Parkhomets, M. K. & Hudak, V. V. (2014). *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm zabezpechennya dokhidnosti silskohospodarskykh pidpryyemstv rehionu: teoriya, metodyka, praktyka* [Organizational-economic mechanism of the profitability providing of agricultural enterprises in the region: theory, methodology, practice]. Ternopil: TNEU, 256.
 8. Parkhomets, M. K. & Solovey, I. S. (2015). Metodychni zasady ta pokaznyky otsinky rivnya konkurentospromozhnosti haluzi zernovoho hospodarstva rehionu [Methodical principles and indicators of the competitiveness level of the grain industry in the region]. *Innovatsiyina ekonomika*, 3 [58], 128-143.
 9. Parkhomets, M. K. & Uniyat, L. M. (2016). Finansovyy stan ta napryamy yoho polipshenya u silskohospodarskykh pidpryyemstvakh [Financial condition and directions of its improvement in agricultural enterprises]. *Ekonomichnyy diskurs*, 2, 193-203.
 10. Ulyanchenko, O. V. & Yevchuk, L. A., & Hotalova, I. V. (2011). *Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpryyemstv ta stratehichni aspekty yiyi formuvannya* [Competitiveness of agricultural enterprises and strategic aspects of its formation]. Kharkiv: Virovets A. P. «Apostrof».
 11. Yatsiv, I. B. (2013). *Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpryyemstv* [Competitiveness of agricultural enterprises]. Lviv: Ukrayinskyy bestseler, 427.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2017 р.

Ярина Ростиславівна ПЕТРУШКО

спеціаліст з корпоративного управління та комплаєнс,
АТ «ПроКредит Банк»
E-mail: petrushko.ya@gmail.com

ОСОБИ, ПОВ'ЯЗАНІ З БАНКОМ ЯК ОСОБЛИВА КАТЕГОРІЯ КОНТРАГЕНТІВ

Петрушко, Я. Р. Особи, пов'язані з банком як особлива категорія контрагентів [Текст] / Ярина Ростиславівна Петрушко // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 96-105. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Зважаючи на особливу активність Національного банку України в частині встановлення кінцевого бенефіціара банку, розкриття структури власності та виявлення всіх пов'язаних осіб, очевидно, що зазначена проблематика є сьогодні важливою. Проведення банками операцій з пов'язаними особами знаходиться під особливим контролем Національного банку, оскільки може бути конфлікт інтересів з власними інтересами керівників банку. Наявність персонального інтересу в банківській діяльності може загрожувати правам та інтересам вкладників та інвесторів через ризик неповернення кредиту чи недоотримання прибутку

Мета. Метою статті є окреслення основних ознак пов'язаних осіб, визначених Національним банком України, та з'ясування, чому їх роль така.

Результати. Унеможливити наявність будь-якого конфлікту інтересів при прийнятті рішень керівниками банків та тим самим знизити ризики діяльності покликані зміни у переліку осіб, визначених Національним банком, як пов'язаних. Прозора структура власності, зокрема, теж дає можливість усунути конфлікт інтересів та розкрити максимальне коло пов'язаних з банком осіб. Саме тому існує необхідність уніфікації ознак та особливостей співпраці з такими особами.

Ключові слова: структура власності; бенефіціари; пов'язані особи; конфлікт інтересів; кредит; ризик.

Yaryna Rostyslavivna PETRUSHKO

Corporate Governance and Compliance Specialist,
JSC ProCredit Bank

BANK'S RELATED PERSONS AS A SPECIAL CATEGORY OF COUNTERPARTY

Abstract

The aim of this article is to define the main features of the bank's related persons and to clarify the reasons of the importance of these persons for the banks stability. Taking into account the high attention of the National Bank to the disclosure of final beneficiary, opening the shareholder structure and defining all related persons, those issues become important nowadays. The operations which are conducted by the banks with related persons are under control of the National Bank, since they can possibly have a conflict of interest with management of the Bank. The presence of this conflict can threaten the investors' rights and interests because of possibility of failure or loss of profit. Changes in the number of related

persons, stipulated by the National Bank, can minimize the possibility of conflict of interest during the decision making process and to decrease the risks. The clear shareholder structure excludes the possible conflict of interest and show the circle of the related persons. Therefore, there is a necessity of unification of features of the cooperation with related persons.

Keywords: *shareholders' structure; beneficiary; related persons; conflict of interests; credit, risks.*

JEL classification: G21, G32

Нині поширеною є практика визнання неплатоспроможними банків через непрозору структуру власності.

Створення останньої є важливим елементом побудови стабільної банківської системи, коли регулятор точно знає, на кому лежить відповідальність за неплатоспроможність банку та хто своєчасно зможе банк докапіталізувати. Побудова прозорої структури власності полягає в забезпеченні належного фінансового стану власника, його спроможності капіталізувати банк у необхідний момент, а також усунення ситуацій, коли установа є способом приховування та легалізації незаконно отриманих коштів. Зокрема, коли акціонерами банку є офшорні компанії, які таким способом повернули кошти в Україну у вигляді статутного капіталу банку.

Ознаками непрозорості структури власності є неможливість встановити усіх осіб, які мають пряму та/або опосередковану істотну участь у банку або можливість значного або вирішального впливу на управління та/або діяльність банку, усіх ключових учасників банку та всіх ключових учасників усіх юридичних осіб у ланцюгу володіння корпоративними правами банку або взаємозв'язків між особами. Додатковими ознаками є відповідно неналежність або несвоєчасність подання відомостей про структуру власності до НБУ, що регулятор може розцінювати як небажання розкрити повну структуру або затягування процесу ідентифікації та легалізації кінцевих учасників. Однак однією з цілей НБУ є встановлення кінцевих ключових учасників та кінцевих бенефіціарів. У разі наявності в регулятора підстав вважати, що будь-яка особа, яка входить до складу 10-ти найбільших остаточних ключових учасників банку, є номінальним власником, тобто особою, яка володіє акціями або частками юридичної особи на користь іншої особи, а саме – кінцевого бенефіціарного власника, та виконує юридично значущі дії щодо таких акцій або часток лише на підставі інструкцій і вказівок кінцевого бенефіціарного власника, Національний банк має право запитати в такої особи документи для оцінки фінансового/майнового стану такої особи та для з'ясування прозорості структури власності банку, а також установити строк для надання таких документів.

Відсутність в акціонера на момент перевірки НБУ достатності коштів для підтвердження можливості володіння банком є підставою визнати банк неплатоспроможним саме через непрозору структуру власності. З одного боку, така підстава може мати суб'єктивний вияв, тому що власник банку на момент звернення НБУ може не мати у наявності достатньо власних коштів, необхідний розмір яких вираховується від регулятивного капіталу банку, а з іншого – регулятор прагне залишити на ринку банки, які у кризовий період зможуть звернутися до власника за капіталізацією і власник буде спроможний таку капіталізацію провести. Тому, попри свою неоднозначність, такі повноваження НБУ мають зміст, з огляду на кінцеву мету НБУ залишити стабільні та прозорі банки в країні.

Контроль операцій з пов'язаними особами є частиною контролю, яка набуває особливого значення. Щодо відповідальності банків, то особливої уваги заслуговує

відповідальність за правовідносини з пов'язаними особами. У березні 2015 року до чинних нормативно-правових актів внесені зміни, які посилюють кримінальну і адміністративну відповідальність за відносини з пов'язаними особами, які надають останнім привілеї, а правочини здійснюються за неринковими, більш вигідними умовами. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» вніс зміни в нормативні акти, які, власне, передбачали відповідальність за неправомірні дії та операції банків з пов'язаними особами.

Так відповідно до ст. 166(5) Кодексу України про Адміністративні правопорушення порушення пов'язаними з банком особами або іншими особами, які відповідно до закону можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України, крім порушень, зазначених у ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у тому числі подання недостовірної (неповної) звітності, зокрема, щодо якості активів, проведення операцій із пов'язаними з банком особами, суті операцій, або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, караються штрафом до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а у разі, якщо такі дії призвели до віднесення банку до категорії проблемних, у розмірі до десяти тисяч гривень. До внесення змін у першому випадку штраф становив до однієї тисячі гривень, а другий випадок, а саме – доведення до стану проблемного, у статті був відсутній та не кваліфікувався як порушення.

Кримінальний кодекс України вказує, що доведення банку до неплатоспроможності, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення пов'язаною з банком особою будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору, карається обмеженням волі на строк від одного до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з накладенням штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Варто звернути увагу, що до внесення відповідних змін така стаття була відсутня, а невідповідні дії керівника можна було кваліфікувати за статтею 219 Кримінального кодексу України «Доведення до банкрутства», а саме: доведення до банкрутства, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином – засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності.

Але в такому випадку виникає запитання щодо притягнення до кримінальної відповідальності іноземців, які можуть бути членами наглядової ради банку та які неналежно здійснювали контроль за діями правління банку та неналежно управляли та здійснювали такі функції. З часу прийняття змін до чинного законодавства не було випадків притягнення до відповідальності керівників, які призвели до неплатоспроможності банку. Тобто особистої, не фінансової, відповідальності винні особи не понесли.

Спостерігається значне посилення інтересу Національного банку України до правовідносин з пов'язаними з банком особами, особливо до операційно пов'язаних з кредитуванням чи відчуженням активів банку на користь пов'язаних осіб. Тенденція посилення відповідальності за порушення норм законодавства щодо співпраці з пов'язаними особами вказує на те, що така співпраця була спрямована на збагачення власне пов'язаних осіб за рахунок клієнтських коштів.

У законі України «Про банки й банківську діяльність» пов'язаними особами є:

- контролери банку;
- особи, які мають істотну участь у банку, та особи, через яких ці особи здійснюють опосередковане володіння істотною участю у банку;
- керівники банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів банку;
- споріднені та афілійовані особи банку, у тому числі учасники банківської групи;
- особи, які мають істотну участь у споріднених та афілійованих особах банку;
- керівники юридичних осіб та керівники банків, які є спорідненими та афілійованими особами банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів цих осіб;
- асоційовані особи фізичних осіб, зазначених у пунктах 1-6 цієї частини;
- юридичні особи, в яких фізичні особи, зазначені в цій частині, є керівниками або власниками істотної участі;
- будь-яка особа, через яку проводиться операція в інтересах осіб, зазначених у цій частині, та на яку здійснюють вплив під час проведення такої операції особи, зазначені в цій частині, через трудові, цивільні та інші відносини.

З метою уникнення ситуації виведення з банку активів та готівкових коштів шляхом отримання кредитів пов'язаними особами існує заборона укладати з пов'язаними з банком особами угоди на покращених умовах, які не відповідають поточним ринковим умовам.

Поточними ринковими умовами не вважаються, зокрема:

- прийняття меншого забезпечення виконання зобов'язань, ніж вимагається від інших клієнтів;
- придбання у пов'язаної з банком особи майна низької якості чи за завищеною ціною;
- здійснення інвестиції в цінні папери пов'язаної з банком особи, яку банк не здійснив би в інше підприємство;
- оплата товарів і послуг пов'язаної з банком особи за цінами вищими, ніж звичайні, або за таких обставин, коли такі самі товари і послуги іншої особи взагалі не були б придбані;
- продаж пов'язаній з банком особі майна за вартістю, що є нижчою, ніж та, яку банк отримав би від продажу такого майна іншій особі;
- нарахування відсотків та комісійних за послугами, наданими банком пов'язаним із банком особам, які є меншими, ніж звичайні;
- нарахування відсотків за вкладами (депозитами), залученими банком від пов'язаних із банком осіб, які є більшими, ніж звичайні.

Такі основні зміни в чинне законодавство відбувалися в 2014 та 2015 роках та були спричинені необхідністю адаптації національного законодавства до принципів Базельського нагляду та вимогами міжнародних інституцій, які здійснюють фінансування реформ в Україні та укріплення фінансово-банківського сектору.

Уже в травні 2015 року Правління НБУ прийняло Постанову № 315, якою затверджено «Положення про визначення пов'язаних із банком осіб», де, окрім посилання на статтю 52 Закону «Про банки», надано право НБУ самостійно визнавати певне коло осіб такими, що є пов'язаними з банком. І таке право НБУ суттєво може вплинути на діяльність банку та необхідність подачі до НБУ додаткової інформації.

Національний банк, враховуючи певні обставини, має право прийняти рішення про визнання осіб пов'язаними, та з моменту прийняття рішення на таких осіб

поширюються всі особливі умови правовідносин з банком. При прийнятті такого рішення НБУ враховує особливості:

1. За характером взаємовідносин:

- винятковість, що наявна, коли клієнт має взаємовідносини тільки з одним банком, який є єдиним джерелом коштів;
- економічна залежність, пов'язана з прямою залежністю наявності проблем у клієнта у випадку наявності проблем у банку;
- спільна інфраструктура, коли місце розташування клієнта і банку (юридична чи фактична адреса) є однаковим чи близьким, коли члени керівних органів є однаковими або схожими;
- недостатня прозорість структури власності наявна, коли є надто складна або не до кінця розкрита НБУ схема володіння та контролю над банком;

2. За характером операцій:

- мета трансакції та використання коштів, що вважається витратою коштів на цілі, що не відповідають основному виду діяльності клієнта;
- відсутність необхідної документації або документація не відповідає вимогам законодавства;
- недотримання операційних стандартів, що відбувається, коли трансакція не була б проведена за таких умов іншим банком, разом із, але не обмежуючись такими ситуаціями, деякі стандарти кредитування не представлені або визначені не повністю у внутрішніх положеннях банку, трансакція проведена з недотриманням внутрішніх положень банку, сума наданого кредиту не відповідає обсягам діяльності боржника;
- невідповідність розміру заборгованості реальній кредитоспроможності клієнта, коли кредит не був би наданий особі іншим банком, що притримується ефективної банківської практики, а кредитоспроможність або обсяги надходжень за грошовими потоками, що надходять на рахунки особи, не забезпечують своєчасного повернення кредиту;
- неналежне використання інструментів внутрішнього контролю, коли внутрішній контроль за операцією недостатній порівняно з тим, що застосовується в аналогічних операціях, операція була здійснена банком за процедурою, відмінною від процедури, визначеної для аналогічних контрагентів, важливим елементом є те, що кредити, надані клієнту, не класифікуються як проблемні, коли це необхідно (разом із чисто формальною реструктуризацією кредиту) або резерви на покриття можливих втрат за активними банківськими операціями розраховані неналежним чином, а також неналежне зволікання, затягування банком процедури стягнення боргу за кредитами або стягнення застави за кредитами;
- відсоткові ставки, комісії не відповідають ринковим умовам;
- заставне забезпечення та гарантії не відповідають ринковим, якщо прийнято від боржника/контрагента менше забезпечення виконання зобов'язань або забезпечення нижчої якості, ніж приймається від інших клієнтів.

Настільки широкий перелік додаткових ознак для визначення вказує, що банки вміло приховували та не бажали відкривати НБУ інформацію про пов'язаних осіб.

Таким чином, у сьогоднішній ситуації при значній кількості ліквідації банків та при різкому посиленні відповідальності за неправомірні дії з пов'язаними особами можна зробити висновок, що частина банків, що ліквідовуються, своєю неплатоспроможністю завдячують саме кредитним операціям з пов'язаними особами. Так кредитування пов'язаних осіб за пільговими умовами, заздалегідь безнадійні кредити, видані пов'язаним особам, з метою виведення активів, залучених у

вкладників, та відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом, були основною діяльністю більшості банків, які зараз перебувають на стадії ліквідації або уже ліквідовані.

Таким чином, НБУ можливими засобами та методами має намір зменшити ризик співпраці з пов'язаними особами, тим самим спробувати зменшити незаконну діяльність деяких банків та уникнути випадків такої діяльності в майбутньому.

Такі зміни в чинне законодавство та пильна увага також і до структури власності банків є однією з необхідних умов уніфікації національного законодавства до Базельських принципів банківського нагляду. Про внесені зміни та досягнуті успіхи НБУ звітує Міжнародному валютному фонду, як про дії, вчинені з метою зміцнення грошово-кредитної ситуації в країні, для відновлення довіри до банківської системи.

Відповідно до Закону України «Про банки й банківську діяльність» до Національного Банку України з метою отримання ліцензії банком, який має намір займатися банківською діяльністю, серед пакету документів є копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками.

Розподіл функцій між органами управління банку має забезпечувати ефективну систему внутрішнього контролю.

Щодо державних і кооперативних банків, то Закон «Про банки й банківську діяльність» чітко встановлює, що ревізійна комісія є органом контролю державного банку, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

Щодо комерційних банків, то за аналогією ревізійна комісія також є органом контролю, а затверджене Загальними зборами Положення про ревізійну комісію банку є обов'язком документом для отримання банківської ліцензії.

За статутами та Положеннями про ревізійну комісію таких банків, як «ОТП банк», «Юнікредит банк» та «Райффайзен банк», вони визначають органами контролю ревізійну комісію та прописують її повноваження практично однаково. Ревізійна комісія в банку:

- контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів Національного банку України;
- розглядає звіти внутрішнього і зовнішнього аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам акціонерів;
- вносить на загальні збори акціонерів або наглядовій раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Також у Законі «Про банки й банківську діяльність» органом вищого управління, але який здійснює контрольні і наглядові функції є рада банку.

Відповідно до Закону «Про банки й банківську діяльність» у сфері кредитування та контролю за діяльністю банків наглядова рада наділена такими повноваженнями щодо контролю кредитування:

- визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів;
- забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку та контролю за її ефективністю;
- контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками;
- визначення кредитної політики банку;

-
- здійснення контролю за діяльністю правління банку, внесення пропозицій щодо її вдосконалення;
 - визначення порядку роботи та планів підрозділу внутрішнього аудиту і контроль за його діяльністю;
 - прийняття рішень про вчинення значних правочинів відповідно до законодавства;

Важливим є те, що наглядовій раді банку підпорядкований і підрозділ ризик-менеджменту.

Банк створює комплексну та адекватну систему управління ризиками, що має враховувати специфіку роботи банку, встановлені Національним банком України вимоги щодо управління ризиками. Система управління ризиками має забезпечувати виявлення, ідентифікацію, оцінку, моніторинг та контроль за всіма видами ризиків на всіх організаційних рівнях та оцінку достатності капіталу банку для покриття всіх видів ризиків.

Банк утворює постійно діючий підрозділ з управління ризиками, що має відповідати за впровадження внутрішніх положень та процедур управління ризиками відповідно до визначених радою банку стратегії та політики управління ризиками, а відповідно створити систему управління, систему ідентифікації і вимірювання та систему супроводження (моніторингу та контролю) ризиків.

Підрозділ з управління ризиками є підзвітний раді банку та відокремлений від підрозділу внутрішнього аудиту, підрозділів, що здійснюють операції, та підрозділів, що реєструють операції.

- склад і кількість членів кредитного комітету, їх повноваження і обов'язки;
- порядок оформлення договірних відносин, визначення осіб, які мають право підписувати від імені банку кредитні договори, договори застави, гарантії, поруки тощо;
- перелік документів та інформації щодо порядку формування та умов зберігання кредитної справи;
- опис операційних процесів та підпроцесів надання і супроводження кредитів;
- порядок забезпечення кредитів, який, зокрема, містить:
 - прийнятні види забезпечення;
 - установлені коефіцієнти співвідношення забезпечення до розміру кредиту за видами кредитних продуктів і типами забезпечення;
 - вимоги до документального оформлення забезпечення (нотаріальне засвідчення договорів, страхування предмета застави на користь банку, реєстрація забезпечення в державних реєстрах тощо);
 - моніторинг застави та періодичність здійснення переоцінки забезпечення;
 - вимоги до працівників банку, які здійснюють оцінку застави, порядок роботи з незалежними оцінювачами;
- інформація про моніторинг кредитів, його напрями:
 - оцінка фінансового стану позичальників (поручителів, гарантів) з визначенням відповідних термінів її здійснення та переліку документів, на підставі яких вона здійснюватиметься;
 - виконання позичальниками (поручителями, гарантами) зобов'язань за укладеними договорами;
 - цільове використання кредитів, реалізація бізнес-планів щодо використання кредитних коштів;
- механізм повернення кредитів;
- порядок роботи з проблемною заборгованістю;

-
- опис форми (бюлетень, довідка, повідомлення тощо) надання споживачу достовірної інформації про умови кредитування та орієнтовну сукупну вартість споживчого кредиту, оформлену відповідно до вимог законодавства України;
 - опис процедур щодо роботи з позичальниками, які потрапили / можуть потрапити в скрутне фінансове становище;
 - порядок класифікації кредитів і формування резервів за кредитними операціями банку;
 - порядок обмеження з концентрації кредитів, принципи диверсифікації кредитного портфеля;
 - підстави надання незабезпечених кредитів;
 - принципи і обмеження щодо кредитування осіб, пов'язаних з банком;
 - порядок управління якістю кредитного портфеля, кредитним ризиком, у тому числі з урахуванням стрес-сценаріїв;
 - порядок дій банку щодо передавання інформації, що містить банківську таємницю, третім особам, у тому числі особам, з якими укладено договори про отримання послуг щодо повернення боржниками простроченої (проблемної) заборгованості за отриманими ними кредитами;
 - опис форм звітів про кредитні операції і періодичність подання їх органам управління банку.

Упровадження такої системи контролю та зобов'язання банків внести відповідні зміни у внутрішні документи показує знову ж намір НБУ посилити і зовнішній, і внутрішній контроль за діяльністю банків, зокрема в частині кредитних операцій.

Протягом останнього року проблемними виявлялися банки з різним обсягом активів, капіталу чи депозитів. Це суттєво підірвало віру населення у надійність фінансових гігантів. Як свідчить новоявлене емпіричне правило і виняток у вигляді «Дельта Банку», Нацбанк готовий серйозно підтримувати на плаву лише 8 офіційно визначених системно важливих банків. При цьому перспективи політики too-big-to-fail (підтримки «занадто великих, щоб збанкрутувати») залишаються невизначеними з огляду на її низьку ефективність, дефіцит вільних ресурсів та постійні звинувачення в запуску інфляційних побічних ефектів шляхом великих фінансових вливань.

Звичні дії, коли відсутня довіра споживачів до банку, є малоефективними. Рішенням може бути емісія інвестиційних сертифікатів під важливі національні інвестиційні проекти, втілення котрих зможе дати гарантований дохід. 2014 рік виявився досить складним для банківської системи, проте швидка та вдала реалізація вищезазначених заходів покращить її функціонування і сприятиме вирішенню проблем, котрі виникли. Проте, за оцінками експертів, у 2015 році спостерігалися ті ж негативні тенденції, що й у минулому році, бо для того, щоб стабілізувати фінансову систему загалом, потрібно здійснити вкладень у капітал на рівні 170 млрд грн з подальшим виведенням з банківської системи «проблемних» банків.

Банки зіштовхнулись з курсовою проблемою: вони змушені повертати строкові валютні депозити, у той час, як платоспроможність клієнтів за валютними кредитами стрімко знижується. У підсумку банки повинні піднімати ставки за валютними кредитами, йти на міжбанківський ринок або залучати кошти у материнських структур.

НБУ також пояснює причини збитковості банків та визначає, що нарощення збитків пов'язане з нарощенням банками резервів за активними операціями. «Попри те, що нарощення банками резервів за активними операціями призвело до зростання збитків банківського сектору України майже на 14,7 млрд гривень (86,4 % обсягу

відраховань у резерви за серпень 2015 року в цілому по платоспроможних банках), банки поступово підвищують норматив достатності капіталу»

Варто зазначити, що незважаючи на ліквідацію низки проблемних банківських установ та значний відтік клієнтських коштів, зростання активів відбувалось внаслідок стрімкої девальвації національної валюти, що також відобразилось на суттєвому збільшенні залишків валютних активів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, сучасний стан банківської системи України вимагає прийняття трансформаційних заходів щодо покращення її функціонування. Ці напрями необхідно структурувати за проблемами, з якими стикнулася банківська система, а саме: вирішення питання якості активів та капіталізації банківської системи; стимулювання структурних перетворень у банківській системі; вирішення структурних порушень у балансах банків задля стимулювання сталого розвитку банківської системи; розвиток корпоративного управління в банках; розвиток фінансових ринків та банківської інфраструктури; інституційна трансформація Національного банку України.

Надання банківських послуг є непростим через велику відповідальність та велику бюрократичну процедуру реєстрації, ведення діяльності та звітності. Саме через великі ризики, попри відповідальність за неринкові відносини з пов'язаними особами, вбачається також необхідність запровадження кримінальної відповідальності за доведення банку до стану проблемності чи неплатоспроможності. Окрім зазначеної відповідальності за порушення умов співпраці, зокрема операцій кредитування з пов'язаними особами, варто звернути увагу на закон, прийнятий Верховною Радою та підписаний Президентом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку», яким внесено зміни в Кримінальний кодекс України і визначено, що фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи, а саме: унесення змін до документів або реєстрів бухгалтерського обліку або внесення у звітність фінансової установи завідомо неповних або недостовірних відомостей про угоди, зобов'язання, майно установи, у тому числі яке перебуває в довірчому управлінні, чи про фінансовий стан установи, чи підтвердження такої інформації, надання такої інформації Національному банку України, опублікування чи розкриття такої інформації в порядку, визначеному законодавством України, якщо ці дії вчинені з метою приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною – караються штрафом від восьмисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років.

Такі зміни в чинне законодавство та пильна увага до їх дотримання є однією з необхідних умов уніфікації національного законодавства до Базельських принципів банківського нагляду. Про внесені зміни та досягнуті успіхи НБУ звітує Міжнародному валютному фонду як про дії, вчинені з метою зміцнення грошово-кредитної ситуації в країні, для відновлення довіри до банківської системи, та вказує, що пріоритетом залишається відновлення стабільності та довіри у фінансовому секторі, підтримання ліквідності банків, посилення політики, спрямованої на виявлення і зменшення надмірних концентрацій ризику, що виникають унаслідок кредитування пов'язаних

осіб. НБУ забезпечив перегляд кредитів пов'язаним особам банків і надалі працює над покращенням якості моніторингу ризиків, що стосуються кредитування пов'язаних осіб.

Список літератури

1. Про адміністративні правопорушення: кодекс України, № 8073 від 07.12.1984 р.
2. Кримінальний кодекс України: кодекс України, №2341-III від 05.04.2001 р.
3. Положення про визначення пов'язаних із банком осіб: постанова Національного банку України № 315 від 12.05.2015 р.
4. Про банки й банківську діяльність: закон України № 2121-III від 07.12.2000 р.

References

1. *Pro administratyvni pravoporushennya.* (1984). Kodeks Ukrayiny, # 8073 vid 07.12.1984 r.
2. *Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny.* (2001). Kodeks Ukrayiny, #2341-III vid 05.04.2001 r.
3. *Polozhennya pro vyznachennya pov'yazanykh iz bankom osib.* (2015). Postanova Natsional'noho banku Ukrayiny # 315 vid 12.05.2015 r.
4. *Pro banky y bankivs'ku diyal'nist'.* (2000). Zakon Ukrayiny # 2121-III vid 07.12.2000 r.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2017 р.

Йосиф Степанович СИТНИК

кандидат економічних наук,
доцент,

доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування,
Національний університет «Львівська політехніка»

E-mail: SutnukY@ukr.net

МЕТОД РЕЙТИНГОВОГО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ

Ситник, Й. С. Метод рейтингового оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту [Текст] / Йосип Степанович Ситник // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 106-121. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Предметом дослідження є теоретично-прикладні аспекти оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств.

Мета. Розроблення методу рейтингового оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств для ідентифікації атестацій її інтегральних рівнів.

Метод (методологія). Для досягнення мети у статті використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, а саме: метод експертних оцінок, метод структурно-логічного аналізу, метод рейтингування, графічний метод.

Результати. У процесі дослідження запропоновано метод рейтингового оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств, що передбачає визначення рейтингу інтегрального рівня інтелектуалізації систем менеджменту на підставі кількісної експертної оцінки позиції об'єкта дослідження, який аналізується серед групи однотипних підприємств за системою якісних та кількісних деталізованих показників з урахуванням їхніх вагових коефіцієнтів. Показники рекомендовано оцінювати на основі їх подальшого групування за узагальненими критеріями (інтелектомісткість, інтелектоактивність, інтелектопродуктивність, інтегрованість, динамічність моделі управління) та побудови матриці їх вагомості в ієрархічній структурі інтегрального рівня, використовуючи багатокритеріальний матричний підхід, що передбачає їх попарне порівняння з позицій пріоритетності.

Сфера застосування. Застосування розробленого методу на промислових підприємствах дає змогу менеджерам інституційного рівня управління, експертам та ринковим аналітикам визначати інтегральний рівень інтелектуалізації систем менеджменту підприємств.

Ключові слова: інтелектуально-знаннєві активи; інтегральний рівень; критерій; матриця; модель; коефіцієнт вагомості.

Iosyf Stepanovych SYTNYK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Human Resource Management and Administration,
Lviv Polytechnic National University
E-mail: SutnukY@ukr.net

THE METHOD OF RATING EVALUATION OF EFFECTIVENESS OF MANAGEMENT SYSTEMS INTELLECTUALIZATION

Abstract

Introduction. *The theoretical and applied aspects of evaluation of intellectualization effectiveness of systems of company management has become subject of research.*

Purpose. *The aim of the article is to develop rating evaluation method of intellectualization of management systems of enterprises for certification identification of integrated levels.*

Method (methodology). *General scientific and special methods, namely the method of expert evaluations, the method of structural and logical analysis, the method of rating, graphic method have been used in this article.*

Results. *The study proposes a method of rating evaluation of effectiveness of intellectualization of systems of enterprises management. Its main task is to determine integrated level ranking of intellectualization of management systems on the basis of quantitative expert assessment of the position of the research object. This object should be analyzed among a group of similar enterprises according to the system of detailed qualitative and quantitative indicators taking into consideration their weight coefficients. We recommend to assess the indicators on the basis of further grouping by generalized criteria (intelligence capacity, intelligence activity, intelligence, productivity, integration, dynamic management model) and construction of matrix of their importance in the hierarchy of the integral level. Multicriteria matrix approach of their pairwise comparison of position priority should be used.*

Sphere of application. *Application of the developed method in industrial plants allows managers of institutional management level, experts and market analysts to determine the level of intellectualization of integrated systems of enterprise management.*

Keywords: *intellectual and knowledge assets; integrated level; criterion; matrix; model; weight ratio.*

JEL classification: D83, J24, M12, O34

Вступ

Результативність розвитку промислових підприємств зазвичай оцінюється за допомогою економічних, фінансових, соціальних, управлінських показників, які характеризують продуктивність, прибутковість, ділову активність, соціальну відповідальність, управлінську взаємодію та інші господарські аспекти діяльності. Зростання ролі інтелектуально-знаннєвих активів у розвитку систем менеджменту підприємств зумовлює дослідження, спрямовані на процеси їх формування, використання та подальшої трансформації. Зазначені тенденції актуалізують проблематику з питань економічного оцінювання та аналізування результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств (ІСМП).

Мета статті

Метою статті є розроблення та обґрунтування методу рейтингового оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств для ідентифікації атестацій її інтегральних рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процес інтелектуалізації систем менеджменту підприємств має на меті отримання результату, який дозволить оцінити рівень ефективності управління.

Для оцінювання рівня інтелектуалізації діяльності підприємства дослідники пропонують використовувати такі показники: критерій інтелектуалізації компанії як співвідношення новоствореної вартості та витрачених ресурсів; кількість лідерських позицій компанії, за допомогою яких вирішуються завдання прирощення капіталу в умовах змін; коефіцієнт інвестування розвитку ІП працівника; частка інтелектуальних активів у загальній сумі активів [7, с. 28].

З метою оцінювання результативності ІСМП пропонуємо застосовувати параметр *Інтегрального рівня інтелектуалізації систем менеджменту* – комплексний показник, який характеризує ступінь здобутків у розвитку систем менеджменту на основі створення і застосування інтелектуально-знанневих активів.

Інтегроване комплексне оцінювання рівня ІСМП на основі факторизації набору показників дозволить врахувати вплив зовнішніх, внутрішньосистемних та особистісно-мотиваційних результативних чинників на загальну ефективність менеджменту підприємств.

Найбільш продуктивним підходом для вирішення поставленого завдання є система публічних рейтингових оцінок, які мають стати джерелом об'єктивної інформації про стан об'єкта в площині його інтелектуалізації.

Визначимо рейтинг *рівня інтелектуалізації систем менеджменту (PICM)* як кількісну експертну оцінку позиції об'єкта дослідження, який аналізується серед групи однотипних підприємств за системою якісних та кількісних показників (критеріїв) з урахуванням їхніх вагових коефіцієнтів.

Узагальнений алгоритм методу рейтингового оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту складається з таких етапів:

Етап 1. Формування багаторівневої ієрархічної структури, котра розміщує на верхньому рівні інтегрований показник визначення рейтингу (Інтегральний рівень інтелектуалізації систем менеджменту), нижче – ключові критеріальні показники. На найнижчому рівні ієрархії розташовані проміжні (деталізовані) показники, для яких подальша їх деталізація не має сенсу.

Етап 2. Розрахунок вагових коефіцієнтів деталізованих показників результативності інтелектуалізації систем менеджменту, які розташовані на найнижчому рівні ієрархічної структури з погляду інтегрального PICM. Тобто, розраховуємо кількісні значення вагових коефіцієнтів деталізованих показників у структурі ключових критеріїв та проведемо їх нормалізацію, застосувавши правило

Фішберна. Отримані показники k_i , $i = 1, \dots, n$ повинні задовольняти умову $\sum_{i=1}^n k_i = 1$.

Етап 3. Побудова матриці вагомості ключових критеріїв в ієрархічній структурі інтегрального PICM, що містяться на одному рівні ієрархії.

Етап 4. Комплексне оцінювання інтегрального рівня ІСМП – рейтингового рівня конкретної системи менеджменту підприємств, тобто значень $R_j^{(6)}$, $j = 1, \dots, m$,

згідно з якими здійснюється впорядкування об'єктів досліджуваної множини та їх інтерпретація відповідно до встановленої шкали, пропонуємо шкалу Харрінгтона.

При конструюванні цієї послідовності ми відштовхувалися від чинної логіки здійснення економічних досліджень та моделювання управлінських процесів. Стосовно виконання першого етапу, то результати аналізування фахових джерел за проблематикою та проведене дослідження дають змогу запропонувати трирівневу ієрархічну структуру, котра розміщує на верхньому рівні інтегрований показник визначення рейтингу інтегрального РСМ, на другому рівні – ключові критерії (блоки показників), і на третьому, найнижчому рівні ієрархії деталізовані показники, для яких не має сенсу подальша їх конкретизація.

Пропонований інтегральний рівень ІСМП рекомендуємо оцінювати за такими ключовими критеріями:

- інтелектомісткість (R_1) – це реальні досягнуті показники розвитку систем менеджменту (чисельність інтелектоносіїв, самоменеджмент персоналу, інтелектуально-знаннєва новизна управлінських рішень, багатофункціональна інтегрованість фахових посад, застосування новітніх ІКТ), які свідчать про рівень насиченості систем менеджменту високою інтелектоспроможністю, а також демонструють передумови для майбутньої інтелектуальної активності та інтелектопродуктивності;
- інтелектоактивність (R_2) – це процесно-результативні показники (інтелектуальна співпраця підсистем менеджменту із зовнішнім середовищем, виконання інтелектуального управлінського навантаження, використання нових професійних знань, оновлення процесу менеджменту, інноваційність категорій менеджменту), які демонструють високий рівень наполегливості та інтелектокотворення систем менеджменту щодо виконання конкретних завдань інтелектуалізації та висвітлюють системність і комплексність її результатів;
- інтегрованість (R_3) – це показники якісно-комунікаційної інтелектуальної співпраці між підсистемами менеджменту і підрозділами (інтелектуально-знаннєві комунікації персоналу різних спеціальностей; двобічна та багатобічна інтеграції підсистем, систем та підрозділів; синергія від взаємодії предметних сфер у системі менеджменту; створення ціннісних ефектів у менеджменті, які окреслюють синергійні пріоритети й ефекти СМП від здійснення інтелектуалізації, а також результативність інтелектомістких комунікаційних зв'язків у систем менеджменту);
- інтелектопродуктивність (R_4) – це цільові результативні показники (зростання інтелектомісткості управлінської діяльності; зменшення витрат часу управлінського персоналу на виконання функціональних повноважень та операцій; зростання оперативності доступу персоналу до інтегрованої бази знань; зростання інтелектуально-функційного навантаження фахівців; пропорційність участі підсистем менеджменту у спільному створенні інтелектуально-знаннєвих активів), які показують наближеність систем менеджменту до досягнення поставленої мети та їх конкурентні переваги;
- динамічність моделі управління (R_5) – це структурно-управлінські показники (транзиції організаційної структури управління; автономність функціональних підсистем (підрозділів) при ухваленні управлінських рішень; актуалізації середовищ (підсистем) менеджменту щодо передання / повернення функцій менеджменту; періодичність перерозподілу повноважень та відповідальності між рівнями управління; збільшення кількості стимулювальним для інтелекту середовищ), які атестують рівень трансформаційних перетворень у системах менеджменту підприємств.

Деталізовані показники для визначення результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств, серед яких є уточнені та розроблені автором, методики їх розрахунку, критеріальні значення та тренди розвитку, їх сутнісне наповнення й інтерпретацію, наведено у табл. 1.

Таблиця 1. Рекомендовані показники, що діагностують результативні вимірники інтелектуалізації систем менеджменту підприємств

Назва показника	Формула розрахунку	Умовні позначення	Критерії значень	Сутнісне наповнення та інтерпретація
1	2	3	4	5
Інтелектомісткість СМ (R_I)				
**Рівень критичної чисельності інтелектоносіїв у СМ (R_{chi})	$\frac{K_{szz}}{K_{szb}}$	K_{szz} та K_{szb} – кількість фахівців, які продукують інтелектуально-знаннєві активи в СМ у звітному та базовому періоді	> 1 , збільшення	Відображає динаміку чисельності інтелектоносіїв, які продукують інтелектуально-знаннєві активи в СМ у зіставленні між визначеними періодами.
**Рівень самоменеджменту персоналу (R_{smp})	$\frac{\sum_{i=1}^r P_{smp}}{r} / P$	P_{smp} – кількість працівників, які ухвалюють самостійно i -ті оперативні (тактичні) рішення у процесі своєї діяльності у СМ; r – загальна кількість оперативних (тактичних) управлінських рішень у СМ за АП	Збільшення	Демонструє здатність персоналу самостійно ухвалювати рішення в контексті часово-технологічних планів у процесі своєї діяльності у СМ стосовно загальної сукупності управлінських рішень у СМ.
**Рівень інтелектуально-знаннєвої новизни управлінських рішень (R_{izr})	$\frac{\sum_{i=1}^u IR_{izr}}{u} / R$	IR_{izr} – кількість нових i -тих інтелектуально-знаннєвих управлінських рішень, ухвалених у СМ; u – кількість нових управлінських рішень, ухвалених у СМ за АП	Збільшення	Демонструє наявність принципово нових управлінських рішень, ухвалених на інтелектуально-знаннєвій основі у СМ, стосовно управлінських рішень, прийнятих вперше у СМ у визначеному періоді.
**Рівень багатофункціонально-інтегрованих управлінських (фахових) посад (R_{bip})	$\frac{\sum_{i=1}^f UP_{bipi}}{f} / UP$	UP_{bipi} – кількість управлінських (фахових) посад у СМ, які інтегрують у собі виконання декількох i -тих функціонально-компетентнісних обов'язків; UP – загальна кількість управлінських (фахових) посад у СМ; f – кількість функцій (компетенцій) потрібних СМ за АП	Збільшення	Показує кількість управлінських (фахових) посад, створених у СМ, які інтегрують у собі виконання декількох функціонально-компетентнісних обов'язків і виконуються однією особою, які у попередньому періоді виконувались двома і більше посадовими особами.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
**Рівень використання новітніх ІКТ, придатних до застосування у СМ (R_{ikt})	$\frac{\sum_{i=1}^q KT_{ikti} / KT}{q}$	KT_{ikti} – кількість використовуваних новітніх i -тих інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у СМ; KT – загальна кількість використовуваних ІКТ СМ; q – кількість новостворених на ринку ІКТ, придатних до застосування у СМ за АП	Збільшення	Демонструє оновлюваність ІКТ у СМ адекватно до пропонованих ринком новостворених ІКТ-продуктів, придатних до застосування у СМ, стосовно всієї сукупності використовуваних ІКТ СМ за АП.
Інтелектуальна активність СМ (R_2)				
**Рівень інтелектуальної співпраці (колаборації) підсистем із зовнішнім середовищем (R_{czs})	$\frac{\sum_{i=1}^j CZ_{czsi} / M_p}{j}$	CZ_{czsi} – кількість підсистем менеджменту, які автономно здійснюють співпрацю із суб'єктами зовнішнього середовища за i -ми інтелектуально-знанневими напрямками; j – кількість напрямів співпраці підсистем менеджменту із суб'єктами зовнішнього середовища за АП	Збільшення	Відображає здатність ПМ самостійно здійснювати співпрацю із суб'єктами зовнішнього середовища за низкою інтелектуально-знанневих напрямів, стосовно всієї сукупності напрямів співпраці із суб'єктами зовнішнього середовища у визначеному періоді.
**Рівень виконання інтелектуального управлінського / фахового навантаження (R_{iuz})	$\frac{\sum_{i=1}^x IZ_{iuzi} / UZ}{x}$	IZ_{iuzi} – кількість виконаних i -тих інтелектуальних управлінських / фахових завдань (процесів) у СМ; UZ – загальна кількість виконаних управлінських / фахових завдань (процесів) у СМ; x – кількість запланованих інтелектуальних управлінських / фахових завдань (процесів) у СМ за АП	Збільшення	Демонструє спроможність СМ виконувати певний обсяг запланованих інтелектуальних управлінських / фахових завдань (процесів), стосовно всієї сукупності виконаних управлінських / фахових завдань (процесів) у СМ за АП.
**Рівень використання нових професійних знань у СМ (R_{npz})	$\frac{\sum_{i=1}^m VZ_{npzi} / ZZ}{m}$	VZ_{npzi} – кількість нових i -тих професійних знань, що використовуються у СМ; ZZ – загальний кількість знань, що використовуються у СМ	Збільшення	Демонструє використання нових професійних знань у СМ із загальної кількості тих нових знань, що є у володінні СМ.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
**Рівень оновлення процесу менеджменту (R_{opt})	$\frac{\sum_{i=1}^y OM_{opti}}{EM}$ у	OM_{opti} – кількість впроваджених i -тих інтелектуально-інноваційних складових процесу менеджменту у СМ; EM – загальна кількість застосовуваних елементів процесу менеджменту у СМ; y – кількість новітніх (науково-практично обґрунтованих) елементів процесу менеджменту, що застосовуються в менеджменті за АП	Збільшення	Відображає інноваційність процесу менеджменту у СМ через застосування новітніх (науково-практично обґрунтованих) елементів процесу менеджменту, що застосовуються в менеджменті у визначеному періоді.
**Рівень інноваційності категорій менеджменту (R_{icm})	$\frac{\sum_{i=1}^h IC_{icmi}}{CM}$ h	IC_{icmi} – кількість впроваджених i -тих інтелектуально-інноваційних категорій менеджменту у СМ; CM – загальна кількість застосовуваних категорій менеджменту у СМ; h – кількість відомих інноваційних категорій менеджменту за АП	Збільшення	Демонструє інноваційність застосування (вперше) новітніх функцій управління (специфічних), методів менеджменту, стилів керівництва, комунікацій, управлінських рішень, рівнів управління тощо у визначеному періоді.
Інтегрованість СМ (R_3)				
**Рівень результативності інтелектуально-знанневих комунікацій персоналу (фахівців) різних спеціальностей (R_{ric})	$\frac{\sum_{i=1}^k RS_{rici}}{IP}$ k	RS_{rici} – кількість створених інтелектуальних продуктів від i -тих інтелектуально-знанневих комунікацій персоналу (фахівців) різних спеціальностей у СМ; IP – загальна кількість створених інтелектуальних продуктів у СМ; k – кількість інтелектуально-знанневих комунікацій персоналу (фахівців) у СМ за АП	Збільшення	Відображає ефективність інтелектуально-знанневих комунікацій персоналу (фахівців) різних спеціальностей у СМ, наслідком яких є кількість створених інтелектуальних продуктів із їх загальної чисельності.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
**Рівень результативності двобічної інтеграції підсистем, систем та підрозділів (R_{rdi})	$\frac{\sum_{i=1}^g DI_{rdii} / IE}{g}$	DI_{rdii} – кількість отриманих ефектів від i -тих двосторонніх інтеграційних взаємодій підсистем (підрозділів) менеджменту у СМ; IE – загальна кількість отриманих ефектів від інтеграційних взаємодій підсистем (підрозділів) менеджменту у СМ; g – кількість інтеграційних взаємодій підсистем (підрозділів) менеджменту у СМ за АП	Збільшення	Демонструють ефективність двобічних та багатобічних інтеграційних взаємодій підсистем (підрозділів) менеджменту у СМ, наслідком яких є певна кількість отриманих різноманітних взаємовигідних ефектів із їх загальної чисельності у СМ.
**Рівень результативності багатобічної інтеграції підсистем та систем (R_{rbi})	$\frac{\sum_{i=1}^g BI_{rbii} / IE}{g}$	BI_{rbii} – кількість отриманих ефектів від i -тих багатосторонніх інтеграційних взаємодій підсистем (підрозділів) менеджменту у СМ	Збільшення	
**Рівень синергійності предметних сфер СМ (R_{ssm})	$\frac{\sum_{i=1}^l SI_{ssmi} / EZ}{l}$	SI_{ssmi} – кількісний (якісний) синергійний ефект, отриманий від i -тих інтелектуалізаційних змін, що здійснювалися одночасно в просторі (усіх підсистемах) менеджменту і часі у СМ; EZ – загальний кількісний (якісний) ефект, отриманий від процесів інтелектуалізації у СМ; l – кількість здійснених заходів інтелектуалізації в підсистемах СМ за АП	Збільшення	Відображає синергійний ефект, отриманий від одночасного здійснення потрібних заходів інтелектуалізації у всіх підсистемах менеджменту у сфері створення і трансферу знань, залучення інтелектуального персоналу, зміни ІКТ, мотивації персоналу, соціокультурних заходів тощо.
**Рівень емерджентної (ціннісної) ефективності менеджменту (R_{eem})	$\frac{\sum_{i=1}^l AI_{eemi} / EZ}{l}$	AI_{eemi} – ціннісний (аксіологічний) ефект, отриманий від i -тих неекономічних чинників інтелектуалізації СМ	Збільшення	Відображає появу аксіологічного ефекту у формі ціннісних орієнтацій персоналу, піднесення рівня самосвідомості, довіри, соціалізації людського капіталу тощо.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
Інтелектопродуктивність СМ (R_4)				
**Рівень інтелектомісткості управлінської діяльності (R_{iud})	$\frac{R_{izrz}}{R_{izr}} - 1$	R_{izrz} та R_{izr} – рівень інтелектуально-знанневої новизни управлінських рішень у звітному та базовому періоді	> 0 , збільшення	Показує зростання (зменшення) рівня інтелектуально-знанневої новизни управлінських рішень у СМ у зіставленні між визначеними періодами.
Рівень витрат часу управлінського персоналу на виконання функціональних повноважень (R_{vhp})	$\frac{TP_{vhpz}}{TP_{vhp}} - 1$	TP_{vhpz} та TP_{vhp} – витрати часу управлінського персоналу на виконання функціональних повноважень та операцій в звітному та базовому періоді	≤ 0 , зменшення	Показують зростання (зменшення) ефективності й оперативності управлінських дій внаслідок здійснення процесів ІСМ в порівнянні між визначеними періодами.
**Рівень оперативності доступу персоналу до інтегрованої бази знань (R_{odz})	$\frac{ST_{odz}}{ST_{odz}} - 1$	ST_{odz} та ST_{odz} – рівень середньозважених витрат часу персоналу на отримання потрібної інформації із інтегрованої бази знань СМ в звітному та базовому періоді	≤ 0 , зменшення	
**Рівень інтелектуально-функційного навантаження фахівців у СМ (R_{fnf})	$\frac{SF_{fnz}}{SF_{fnb}} - 1$	SF_{fnz} та SF_{fnb} – середньозважена кількість інтелекто-функцій, виконуваних фахівцями у СМ в звітному та базовому періоді	> 0 , збільшення	Показує зростання (зменшення) обсягу інтелекто-функцій виконуваних фахівцями в СМ у зіставленні між визначеними періодами.
**Рівень пропорційності участі ПМ у спільному створенні об'єктів інтелектуальної власності чи ІК (R_{psv})	$\frac{PV_{psvmin}}{PV_{psvmax}}$	PV_{psvmin} та PV_{psvmax} – мінімальна та максимальна серед усіх отриманих об'єктів інтелектуальної власності (ІК) кількість ПМ, що спільно створювали один об'єкт інтелектуальної власності (ІК)	≈ 1	Відображає відсутність розривів та рівнозначну участь підсистем менеджменту у спільному створенні об'єктів інтелектуальної власності чи інтелектуального капіталу в СМ.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
Динамічність моделі управління СМ (R₅)				
**Рівень транзиції організаційної структури управління (R _{tos})	$\frac{\sum_{i=1}^a ET_{tosi} / ES}{a}$	ET _{tosi} – кількість елементів організаційної структури управління, які трансформовані під впливом упровадження i-тих функціонально-комунікаційних та інтелектуально-інноваційних нововведень у СМ; ES – загальна кількість елементів організаційної структури управління у СМ; a – кількість функціонально-комунікаційних та інтелектуально-інноваційних нововведень у СМ за АП	Збільшення	Демонструє ефект транзиції (від лат. transitus – перехід), тобто результативність переходу від однієї якості організаційної структури управління до іншої, нової, яка змінює саму сутність функціонування системи. Містить як виконання нових функцій (відмова від застарілих), так і створення / злиття ПМ, підрозділів тощо у СМ.
**Рівень автономності функціональних підсистем при ухваленні управлінських рішень (R _{afp})	$\frac{\sum_{i=1}^R AR_{afpi} / ES}{R}$	AR _{afpi} – кількість функціональних підсистем (підрозділів) управління, які самостійно і остаточно ухвалюють i-ті управлінські рішення у СМ	Збільшення	Відображає спроможність функціональних підсистем (підрозділів) управління самостійно і остаточно ухвалювати управлінські рішення у СМ без погодження на інституційному рівні.
**Рівень актуалізації середовищ (підсистем) менеджменту (R _{asm})	$\frac{\sum_{i=1}^c AS_{asmi} / ES}{c}$	AS _{asmi} – кількість ПМ, які передали / повернули у (із) зовнішнє (ого) середовище для виконання свої i-ті завдання, функції та процеси менеджменту; c – кількість завдань, функцій та процесів актуальних для СМ за аналізований період	Збільшення / зменшення (при зростанні / зменшенні внутрішніх витрат)	Показує оперативність і гнучкість підсистем менеджменту, які здатні співпрацювати із зовнішніми інституціями щодо перерозподілу виконання свої окремих завдань, функцій та процесів менеджменту (напр., аутсорсинг тощо).
**Рівень періодичності перерозподілу повноважень та відповідальності між рівнями управління (R _{ppp})	$\frac{\sum_{i=1}^a CP_{pppi} / T_{10}}{a}$	CP _{pppi} – кількість здійснених процесів перерозподілу повноважень / відповідальності між рівнями управління, що відбулися за останні 10 років під впливом i-тих функціонально-комунікаційних та інтелектуально-інноваційних нововведень у СМ; T ₁₀ – тривалість періоду 10 років	Збільшення	Показує, наскільки періодично здійснюються процеси перерозподілу повноважень / відповідальності між рівнями управління СМ під впливом функціонально-комунікаційних та інтелектуально-інноваційних нововведень у СМ за 10 річний період.
**Рівень критичності стимулювальних для інтелекту середовищ СМ (R _{cis})	$\frac{\sum_{i=1}^d CS_{cisi} / ES}{d}$	CS _{cisi} – кількість функціональних ПМ, у яких генерують i-ті інтелектуально-знаннєві продукти та здобутки для СМ	Збільшення	Відображає функціонування критичної кількості функціональних підсистем менеджменту, в яких генерують інтелектуально-знаннєві продукти та здобутки для СМ

*Розроблено автором; ** – показники запропоновані автором; СМ – система менеджменту; ПМ – підсистема менеджменту; ІК – інтелектуальний капітал; АП – аналізований період.

Після розрахунку запропонованих деталізованих показників визначення результативності ІСМП виникає необхідність їхнього зведення до загального значення ключового критерію, який вони розкривають. Водночас потрібно враховувати вагомість впливу показників на загальне значення кожного ключового критерію ІСМП, яка встановлюється, зважаючи на особливості процесів інтелектуалізації та результативну цінність для систем менеджменту.

Визначаючи коефіцієнт вагомості показника у межах ключового критерію ІСМП, пропонуємо скористатися правилом Фішберна. Згідно з ним, усі деталізовані показники у межах окремого ключового критерію варто розташувати у порядку зменшення їхньої важливості. Нехай j – порядковий номер показника у межах i -го ключового критерію ІСМП.

Деталізовані показники розміщуються у ряді в порядку зниження їхньої важливості (згідно з експертними судженнями у результаті дослідження промислових підприємств), тобто [3, с. 54; 6]:

$$r_{j1} > r_{j2} > r_{j3} > \dots > r_{jn_j}, \quad (1)$$

де r_{ji} – порядковий номер j -го показника i -го ключового критерію у ряді вагомості, n_j – загальна кількість показників i -го ключового критерію ІСМП. Унаслідок такого розміщення можна розрахувати коефіцієнт вагомості (k_{ji}) кожного деталізованого показника у межах ключового критерію ІСМП [177, с. 54; 446]:

$$k_{ji} = 2 (n_j - r_{ji} + 1) / (n_j + 1) \times n_j, \quad (2)$$

Отож, зважаючи на незалежність вагомості деталізованих показників у межах кожного ключового критерію ІСМП, загальне значення i -го ключового критерію у вигляді адитивної згортки його деталізованих показників:

$$R_i = \sum_{j=1}^n R_{ji} \times k_{ji}, \quad (3)$$

де R_i – загальне значення i -го ключового критерію ІСМП; R_{ji} – значення j -го показника i -го ключового критерію ІСМП. Зважаючи на те, що межі значень деталізованих показників та їхніх коефіцієнтів вагомості знаходяться на проміжку $[0;1]$, можливі значення ключових критеріїв ІСМП не виходитимуть за цей поріг.

Результати досліджень процесів ІСМП свідчать, що під час оцінювання ознак результативності таких процесів понад 90 % представників менеджменту (респонденти) усіх підприємств найсуттєвішим вважають зменшення витрат часу управлінського персоналу на виконання функціональних повноважень та операцій, 85 % – автономність функціональних підсистем (підрозділів) при ухваленні управлінських рішень, 80 % – чисельність інтелектоносіїв у системах менеджменту, 75 % – зростання оперативності доступу персоналу до інтегрованої бази знань, 68 % – періодичність перерозподілу повноважень та відповідальності між рівнями управління, 65 % – використання новітніх ІКТ, придатних до застосування у системах менеджменту тощо. Зазначені результати досліджень дають змогу оцінити вагомість деталізованих показників та кожної групи ключових критеріїв, а також розрахувати коефіцієнт вагомості (k_{ji}) кожного деталізованого показника у межах ключового критерію ІСМП, застосовуючи правило Фішберна (табл. 2).

Наступним етапом методу рейтингового оцінювання результативності ІСМ є побудова матриці вагомості ключових критеріїв в ієрархічній структурі ІРІСМ, що

містяться на одному рівні ієрархії (табл. 3). Розрахунок вагових коефіцієнтів важливості зазначених ключових критеріїв проведемо, використовуючи багатокритеріальний матричний підхід [4, с. 249; 5, с. 279], що передбачає їх попарне зіставлення з позицій пріоритетності. Експертні судження щодо вагомості ключових критеріїв результативності ІСМ формували керівники інституційного та функціонального рівня досліджуваних промислових підприємств.

Рейтингове оцінювання інтегрального рівня ІСМ (R) підприємств пропонується здійснювати відповідно до другої модифікації врахування вагомості кожного ключового критерію за формулою [1, с. 201; 2]:

$$R = \sqrt{L_1 \times R_1^2 + L_2 \times R_2^2 + L_3 \times R_3^2 + L_4 \times R_4^2 + L_5 \times R_5^2}, \quad (4)$$

де R – інтегрований кількісний показник рівня ІСМП; $R_1 - R_5$ – кількісне значення (оцінка) відповідного ключового критерію рівня ІСМ (інтелектомісткість СМ, інтелектуальна активність СМ, інтегрованість СМ, інтелектопродуктивність СМ, динамічність моделі управління СМ); $L_1 - L_5$ – вагові коефіцієнти відповідного ключового критерію.

Таблиця 2. Вагомість ключових груп ознак результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств

Ознаки результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств	Частота позитивних відповідей респондентів	Вагомість зазначених ознак та їх ключових груп	Вагомість показників за правилом Фішберна, k_{ji}
1	2	3	4
1. Інтелектомісткість СМ (R_1)	258%	0,22	0,27
1.1. Чисельність інтелектоносіїв у СМ	80%	0,07	0,33
1.2. Самоменеджмент персоналу	45%	0,04	0,13
1.3. Інтелектуально-знаннева новизна управлінськ. рішень	50%	0,04	0,20
1.4. Багатофункціональна інтегрованість управлінських (фахових) посад	18%	0,02	0,07
1.5. Використання новітніх ІКТ, придатних до застосування у СМ	65%	0,06	0,27
2. Інтелектуальна активність СМ (R_2)	185%	0,16	0,13
2.1. Інтелектуальна співпраця підсистем менеджменту із зовнішнім середовищем	64%	0,06	0,33
2.2. Виконання інтелектуального управлінського навантаження	32%	0,03	0,20
2.3. Використання нових професійних знань у СМ	44%	0,04	0,27
2.4. Оновлення процесу менеджменту	30%	0,03	0,13
2.5. Інноваційність категорій менеджменту	15%	0,01	0,07
3. Інтегрованість СМ (R_3)	164%	0,15	0,07
3.1. Інтелектуально-знаннєві комунікації персоналу (фахівців) різних спеціальностей	40%	0,04	0,33
3.2. Двобічна інтеграція підсистем та систем	55%	0,05	0,27

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
3.3. Багатобічна інтеграція підсистем та систем	30%	0,03	0,20
3.4. Синергія від взаємодії предметних сфер СМ	19%	0,02	0,07
3.5. Створення ціннісних ефектів у менеджменту	20%	0,02	0,13
4. Інтелектопродуктивність СМ (R₄)	275%	0,24	0,33
4.1. Зростання інтелектомісткості управлінської діяльності	45%	0,04	0,13
4.2. Зменшення витрат часу управлінського персоналу на виконання функціональних повноважень та операцій	90%	0,08	0,33
4.3. Зростання оперативності доступу персоналу до інтегрованої бази знань	75%	0,07	0,27
4.4. Зростання інтелектуально-функційного навантаження фахівців у СМ	20%	0,02	0,07
4.5. Пропорційність участі підсистем менеджменту у спільному створенні об'єктів інтелектуальної власності, ІК	45%	0,04	0,20
5. Динамічність моделі управління СМ (R₅)	249%	0,22	0,20
5.1. Транзиції (оновлення, перехід до кращого варіанту) організаційної структури управління	45%	0,04	0,20
5.2. Автономність функціональних підсистем (підрозділів) при ухваленні управлінських рішень	85%	0,08	0,33
5.3. Актуалізація середовищ (підсистем) менеджменту щодо передання / повернення функцій менеджменту	37%	0,03	0,13
5.4. Періодичність перерозподілу повноважень та відповідальності між рівнями управління	68%	0,06	0,27
5.5. Збільшення кількості стимулювальних для інтелекту середовищ СМ	14%	0,01	0,07
Сума	1131%	1,00	1,00

**Сформовано автором на підставі результатів дослідження промислових підприємств.*

Таблиця 3. Матриця вагомості ключових критеріїв в ієрархічній структурі інтегрального рівня інтелектуалізації систем менеджменту підприємств

Ключові критерії результативності інтелектуалізації систем менеджменту	R_1	R_2	R_3	R_4	R_5	Сукупна частота переваг за рядками	Сукупна частота переваг за стовпцями	Сукупна частота переваг	Вагомість критеріїв, I_i	Рейтинг критеріїв
Інтелектомісткість СМ (R_1)		R_1	R_1	R_1	R_5				0,3	
Інтелектуальна активність СМ (R_2)	-		R_2	R_4	R_5				0,1	
Інтегрованість СМ (R_3)	-	-		R_4	R_3				0,1	
Інтелектопродуктивність СМ (R_4)	-	-	-		R_4				0,3	
Динамічність моделі управління СМ (R_5)	-	-	-	-					0,2	
Сума								0	0,0	

**Сформовано автором за результатами експертного оцінювання.*

Модель взаємозв'язку напрямів рейтингування, ключових критеріїв і деталізованих показників та основних етапів оцінювання й визначення рейтингу рівня результативності ІСМП наведено на рис. 1.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Запропоновано метод рейтингового оцінювання результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств, що передбачає визначення рейтингу інтегрального рівня інтелектуалізації систем менеджменту на підставі кількісної експертної оцінки позиції об'єкта дослідження, який аналізується серед групи однотипних підприємств за системою якісних та кількісних деталізованих показників з урахуванням їхніх вагових коефіцієнтів. Показники рекомендовано оцінювати на основі їх подальшого групування за узагальненими критеріями (інтелектомісткість, інтелектоактивність, інтелектопродуктивність, інтегрованість, динамічність моделі управління) та побудови матриці їх вагомості в ієрархічній структурі інтегрального рівня, використовуючи багатокритеріальний матричний підхід, що передбачає їх попарне зіставлення з позицій пріоритетності. Це дає змогу розробити модель взаємозв'язку напрямів рейтингування, ключових критеріїв і деталізованих показників та основних етапів оцінювання й визначити рейтинг рівня результативності інтелектуалізації систем менеджменту підприємств. Предметом подальших досліджень буде окреслення інтервалів шкали для здійснення ідентифікації та атестацій інтегральних рівнів інтелектуалізації систем менеджменту згідно з лінгвістичними та кількісними оцінками.

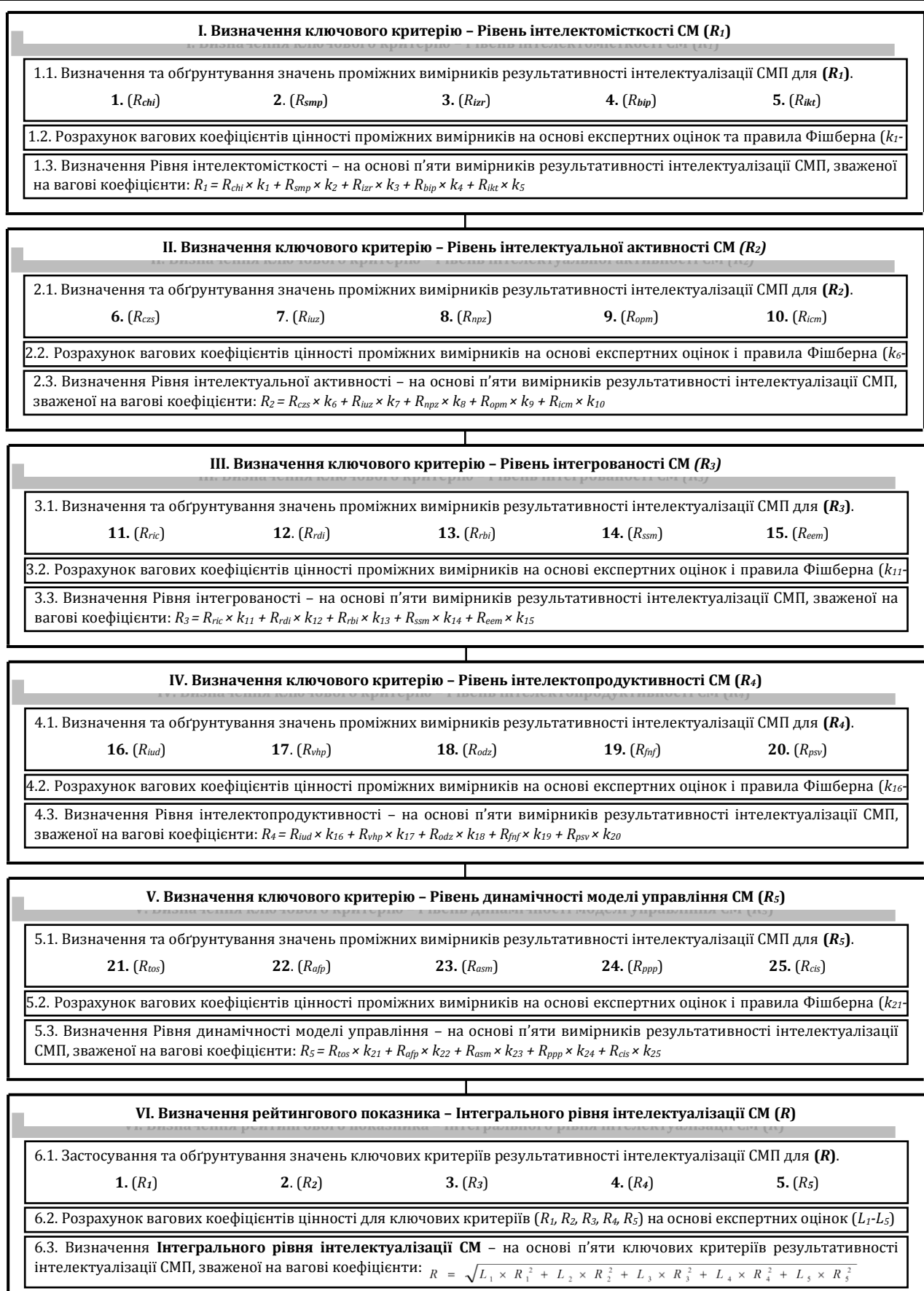

Рис. 1. Модель визначення рейтингу результативності інтелектуалізації СМП

**Розроблено автором*

Список літератури

1. Вітлінський, В. В. Моделювання економіки / В. В. Вітлінський: навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 408 с.
2. Економіко-математичне моделювання: навч. посіб. / Р. В. Фещур [та ін.]; за ред. Р. В. Фещура; М-во освіти і науки України, Нац. універ. «Львівська політехніка». – Львів: Бухгалтерський центр «Ажур», 2010. – 340 с.
3. Ковальчук, К. Ф. Оцінка ефективності інформаційно-інтелектуальних технологій: монографія / К. Ф. Ковальчук, Л. М. Бандоріна, Л. М. Савчук. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2007. – 131 с.
4. Мельник, О. Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О. Г. Мельник. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 344 с.
5. Нечипорук, О. В. Методика рейтингової оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств / О. В. Нечипорук // Научно-технический сборник. – 2006. – № 75. – С. 275-284.
6. Фишберн, П. Теория полезности для принятия решений [Текст] / П. Фишберн. – М.: Наука, 1978. – 352 с.
7. Швиданенко, Г. О. Імперативи розвитку підприємств / Г. О. Швиданенко // Стратегія економічного розвитку України: зб. наукових праць. – 2014. – №35. – С. 23-28.

References

1. Vitlinsky, V. (2003). *Modelyuvannya ekonomiky* [Simulation economy]. Kyiv: KNEU.
2. Feschur, R. V. (2010). *Ekonomiko-matematychnye modelyuvannya* [Economic modeling]. Lviv: Azhur.
3. Kovalchuk, K. F., Bandorina, L. M., Savchuk, L. M. (2007). *Otsinka efektyvnosti informatsiyno-intelektual'nykh tekhnolohiy* [Evaluating the effectiveness of information and intelligence technologies]. Dnepropetrovsk. IMA-press.
4. Melnyk, O. G. (2010). *Systemy diahnostryky diyalnosti mashynobudivnykh pidpryyemstv: polikryterialna kontseptsiya ta instrumentariy* [Diagnostic systems of engineering companies: polikryterialna concept and tools]. Lviv: Lviv Polytechnic National University Publishing House.
5. Nechiporuk, O. V. (2006). *Metodyka reytynhovoyi otsinky investytsiynoyi pryvablyvosti promyslovykh pidpryyemstv* [Methods of rating of investment attractiveness of enterprises]. Scientific and Technical collections, 75, 275-284.
6. Fyshbern, P. (1978). *Teoryya poleznosti dlya prynyatyya reshenyy* [Theory poleznosty for Adoption decisions]. Moscow: Science.
7. Shvydanenko, G. A. (2014). Imperatyvy rozvytku pidpryyemstv [The imperative of enterprises]. *Stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny*, 35, 23-28.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2017 р.

Алла Миколаївна УЖВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
E-mail: kot28125@rambler.ru

ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В РЕГІОНАХ

Ужва, А. М. Економічна діагностика стану та тенденції розвитку сільського господарства в регіонах [Текст] / Алла Миколаївна Ужва // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 122-129. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Сучасний етап розвитку сільського господарства характеризується глобалізацією соціально-економічних процесів, невизначеністю багатьох чинників зовнішнього середовища, підвищенням рівня конкуренції, що значно актуалізує питання діагностики функціонування підприємств у регіонах. Такий стан зумовлює необхідність коректного визначення рівня економічної ефективності господарювання підприємств регіонів, виявлення зон ризику та своєчасного розроблення комплексу антикризових заходів.

Мета. Метою статті є діагностика стану і ефективності виробництва продукції сільського господарства в регіонах України та обґрунтування заходів щодо його сталого розвитку в умовах трансформаційної економіки.

Метод (методологія). У процесі роботи застосовано методи порівняння, аналізу, теоретичного та логічного узагальнення. Методологічною основою став діалектичний метод дослідження.

Результати. Розглянуто теоретичні засади сутності дефініції «діагностика» та сформовано власне визначення цього поняття. Вивчено стан і ефективність сільського господарства регіонів України за допомогою показників: обсягу валової продукції, рівня рентабельності виробництва продукції, рівня самозабезпеченості основними видами продовольства. Визначено організаційно-економічні заходи щодо забезпечення подальшого розвитку сільського господарства на регіональному рівні.

Ключові слова: регіон; сільське господарство; економічна діагностика; самозабезпечення; розвиток; рентабельність продукції.

Alla Mykolaivna UZHVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Mykolayiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi
E-mail: kot28125@rambler.ru

ECONOMIC DIAGNOSTICS OF THE STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN REGIONS

Abstract

Introduction. *The modern stage of development of agriculture is characterized by globalization of social and economic processes, vagueness of many factors of external environment, increase of level of competition. These aspects considerably actualize the question of diagnostics of the state of functioning of enterprises in regions. Such state predetermines the necessity of determination of level of economic efficiency of ménage enterprises of regions, exposure of areas of risk and timely development of complex of anti-crisis measures.*

Purpose. *The aim of the article is to to diagnose the state and efficiency of production of goods of agriculture in the regions of Ukraine and to ground the measures on his steady development in the conditions of transformation economy.*

The method (methodology). *In the process of research the methods of comparison, analysis, theoretical and logical generalization are applied. The dialectical method has become the methodological basis of research.*

Results. *Theoretical principles of essence of definition «diagnostics» have been considered. The determination of this concept has been formed. The state and efficiency of agriculture of regions of Ukraine have been studied with the help of following indexes: the volume of gross products, the level of profitability of production of goods, the level of self-sufficiency of the main types of food. Organizational and economic measures on providing of subsequent development of agriculture at regional level have been determined.*

Keywords: *region; agriculture; economic diagnostics; self-sufficiency; development; profitability of products.*

JEL classification: **O13, Q01, O18, O1, P48**

Вступ

Фундаментальною складовою аграрного бізнесу є сільське господарство, яке, на відміну від інших галузей економіки, характеризується більшою залежністю суспільних інтересів і потреб від природних факторів. Діяльність будь-якого сільськогосподарського підприємства орієнтована на отримання результату. Значною мірою досягнення цього результату залежить від управління, яке здійснюється на основі різних форм і методів впливу на об'єкт управління. Аналіз діяльності господарюючого суб'єкта є одним з пріоритетних дієвих методів управління, основним елементом обґрунтування управлінських рішень. Діагностика стану господарської діяльності підприємств передбачає всебічне вивчення технічного рівня виробництва, якості і конкурентоспроможності продукції, забезпеченості виробництва матеріальними, трудовими, фінансовими ресурсами, ефективності їх використання. При цьому діагностика ґрунтується на результатах аналізу. Діагностика діяльності сільськогосподарських підприємств містить визначення оцінних ознак, вибір методів їх вимірювання і характеристику цих ознак за певними принципами, показниками. Отже,

діагностика стану діяльності підприємства виступає як обґрунтована та достовірна процедура, від якої залежить подальший напрям дій суб'єкта господарювання [1, с. 35].

Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «діагностика», оцінки стану та розвитку вітчизняного сільського господарства досліджувались вченими-економістами, серед яких В. Г. Андрійчук [1], В. В. Зіновчук, Ю. О. Лупенко [2], М. Й. Малік, О. В. Олійник [3], В. Г. Федоренко [4]. Проте актуальним питанням для сфери сільського господарства залишається з'ясування ролі діагностики в діяльності підприємств в умовах сталого розвитку як інструменту для розробки довгострокової стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств та визначення механізму її реалізації.

Мета та завдання статті

Метою статті є діагностика стану і ефективності виробництва продукції сільського господарства в регіонах України та обґрунтування заходів щодо його сталого розвитку в умовах трансформаційної економіки. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: розглянути теоретичні засади визначення дефініції «діагностика» та вивчити стан і ефективність сільського господарства регіонів України за сформованою системою показників; надати пропозиції щодо забезпечення сталого розвитку сільського господарства на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Упровадження на підприємстві системи управління має бути економічно обґрунтованим. Передумовою економічного обґрунтування є діагностика діяльності сільськогосподарських підприємств на початковому етапі для виявлення ключових проблем та особливостей їх функціонування. Діагностика спрямована на оцінку стану сільськогосподарського виробництва продукції в умовах сталого розвитку та має на меті з'ясування проблемних питань і причин їх виникнення. Економістами запропоновано низку визначень дефініції «діагностика». Так Городня Т. А., Мойсеєнко І. П. визначають діагностику як розпізнавання стану підприємства через вивчення його діяльності за певний період з використанням відповідних джерел даних, спрямованих на визначення впливу факторів та запобігання кризовим ситуаціям» [5, с. 46]. Бондаренко Т. Ю., Волков Д. П. стверджують, що діагностика – це процес дослідження діяльності суб'єкта господарювання з метою виявлення зовнішніх і внутрішніх факторів, для мінімізації їх негативного впливу в майбутньому та вироблення стратегії розвитку [6, с. 178]. Швиданенко Г. О. та Олексюк О. І. вважають, що система діагностики базується на використанні алгоритмів, технологій, методів і показників економічного аналізу, тобто поняття «економічна діагностика» і «економічний аналіз» є тотожним [7, с. 83].

У процесі дослідження під поняттям «діагностика» ми розуміємо оцінку стану виробництва продукції сільського господарства в підприємствах регіонів. Діагностика діяльності сільськогосподарських підприємств є не лише засобом визначення та прогнозування конкурентоспроможності підприємства за певної кон'юнктури ринку, а й інструментом прийняття дієвих управлінських рішень щодо характеру й напрямів його перспективного розвитку. Нами використана система показників, яка характеризує динаміку виробництва продукції та її ефективність. Методичний інструментарій діагностики діяльності підприємств регіонів визначений нами за допомогою системи показників, які згруповані за ознаками:

- показники оцінки стану використання природно-ресурсного потенціалу сільським господарством і переробною промисловістю регіонів;
- показники економічної ефективності використання ресурсного потенціалу підприємствами регіонів;
- показники, що характеризують результати економічної діяльності підприємств регіонів.

Узагальнювальним показником, який характеризує стан розвитку сільського господарства загалом в Україні та на території окремих регіонів, є вартість валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року. Грошовий вираз обсягу продукції сільського господарства надає можливість для визначення загальних результатів діяльності підприємств, для оцінки ефективності цієї діяльності на території окремих регіонів, а також у часі, порівнюючи досягнуті результати за певний часовий період. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції залежать від сукупності природно-географічних, соціально-економічних та інших факторів (табл. 1).

Наведені розрахунки таблиці 1 вказують на те, що у 2016 році порівняно з 2012 роком загальний обсяг продукції сільського господарства загалом по Україні підвищився на 13,8 %. Зростання обсягів виробництва продукції сільського господарства відбувалося на території майже всіх регіонів, окрім Донецького. Так найбільше зростання цього показника спостерігається в Придніпровському регіоні, а саме на 34,6 %, а найменше в Карпатському – на 1,8 %. Серед регіонів України лише в Донецькому регіоні відбувся спад виробництва продукції сільського господарства на 29 %.

Таблиця 1. Динаміка виробництва продукції сільського господарства за регіонами*

(у постійних цінах 2010 р., млн грн)

Регіони та області	Роки					2016 р. в % до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	2016	
Столичний	31888,3	32806,6	34815,2	32142,3	35250,5	110,5
Північно-Східний	33826,4	40080,4	40944,2	41187,7	43077,1	127,3
Придніпровський	18618,6	24651,8	23445,7	25197,1	25064,1	134,6
Центральний	22992,7	26408,9	25970,0	25622,2	26960,3	117,3
Подільський	33603,7	37446,4	42305,6	37965,9	42380,1	126,1
Карпатський	22825,5	23254,5	24277,3	23105,5	23245,2	101,8
Північно-Західний	12373,6	12909,3	13649,8	12843,1	13294,3	107,4
Причорноморський	29833,1	30561,1	30143,2	30429,4	32581,5	109,2
Донецький	17143,4	17990,4	15876,2	10973,8	12165,0	71,0
м. Севастополь	149,5	-	-	-	-	-
Україна¹	223254,8	246109,4¹	251427,2¹	239467,3¹	254018,1¹	113,8

* розраховано за даними Державної служби статистики України [8].

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Відтак, в умовах сьогодення пріоритетними завданнями, які стоять перед сільським господарством, є зростання сільськогосподарського виробництва, стало

забезпечення країни продуктами харчування для населення та сільськогосподарською сировиною для переробних підприємств, об'єднання зусиль усіх галузей сільського господарства для одержання високих кінцевих результатів. Важливою умовою продовольчої безпеки країни є самозабезпечення, під яким розуміється задоволення потреб населення основними продуктами харчування за рахунок власного виробництва. Рівень самозабезпечення продовольством визначається не повнотою задоволення зниженого платоспроможного попиту населення на продовольство, а лише рівнем задоволення в ньому нормативної потреби споживання основних продуктів харчування. Особливе значення має рівень споживання людиною основних продуктів харчування. Оптимальним вважається коли фактичне споживання продуктів харчування однією особою протягом року відповідає раціональній нормі споживання (табл. 2).

Дані таблиці 2 свідчать, що рівень самозабезпечення основними видами продовольства загалом по країні здебільшого за всіма видами продукції зріс. Так, якщо розглядати цей показник в розрізі 2012-2015 років, слід зауважити, що рівень самозабезпеченості зерновими культурами має чітку тенденцію до зростання. Аналогічна ситуація спостерігається із плодами, ягодами та виноградом; м'ясом та м'ясними продуктами. Проте забезпеченість іншими видами продукції коливається кожного року. За аналізований період забезпеченість картоплею, овочами та продовольчими баштанними зменшилась відповідно на 2,1 в.п. та 5,5 в.п.

Таблиця 2. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства*

(у відсотках)

Види продукції	Роки				Абсолютне відхилення 2015 р. до 2010 р., (+,-)
	2012	2013	2014	2015	
Зернові культури	161,0	221,0	230,9	238,9	+77,9
Картопля	98,4	97,2	105,5	96,3	-2,1
Овочі та продовольчі баштанні	105,8	101,2	103,4	100,3	-5,5
Плоди, ягоди та виноград	71,8	81,0	82,0	92,3	+20,5
М'ясо та м'ясні продукти	88,9	93,4	101,2	106,2	+17,3
Молоко та молочні продукти	104,6	101,6	103,6	105,0	+0,4
Яйця	108,3	109,7	116,5	113,9	+5,6

* розраховано за даними Державної служби статистики України [8].

Економічна ефективність є критерієм оцінки всіх заходів, що здійснюються в сільському господарстві, та пов'язана із збільшенням виробництва споживчих вартостей на основі підвищення продуктивності праці і раціонального використання виробничих ресурсів. Головна ознака ефективності – досягнення мети виробничої або іншої діяльності підприємства за умови найменших витрат суспільної праці або часу. Серед показників економічної ефективності виробництва продукції розглянемо показник рентабельності виробництва продукції за регіонами (табл. 3).

Інформація таблиці 3 показує, що показник рівня рентабельності виробництва продукції сільського господарства загалом по Україні зріс на 10,7 в.п., що зумовлено

різким зростанням цін на аграрну продукцію, проте в регіонах цей показник коливається. Так у п'яти регіонах: Столичному, Північно-Східному, Подільському, Карпатському, Північно-Західному рівень рентабельності продукції сільського господарства збільшився, а в чотирьох: Придніпровському, Центральному, Причорноморському, Донецькому – знизився.

Таблиця 3. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах за регіонами*

(у відсотках)

Регіони	Роки				Абсолютне відхилення 2015 р. до 2010 р., (+,-)
	2010	2013	2014	2015	
Столичний	13,7	5,1	16,1	15,8	+2,1
Північно-Східний	12,9	8,2	25,3	29,9	+17,0
Придніпровський	29,4	11,8	25,0	20,4	-9
Центральний	29,4	12,5	32,1	21,7	-7,7
Подільський	16,5	10,8	29,8	38,1	+21,6
Карпатський	10,6	17,1	30,5	39,6	+29,0
Північно-Західний	7,5	6,5	30,7	35,9	+28,4
Причорноморський	24,9	16,6	29,5	16,6	-8,3
Донецький	18,7	13,7	22,3	16,5	-2,2
Україна	21,1	11,2	25,8	31,8	+10,7

* розраховано за даними Державної служби статистики України [8]

Прибуткове виробництво сільськогосподарської продукції спричинили внутрішні і зовнішні фактори. Внутрішні визначалися тим, що в управлінні більшості сільськогосподарських підприємств України на цей час утвердилися принципи, сумісні з розумінням логіки дії законів ринкової економіки. До зовнішніх чинників слід зарахувати становлення ринкової інфраструктури загалом та інфраструктури аграрного ринку зокрема, прийняття і реалізацію низки державних програм цільового розвитку й підтримки вітчизняного аграрного виробництва.

Висновки та перспективи подальших розвідок

За сучасних умов розвитку господарювання питання ефективності виробництва продукції сільського господарства в регіонах має пріоритетне значення. Вирішення його спрямовано на формування добробуту населення країни, економічної та продовольчої безпеки й незалежності держави. Водночас висока ефективність досягається не тільки сукупністю факторів виробництва, а значною мірою спрямованістю і швидкістю впровадження стратегії як логічної ланки економічного розвитку на шляху до створення ефективного, конкурентоспроможного виробництва. Успішність сільського господарства визначається насамперед економічно обґрунтованими інструментами забезпечення діагностики їх економічного стану за умов мінливого бізнес-середовища. Економічна діагностика забезпечує можливість прогнозування передумов і чинників, що справляють істотний вплив на функціонування сільськогосподарських підприємств регіонів, а також прийняття на цій основі ефективних управлінських рішень.

У процесі дослідження нами сформовано такі організаційно-економічні заходи для формування сприятливого економічного середовища для виробництва продукції в регіонах:

- вдосконалення системи управління господарською діяльністю в аграрному секторі;
- підвищення ролі окремих галузевих і міжгалузевих об'єднань у регулюванні економічних відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, заготівельними, переробними підприємствами;
- державна підтримка страхування ризиків у сільському господарстві, розвиток кредитування діяльності;
- удосконалення податкової політики в аграрному секторі та фінансово-кредитного механізму;
- переоснащення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, яка забезпечуватиме впровадження сучасних, високопродуктивних технологій в агропромисловому виробництві.

Отже, за допомогою методичного інструментарію економічної діагностики стану та ефективності функціонування підприємств сільського господарства є можливість здійснювати управління потенціалом підприємств, забезпечення їх економічної стійкості та конкурентоспроможності, обґрунтування стратегії подальшого розвитку. Тому в подальших дослідженнях вбачається за необхідне розглянути методологічний базис стратегічної діагностики діяльності сільськогосподарських підприємств.

Список літератури

1. Андрійчук, В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 290 с.
2. Малік, М. Й. Основи аграрного підприємництва / М. Й. Малік, В. В. Зіновчук, Ю. О. Лупенко. – Київ: Інститут аграрної економіки, 2001. – 582 с.
3. Олійник, О. В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: навч. посібник / О. В. Олійник. – К.: ЦНЛ, 2006. – 288 с.
4. Федоренко, В. Г. Основи економічної теорії: підручник / В. Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2007. – 519 с.
5. Городня, Т. А. Економічна та фінансова діагностика: навчальний посібник / Т. А. Городня, І. П. Мойсеєнко. – Львів: Магнолія 2006, 2008. – 282 с.
6. Бондаренко, Т. Ю. Діагностика операційної діяльності в стратегічному управлінні машинобудівними підприємствами / Т. Ю. Бондаренко, Д. П. Волков // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 1 (55). – С. 177-179.
7. Швиданенко, Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: монографія / Г. О. Швиданенко, О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 290 с.
8. Статистичний щорічник України за 2015 рік / за ред. І. М. Жук. – К.: Державна служба статистики України. – 2015. – 585. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Andriychuk, V. G. (2005). *Efektivnist dijalnosti agrarnyh pidpryjemstv: teorija, metodyka, analiz*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
2. Malik, M., Zinovchuk, V. & Lupenko, J. (2001). *Osnovy agrarnogo pidpryjemnytva*. Kyiv: Instytut agrarnoi ekonomiky. [in Ukrainian].
3. Olijnyk, O. V. (2006). *Ekonomichnyj mehanizm rozshyrenogo vidtvorennja v silskomu gospodarstvi*. Kyiv: CNL. [in Ukrainian].
4. Fedorenko, V. G. (2007). *Osnovy ekonomichnoi teorii*. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].

-
5. Gorodnja, T. A. & Mojsejenko, I. (2008). *Ekonomichna ta finansova diagnostyka*. Lviv: Magnolija. [in Ukrainian].
 6. Bondarenko, T. J. & Volkov, D. P. (2011). Diagnostyka operacijnoi dijalnosti v strategichnomu upravlinni mashynobudivnymy pidpryjemstvamy. *Visnyk ZhDTU*, 1 (55), 177-179.
 7. Shvydanenko, G. O. & Oleksjuk, O. I. (2002). *Suchasna tehnologija diagnostyky finansovo-ekonomichnoi' dij'al'nosti pidpryjemstva*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
 8. Zhuk, I. M. (2015). *Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2015*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2017 р.

Володимир Степанович ЧОРНИЙ

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра аудиту, ревізії та аналізу,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: chornyyu@ukr.net

**СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТА МІГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ РЕГІОНУ**

Чорний, В. С. Статистичний аналіз демографічної ситуації та міграційних процесів регіону [Текст] / Володимир Степанович Чорний // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 130-136. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Статтю присвячено аналізу демографічної ситуації в Тернопільській області. Для проведеного дослідження використовувалися методи: історичного і логічного аналізу фахових та інформаційних джерел, методи аналізу і синтезу та системний метод наукового пізнання.

У статті висвітлено тенденції основних демографічних показників у регіоні на основі аналізу даних державної статистики про демографічну ситуацію та зареєстровані міграційні потоки. Зокрема, проведено комплексний аналіз регіональної міграції. Розкрито причини та наслідки трудової міграції для України. Окреслено проблеми правового регламентування трудових відносин із міжнародними мігрантами та перспективи їх вирішення.

Ключові слова: демографічна ситуація; демографічна криза; внутрішня міграція; міграційні потоки.

Volodymyr Stepanovych CHORNYI

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Audit, Revision and Analysis
Ternopil National Economic University
E-mail: chornyyu@ukr.net

**STATISTICAL ANALYSIS OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION AND
MIGRATION PROCESSES OF THE REGION**

Abstract

The article is devoted to the analysis of the demographic situation in Ternopil region. The following methods are used in this research: method of historical and logical analysis of professional and informational sources, methods of analysis and synthesis and the systematic method of scientific knowledge.

The article describes the trends of the main demographic indicators in the region on the basis of the analysis of the data of the state statistics on the demographic situation and the registered

© Володимир Степанович Чорний, 2017

migratory flows. In particular, a comprehensive analysis of regional migration has been conducted. The causes and consequences of labor migration for Ukraine are revealed. Problems of legal regulation of labor relations with international migrants and prospects of their solution are outlined.

Keywords: *demographic situation; demographic crisis; internal migration; migration flows.*

JEL classification: J11, J13

Вступ

Загострення демографічної ситуації в Україні зумовило посилення інтересу органів державного управління всіх рівнів, політиків, науковців, громадських організацій, пересічних громадян до демографічних проблем насамперед на регіональному рівні. У публікаціях на цю тему часто йдеться про демографічну кризу, найвиразнішим виявом якої є помітне зменшення чисельності населення, котре супроводжується деформацією процесів його відтворення. Отже, для запровадження дієвої демографічної політики, спрямованої на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення, необхідно проаналізувати реальну демографічну ситуацію як на національному, так і регіональному рівнях, залучивши арсенал сучасних методів різних наук, у тому числі й статистичних.

Розробці методологічних і методичних засад дослідження сучасної демографічної ситуації, виявленню причин та наслідків демографічної кризи, тенденцій демографічних процесів та їхніх регіональних особливостей присвятили наукові праці багато вчених, зокрема, Д. Богиня, Н. Гринчук, Ю. Дехтяренко, В. Джаман, Е. Лібанова, І. Курило, Н. Лакіза-Сачук, Ю. Муромцева, В. Новіков, Л. Ноджак, І. Прибиткова, С. Пирожков, С. Стеценко, В. Стешенко, С. Цапок, П. Шевчук, Н. Фойгт та ін.

Науковим дослідженням деморозвитку України та її регіонів займаються такі наукові установи, як Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Інститут економіки НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут регіональних досліджень НАН України, Департамент статистики населення та адміністративно-територіального устрою, Науково-дослідний інститут статистики Держкомстату України, вищі навчальні заклади та ін.

Мета статті

Метою статті є проведення статистичного дослідження демографічної ситуації на регіональному рівні та міграційних процесів; вивчення причин та наслідків демографічної кризи. Об'єктом проведеного дослідження обрано закономірності демографічних явищ і процесів у Тернопільській області.

Виклад основного матеріалу дослідження

Демографічна ситуація в Україні, зокрема й у Тернопільській області, впродовж останніх років характерна переходом до тривалої й усталеної тенденції абсолютного зменшення кількості населення. Скорочення чисельності населення України зумовлене як від'ємними значеннями природного приросту (переважанням кількості померлих над кількістю народжених), так і від'ємним сальдо міграції (переважанням числа вибулих за межі країни над числом прибулих).

У Тернопільській області чисельність населення змінюється за рахунок природного та міграційного рухів. До кінця 80-х років вирішальну роль у формуванні змін чисельності населення відігравав природний приріст, тоді як роль міграції була

незначною, а в 1990-1993 рр. вплив міграційних процесів став вирішальним: чисельність населення в ці роки збільшувалась, головним чином, за рахунок міграції (починаючи з 1992 р. спостерігалось природне скорочення), а в 1994-2013 рр. зменшення чисельності обумовлено як природним, так і міграційним скороченням. Починаючи з 2014 р., чисельність населення також зменшується, але винятково за рахунок природного скорочення, водночас зафіксовано незначний міграційний приріст населення.

Чисельність наявного населення в області на 1 січня 2016 р. становила 1065,7 тис. осіб. Упродовж 2015 р. чисельність населення зменшилася на 4,2 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 осіб наявного населення становило 4,0 особи.

Загальне скорочення населення області у 2015 р. відбулося за рахунок природного скорочення – 4477 осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення – 250 осіб. Зменшення чисельності населення в 2015 р. було зареєстровано в м. Чортків та 16 районах області. Лише в Тернопільському районі та м. Тернополі зареєстровано збільшення чисельності населення.

Головний чинник формування чисельності населення – природний приріст (скорочення) населення. У 2015 р. природне скорочення населення спостерігалось в усіх районах області та м. Чорткові. Тільки в м. Тернополі був зареєстрований природний приріст населення (523 особи). Рівень природного скорочення мав значні відмінності по районах області: показник коливався від 0,3 особи на 1000 осіб наявного населення в Буцацькому районі до 11,4 у Монастириському районі при обласному значенні 4,2. Природне скорочення населення є результатом перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених.

Упродовж 2015 р. в області народилося 10776 дітей, що в розрахунку на 1000 осіб наявного населення становило 10,1 дитини, а померло 15253 особи (14,3 ‰). Залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих – 71 народжений. Рівень народжуваності найвищий у Кременецькому (13,0 народжених на 1000 осіб наявного населення) та Буцацькому (12,9 ‰) районах, а найнижчий – у Монастириському (7,5 ‰) та Чортківському (7,7 ‰) районах.

Таблиця 1. Складові формування приросту (скорочення) чисельності населення у 2015 році*

(осіб)

	Чисельність наявного населення на 1 січня 2015 р.	Загальний приріст, скорочення (-)	У тому числі		Чисельність наявного населення на 1 січня 2016 р.
			природний приріст, скорочення (-)	міграційний приріст, скорочення (-)	
По області	1069936	-4227	-4477	250	1065709
Міські поселення	475797	-561	32	-593	475236
Сільська місцевість	594139	-3666	-4509	843	590473

*Розроблено автором на основі [1].

Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності. Інтенсивність смертності суттєво залежить від рівня постаріння

населення. У зв'язку з цим найвищий рівень смертності зареєстровано в Монастириському (18,9 померлих на 1000 осіб наявного населення), Зборівському (18,4 ‰), Чортківському (18,1 ‰) та Підгаєцькому (17,9 ‰) районах, серед населення яких спостерігається висока питома вага осіб похилого віку [1].

Значно менший вплив на формування чисельності населення області порівняно з розміром природного приросту (скорочення) населення має міграційний приріст (скорочення) населення.

У 2015 р. в області міграційний приріст населення сформувався за рахунок міждержавної міграції: на постійне місце проживання з інших країн прибуло 698 осіб, а за межі України вибуло 312 осіб. Основними країнами виїзду були: США – 26,9 %, Нігерія – 13,8 %, Польща – 13,5 %, Німеччина – 10,3 %.

Починаючи з 2014 р., численні внутрішні переселення в Україні, спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, мають вимушений характер. За інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), станом на 20 липня 2016 р. з невідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено 1 млн 29 тис. 571 особа, у тому числі у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн 7 тис. 112 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 459 осіб, серед яких 170 тис. 581 дитина та 495 тис. 93 особи з інвалідністю та похилого віку.

Згідно з оперативною інформацією з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції в інших регіонах України тимчасово розміщено 1 млн 98 тис. 505 осіб, з яких 184 тис. 505 дітей та 507 тис. 946 осіб з інвалідністю та похилого віку, у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн 75 тис. 667 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 838 осіб.

Найбільше внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) розміщено у Луганській (292 тис. 631 особа), Харківській (196 тис. 369 осіб), Донецькій (151 тис. 911 осіб), Дніпропетровській (78 тис. 138 осіб), Запорізькій (69 тис. 906 осіб), Київській (59 тис. 669 осіб) та Одеській (42 тис. 675 осіб) областях.

Найменша кількість розселених у Тернопільській (2 тис. 489 осіб), Чернівецькій (2 тис. 828 осіб), Рівненській (3 тис. 373 особи), Закарпатській (4 тис. 314 осіб), Івано-Франківській (5 тис. 164 особи) та Волинській (5 тис. 243 особи) областях[3].

Після запровадження демократичних свобод, зокрема й свободи пересування, транскордонна мобільність населення України стрімко зростала передовсім за рахунок перетинів західного кордону. У 2013 р., тобто ще до анексії Криму та початку конфлікту на Сході України, вперше чисельність поїздок українців до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, яка традиційно найбільше відвідувалася громадянами України і з якою зберігався безвізовий режим. З початком конфлікту відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передовсім за рахунок виїздів до Росії: у 2014 р. їх було майже на третину менше, ніж у 2013 р. Водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати – 10,5 млн в 2014 р., 12,5 млн в 2015 р. [2].

У процесі візової лібералізації з ЄС процедури оформлення віз для українців поступово спрощувалися, кількість шенгенських віз, виданих громадянам України, зростала. Якщо в 2010 р. українці отримали 1,28 млн шенгенських віз, то в 2013 р. – уже 1,56 млн. Причому 38,6 % цих віз були багаторазовими. У 2014 р. багаторазових віз було оформлено 52,4%. У 2015 р. – 56,8%. Цим частково пояснюється перше за десятиліття зменшення кількості оформлених шенгенських віз – українцям видано 1,35 млн шенгенських віз упродовж 2014 р., 1,19 млн у 2015 р. Ще одна причина скорочення чисельності віз – ріст кількості відмов. У 2010 р. частка відмов становила 3,83%, проте у

2013 р. скоротилася до 1,85%. В умовах війни вона знову почала зростати: 1,97% у 2014 р., 3,4% – у 2015 р. Інтенсифікації транскордонної мобільності українців у напрямку ЄС сприяють угоди про малий прикордонний рух, укладені з Угорщиною в 2007 р., Польщею та Словаччиною у 2008 р., Румунією – у 2014 р. Завдяки їм громадяни, які проживають у прикордонній смузі, можуть без віз подорожувати до сусідніх держав, заглиблюючись на їх територію на відстань від 30 км (Польща) до 50 км (інші сусідні держави). Наприклад, згідно з даними опитувань міжнародних пасажирів, мешканцями 30-кілометрової прикордонної зони здійснюється до 65 % перетинів кордону з Польщею. Постійно зростає чисельність українців, які проживають на території ЄС. У 2015 р. їх нараховувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6 % іноземців із третіх країн на території Євросоюзу. Найбільше українців проживали в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) [3].

З перших років незалежності ведуться дискусії щодо наслідків зовнішньої трудової міграції громадян України. Суперечки на цю тему загострюються через відсутність однозначної інформації щодо кількості та регіональних особливостей міграції українців за кордон. Різні розрахунки, опитування і дослідження свідчать про значні відмінності.

Так в огляді «Зовнішня трудова міграція населення України» за підтримки Світового банку, Українського центру соціальних реформ і Державного комітету статистики констатує, що наявні джерела адміністративних даних і регулярні обстеження не надають достовірних відомостей про міграційні процеси. Так форма статистичного обліку № 1-ТМ «Звіт про чисельність громадян України, які тимчасово працюють за кордоном» фіксує лише тих українських трудових мігрантів, які були працевлаштовані за допомогою офіційних посередницьких структур[4].

Ці дані можна назвати офіційними джерелами щодо масштабів міграційних процесів в Україні. Але ще є різні авторські методичні вітчизняних науковців. Так Ю. Гуменюк, проаналізувавши різні джерела щодо міграційних переміщень, в тому числі і міжнародних, стверджує, що обсяг міграції сягає 4,93 млн осіб [5, с. 281], що складає 24,3 % працездатного населення країни, тобто майже кожен четвертий є трудовим мігрантом.

У складі внутрішньої регіональної міграції минулого року переважав рух населення з міських поселень до сільської місцевості на 276 осіб.

З інших регіонів України в область прибуло 4914 осіб, вибуло – 5758 осіб. Міжрегіональна міграція характеризувалася значними міграційними зв'язками з сусідніми областями. Найбільше міграційне скорочення сформувалося за рахунок еміграції в м. Київ (273 особи), Івано-Франківську (228 осіб) та Чернівецьку (126 осіб) області.

Серед прибулих в область з-за меж України іммігранти з країн СНД становили 50,5 %, з інших країн - 49,5 %. Серед вибулих з області за межі України 7,5 % виїхали до країн СНД і 92,5 % - до інших країн.

Отримані на основі різноманітних оглядів (попри відсутність точних даних) оцінки міграційних процесів засвідчують, що найбільш масовим та визначальним для економіки України є на сьогодні трудовий міграційний потік. Україна продовжує втрачати населення в результаті виїзду за кордон. Це вказує на дві проблеми: ризик втрати частини людського потенціалу, що особливо болюче в умовах демографічної кризи, а також нагальну потребу удосконалити облік міграції, оскільки статистичні дані необхідні для прийняття політичних рішень.

Міграційні процеси населення впливають на розвиток трудового потенціалу, оскільки суб'єктами міграції є переважно люди з високою працездатністю. Отже, у

місцях їх виїзду відбувається зменшення чисельності й погіршення якості структури трудових ресурсів. Характер впливу міграційних потоків на демографічну ситуацію і трудові ресурси залежить як від кількісного, так і від якісного складу мігрантів, які мають безпосередній вплив на трудовий потенціал як країни вибуття, так і країни, що приймає мігранта. Залежно від ознак класифікації, міграції можуть бути зовнішніми і внутрішніми як для країни, так і її регіонів, стаціонарними й тимчасовими (сезонними, маятниковими, епізодичними).

Зазначимо, що для мінімізації негативних наслідків міграції необхідно усувати причини, що спонукають людей до масштабної еміграції. Адже, якщо в країні не створено гідних умов для життя і праці, то неминуче люди будуть залишати країну в пошуках і гідного робочого місця та оплати праці, вищого рівня та якості життя. Відомо, що залишають країну не найбільш злиденні, а ті, хто має певні фінансові ресурси для міграції; ті, хто володіє такими особистими якостями, як заповзятливість, енергійність, схильність до ризику; володіє мовою і певними знаннями, вірою в себе. Заможні українці відсилають своїх нащадків на навчання за кордон для того, щоб вони потім там і залишались. Пересічному громадянину, навіть з вищою освітою, низькокваліфікована, але порівняно високооплачувана робота за кордоном сприймається як омріяний спосіб існування. З економічної точки зору зрозуміло, що людина, яка володіє певним людським капіталом, буде намагатись отримати від нього якомога більший зиск. У такому разі людину можуть утримати від трудової еміграції лише патріотичні почуття і (або) розуміння особистої відповідальності за майбутнє своєї країни.

Міграційні процеси мають досить багато негативних наслідків як для сімей, так і для цілої держави. Негативними наслідками міграції населення є окреме проживання членів родини та руйнація сімей; проблеми виховання дітей; зайнятість на простих низької кваліфікації роботах; часто нелегальна та напівлегальна зайнятість, на важких, ненормованих, шкідливих для здоров'я роботах; нижчий рівень оплати праці порівняно з місцевими працівниками; недоступність кваліфікованої медичної допомоги; загроза насильства з боку роботодавців; важкі побутові умови; загальна зневіра, втрата національної самосвідомості; набуття чужих звичаїв та невластивого менталітету.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Негативними наслідками міграційних процесів для держави є нерентабельність та втрати від вкладень в освіту й підготовку фахівців; втрата висококваліфікованих, найбільш економічно активних працівників; втрата сімейних цінностей у суспільстві; зменшення народжуваності; старіння нації, зростання демографічного навантаження на працюючих на внутрішньому ринку; зменшення податкових надходжень та відрахувань у соціальні фонди; зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку при існуючій низькій купівельній спроможності основної маси населення. Тобто, є досить значна кількість причин, які посилюють міграційні процеси, і водночас існує низка негативних наслідків від міграції населення за межі країни як для кожної сім'ї зокрема, так і для держави загалом.

Основою державної еміграційної політики мають стати міждержавні угоди з країнами – потенціальними споживачами нашої робочої сили, які базуватимуться на міжнародному праві, що забезпечить політичні та соціальні гарантії працівникам-емігрантам, виходячи з таких принципів: юридичної й економічної свободи громадян будь-якої країни; економічної доцільності обміну трудовими ресурсами; визнання міждержавного обміну робочою силою важливим елементом міжнародних економічних відносин; ротації основної маси мігрантів

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що Україні вкрай необхідно зберегти свій людський потенціал. Зупинити відтік працездатного економічно активного населення можна, лише забезпечивши створення умов для ефективного його використання. Такими умовами є високопродуктивні робочі місця, на яких випускають конкурентоздатну продукцію, що користується попитом на внутрішньому і світовому ринках. Тому міграційна політика має розроблятися разом зі стратегією соціально-економічного розвитку країни на основі системного і комплексного підходу, спрямованою на створення привабливого інвестиційного клімату, відновлення довіри до влади, ефективне використання людського потенціалу, забезпечення високих стандартів життя.

Список літератури

1. Статистичні дані Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Надточій, А. О. Причини зовнішньої трудової міграції та оцінка її наслідків для економіки України / А.О. Надточій // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1 (48). – 2015. – С. 1-8.
3. Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. Міграція України: факти і цифри 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
4. Малиновська, О. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам [Електронний ресурс] / Олена Малиновська // Аналітична записка. – Режим доступу: <http://www.ier.com.ua/files//publications>.
5. Міжнародна трудова міграція: методологічний та організаційний аспекти: монографія / Ю. П. Гуменюк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 619 с.

References

1. *Statystychni dani Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrayiny*. (2016). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Nadtochiy, A. O. (2015). Prychyny zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi ta otsinka yiyi naslidkiv dlya ekonomiky Ukrayiny. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*, 1 (48), 1-8.
3. *Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi (MOM) Predstavnytstvo v Ukrayini. Mihratsiya Ukrayiny: fakty i tsyfy 2016*. (2017). Retrieved from: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
4. Malynovs'ka, O. (n.d.). Mihratsiyina polityka v Ukrayini: formuvannya, zmist, vidpovidnist' suchasnym vymoham. *Analitychna zapyska*. Retrieved from: <http://www.ier.com.ua/files//publications>.
5. Humenyuk, Yu. P. (2013). *Mizhnarodna trudova mihratsiya: metodolohichnyy ta orhanizatsiyyny aspekt*. Ternopil': TNEU.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2017 р.

Олена Андріївна ШЕСТАКОВА

кандидат економічних наук,
доцент,

кафедра міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

E-mail: elena.shestakova.ua@gmail.com

**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Шестакова, О. А. Методологічні аспекти формування механізму управління розвитком експортного потенціалу машинобудівного підприємства [Текст] / Олена Андріївна Шестакова // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 137-145. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто особливості формування механізму управління розвитком експортного потенціалу машинобудівного підприємства та запропоновано підхід до розширення «меж потенційної ефективності» експортного потенціалу підприємства, що спирається на положення теорії багаторівневих ієрархічних структур і програмно-цільову методологію синтезу організаційних систем.

Мета. Метою дослідження є розробка та обґрунтування концептуальної моделі формування механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства на основі теорії багаторівневих ієрархічних структур.

Результат. Обґрунтовано концептуальні положення синтезу механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства та розроблено модель його організації, в якій на підставі інтегрованого використання методів державного та корпоративного управління здійснюється генерування двох видів рішень: прямих при створенні нового експортоорієнтованого виробництва, що потребує прямого державного фінансування, та непрямих, що забезпечують стимулюючий вплив на формування внутрішніх і зовнішніх джерел розвитку експортного потенціалу діючого підприємства. Запропонована модель синтезу механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства дозволяє комплексно і водночас диференційовано (на основі визначення зовнішньоекономічних пріоритетів держави та перспективних підприємств) вирішувати завдання нарощування експортного потенціалу підприємств.

Ключові слова: експортний потенціал підприємства; механізм управління; ієрархічна структура; рівні управління; ефективність.

Olena Andriyivna SHESTAKOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,

Department of International Economy and Management of International Economic Activity,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
E-mail: elena.shestakova.ua@gmail.com

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF ENTERPRISE EXPORT POTENTIAL MANAGEMENT

Abstract

Introduction. *The article discusses main peculiarities of mechanism of engineering enterprise export potential development management and proposes the approach to expansion of the boundaries of enterprise export potential efficiency which is based on the theory of multilevel hierarchical structures and target-oriented methodology of organizational systems synthesis.*

Objective. *The main aim of the research is to develop and substantiate the conceptual model of formation of enterprise export potential development management mechanism on the basis of the theory of multilevel hierarchical structures.*

Result. *Conceptual provisions of synthesis of enterprise export potential development management mechanism are substantiated and the model of its organization is developed. In this model, which is based on integrated use of methods of state and corporate governance, generation of two types of decisions is carried out: direct solutions for creation of new export-oriented production that requires direct government funding and indirect solutions that provide a stimulating effect on the formation of internal and external sources of existing enterprises export potential. The suggested model of synthesis of mechanism of management development of enterprise export potential enables to solve the problem of enterprises export potential enhancement comprehensively and yet differentially (based on determination of government and promising companies external economic priorities).*

Keywords: *enterprise export potential; mechanism of management; hierarchical structure; levels of management; efficiency.*

JEL classification: **F19, L59, M11, O10, O29.**

Вступ

Ефективне функціонування будь-якого підприємства в сучасному міжнародному економічному середовищі можливе лише за умови керованого розвитку його експортного потенціалу. Проте ця «норма» стратегічного мислення є «вузьким місцем» експортного менеджменту українських машинобудівних підприємств. При цьому мова йде не про пасивне ставлення до новітніх управлінських розробок, а про проблемно-орієнтовану методологію формування механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємств, адаптовану до сучасних умов міжнародної конкуренції.

Теоретико-методологічні й методичні питання формування та управління розвитком експортного потенціалу підприємства в умовах трансформаційної економіки висвітлюються у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Є. Волкодавова, А. Воронкова, С. Іващук, В. Круглов, А. Мазаракі, Т. Мельник, Н. Пирець, Л. Піддубна, Н. Сидоренко, І. Скорнякова, Т. Циганкова.

Проте наявні напрацювання переважно характеризуються фрагментарністю та орієнтовані на вирішення окремих проблемних аспектів формування механізму

управління розвитком експортного потенціалу підприємств – діагностичного [1], організаційного [2], інноваційного [3].

Науково-методичні розробки щодо комплексного вирішення задач синтезу механізму стратегічного управління розвитком експортного потенціалу підприємства практично відсутні. Методологічно значущими у цьому контексті є роботи із моделювання розвитку соціально-економічних систем [4]. Але їх застосування потребує адаптації модельного базису синтезу систем управління до специфічних особливостей експортного потенціалу підприємства як об'єкта управління.

Мета статті

Метою статті є розробка та обґрунтування концептуальної моделі формування механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства на основі теорії багаторівневих ієрархічних структур. Досягнення поставленої мети потребує аналізу науково-методичного доробку та подальшої розбудови теоретико-методологічного забезпечення

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз сутності та особливостей формування експортного потенціалу підприємства як системного ресурсу міжнародної конкурентоспроможності [5], врахування світової практики нарощування експортної потужності підприємств та висновків дискусії на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2012 р. під гаслом «Велика трансформація: формування нових моделей» [6] щодо необхідності впровадження нових управлінських моделей забезпечення сталого розвитку дають підстави для подальшої розбудови теоретико-методологічного забезпечення структурно-функціонального синтезу механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства, що базується на таких положеннях:

- механізм управління розвитком експортного потенціалу підприємства являє собою сукупність взаємопов'язаних структурних рівнів, елементів, методів і засобів прийняття рішень, спрямованих на формування, ефективне використання та розширене відтворення експортного потенціалу підприємства як головного джерела його міжнародної конкурентоспроможності;
- системно-структурна складність і критично важлива значущість інституційної компоненти експортного потенціалу підприємства обумовлюють концептуальну важливість синтезу управлінського механізму його розвитку із багаторівневою ієрархічною структурою та алгоритмом продукування рішень, що базується на узгодженні державно-корпоративних цілей та інтересів в управлінні експортоорієнтованим розвитком;
- комплексне узгодження державних і корпоративних цілей у механізмі управління розвитком експортного потенціалу підприємства здійснюється на підставі інкорпорування в керуючу систему програмно-цільового блоку, що відображає суть, гостроту й засоби розв'язання проблем, які потребують концентрації зусиль і координації діяльності усіх рівнів управління та комплексного ресурсного й організаційного забезпечення;
- формуванню механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства із програмно-цільовим блоком має передувати визначення зовнішньоекономічних пріоритетів держави та перспективних з точки зору ефективного інтегрування у світогосподарські структури підприємств, що дозволяє знизити невизначеність у продукуванні управлінських рішень й спрямувати

зусилля на селективну підтримку розвитку експортного потенціалу підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності

- оперативне корегування характеристик методів прийняття рішень у механізмі управління розвитком експортного потенціалу підприємства забезпечується системою зворотних зв'язків, що мають охоплювати усі ієрархічні рівні управління та підсистеми забезпечення.

Концептуальна модель формування механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства наведена на рисунку 1.

Механізм управління розвитком експортного потенціалу підприємства (рис. 1) має ієрархічну структуру, що містить:

- *контур державного регулювання експортної діяльності* із проблемно-орієнтованим блоком, у якому за критеріями вагомості, гостроти і масштабності державного втручання здійснюється ранжування та фільтрація (скринінг) проблем розвитку експортного потенціалу машинобудівної галузі, що потребують програмного вирішення, та програмно-цільовим блоком, у якому за результатами скринінгу та відбору проблем розвитку експортного потенціалу машинобудівної галузі та, згідно із Законом України «Про державні цільові програми» [7], здійснюються розробка концепції, експертиза проекту, паспортизація та затвердження державної цільової програми розвитку експортного потенціалу машинобудівного комплексу країни;
- *підсистему забезпечення* із ресурсним, функціональним і організаційним блоками, за якими визначаються обсяги та структура ресурсів, необхідних для реалізації програми, сукупність функціональних заходів і організаційно-управлінська структура, що забезпечує координацію дій у реалізації цілей програми;
- *корпоративний контур управління*, у якому за постулатом суміщеності цілей і задач макро-, мезо- та макрорівнів управління визначається алгоритм вироблення доцільних управлінських рішень.

Ключову роль у механізмі управління розвитком експортного потенціалу підприємства виконує програмно-цільовий блок, який функціонує у двох режимах і генерує два види управлінських рішень – прямі (жорсткі) і непрямі (м'які). Прямі (жорсткі) програмні рішення пов'язані із безпосереднім впливом на об'єкт управління при створенні нових експортоорієнтованих виробництв та початковому формуванні їх експортного потенціалу, що потребують прямого бюджетного фінансування. Непрямий (м'який) режим функціонування програмно-цільового блоку пов'язаний із використанням принципів координації, які забезпечують узгоджену взаємодію макро-, мезо- та макрорівнів управління розвитком експортного потенціалу підприємства.

Режим функціонування програмно-цільового блоку визначається рівнем агрегування механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства, але сучасною тенденцією є поширене застосування принципів «розв'язування взаємодії», коли підприємством здійснюється самостійний вибір методів державного стимулювання експорту, та «створення коаліцій», коли програмно-цільовий блок спонукає до горизонтальної взаємодії підприємств – у формі створення кластерів і технопарків, з метою нарощування їх експортного потенціалу.

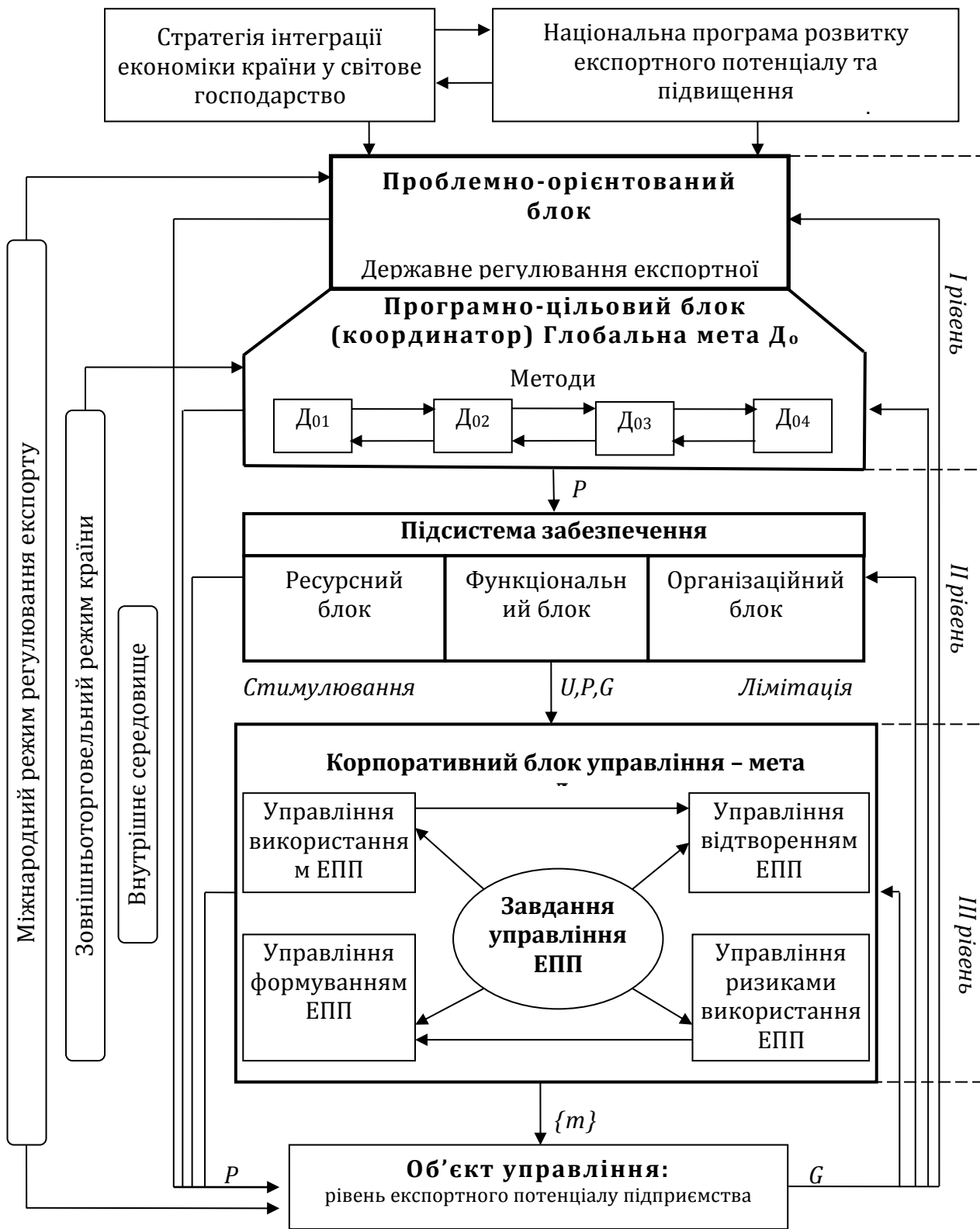

Рис. 1. Концептуальна модель формування механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства (ЕПП)

Якщо у формалізованому виді вихідний стан експортного потенціалу підприємства задається функцією P , а його реальний стан – функцією G (рис. 1), то вибір управлінських рішень $\{m\}$ обмежується оцінкою $G=P$, а вихідний стан об'єкта управління є відображенням:

$$P: M \times U \rightarrow Y, \quad (1)$$

де M – множина альтернативних управлінських рішень; Y – множина можливих результатів управлінських рішень; U – множина невизначеностей у продукуванні доцільного управлінського рішення.

Відповідно функція оцінки рівня експортного потенціалу підприємства є відображенням:

$$G: M \times Y \rightarrow V, \quad (2)$$

де V – множина параметрів, які пов'язані з якістю функціонування системи управління.

Якщо множина U (формула 1) дорівнює одиниці або є пустою, що свідчить про відсутність невизначеності для зазначеного рішення, то задача зводиться до пошуку управлінського рішення m у множині M , при якому:

$$v' < v. \quad (3)$$

Тобто величина $v' = G(m', P(m'))$ має бути меншою, ніж $v = G(m, P(m))$. Для будь-якого іншого рішення $m \in M$.

Якщо множина U (формула 1) є більшою, ніж одиниця, то для вироблення доцільного рішення слід, згідно з законом «необхідного різноманіття» [8, с. 105], нарощувати потужність програмно-цільового блоку механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства, наприклад, за моделлю, що наведена на рисунку 2.

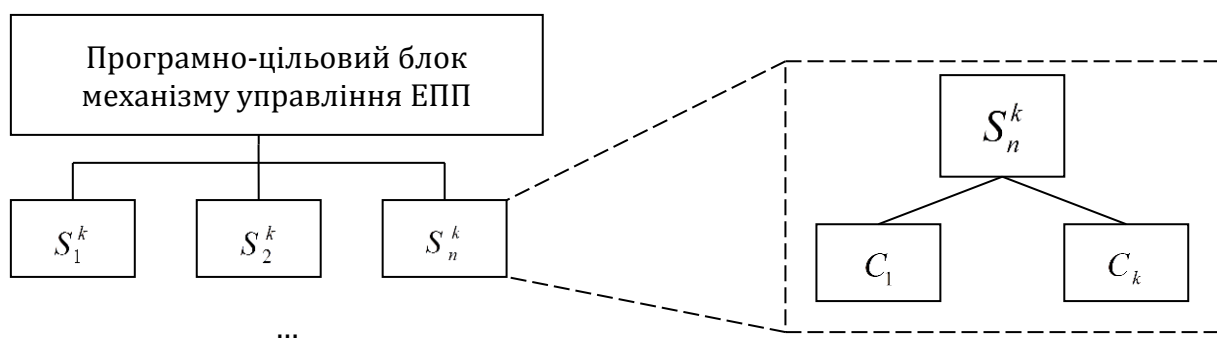

Рис. 2. Модель нарощування різноманітності програмно-цільового блоку механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства

Рисунок 2 ілюструє модель нарощування різноманіття програмно-цільового блоку механізму управління, що відповідає різноманіттю задач підвищення

експортного потенціалу підприємства ($S_1^k, S_2^k, \dots, S_n^k$). Це досягається створенням додаткового ешелону у структурі програмно-цільового блоку (на рис. 2 окреслений пунктирними лініями), що на підставі врахування особливостей експортної діяльності підприємства підвищує якість управлінських рішень.

Узгодження задач програмно-цільового блоку із різноманітним проблемним об'єктом управління дозволяє мінімізувати структурно-функціональну складність механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства за рахунок залучення лише тих елементів і процесів, які безпосередньо працюють на реалізацію мети управління. Якщо механізм управління забезпечує реалізацію усіх основних задач, пов'язаних із формуванням, ефективним використанням та відтворенням експортного потенціалу підприємства, то можна стверджувати, що його складність відповідає складності («різноманіттю» проблем) об'єкта управління, а отже, відповідає закону «необхідного різноманіття».

Згідно з принципом історичності, механізм управління розвитком експортного потенціалу підприємства потребує перманентного оновлення, коли його ефективність під впливом зовнішніх збурень істотно знижується, а його властивості не забезпечують ефективне реагування підприємства на зміни середовища експортної діяльності.

Конкретним прикладом зовнішніх збурень в експортній діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств є перехід до жорсткої політики імпортозаміщення у Білорусі та зростання «сірого» імпорту підшипників китайського виробництва, які у 2012-2013 рр. спричинили спад експорту підприємства ПАТ «УПЕК» до Білорусі на 40 %, до РФ на 21,7 % та до країн ЄС на 22,8 %. Наслідком цих збурень стало передчасне старіння механізмів управління розвитком експортної діяльності ПАТ «УПЕК» та істотне падіння у 2012-2013 рр. обсягів їх експорту на 36,0 % і 34,5 % відповідно.

З урахуванням положень теорії потенційної ефективності [8, с. 112] запропоновано підхід до розширення межі «потенційної ефективності» механізму управління за «графом показників» експортного потенціалу підприємства:

$$\Delta k_i = \left(\frac{\Pi_{\Phi}^i}{\Pi_{\Pi}^i} \right)^{\alpha}, \quad \alpha = \begin{cases} 1, \text{ якщо } \Pi_{\Phi}^i < \Pi_{\Pi}^i; \\ -1, \text{ якщо } \Pi_{\Phi}^i \geq \Pi_{\Pi}^i; \end{cases} \quad (4)$$

де Δk_i – приріст (зміна) функції ефективності механізму управління за i -м показником об'єкта управління; Π_{Φ}^i і Π_{Π}^i – фактичне і цільове значення i -го показника експортного потенціалу підприємства.

Для множини станів об'єкта управління, які визначаються показниками $\{c_i\}$, відповідно на вході $\{x_i\}$ і виході $\{y_i\}$, тобто $c_i = \{x_i, y_i\}$ межа потенційної ефективності механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства визначається як:

$$Y = (\sum_k \sum_i \Delta ik), \quad (5)$$

де Y – рівень потенційної ефективності механізму управління; Δk_{ik} – відхилення i -го показника рівня розвитку експортного потенціалу підприємства на k -му рівні управління.

Розширення межі ефективності механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства (формула 5) здійснюється у напрямі:

$$Y = Y(\Delta_{ki}) \rightarrow 1, i \in n \quad (6)$$

Для ПАТ «УПЕК» найбільш істотне відхилення (Δ_{ik}) виявлено за показником витрат на електротехнічні підшипники внаслідок втрати конкурентних переваг у порівнянні з більш дешевими підшипниками китайського виробництва та підвищення митного тарифу урядом Білорусі на імпорт цієї продукції. Для нейтралізації негативного впливу цих чинників розроблено комплекс заходів із оптимізації структури експортного потенціалу підприємства у напрямі збільшення обсягів ресурсів для виробництва та експорту кулькових підшипників та створення на підприємстві відділу міжнародного маркетингу з метою підвищення рівня ринкової диверсифікації експорту.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Новизна пропонованого підходу до формування механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства визначається врахуванням особливостей об'єкта управління та застосуванням адекватної йому програмно-цільової методології розвитку, що забезпечує:

- комплексне узгодження цілей і задач державного і корпоративного рівнів управління розвитком експортного потенціалу підприємства, що в умовах трансформаційної економіки є об'єктивно необхідним;
- підвищення ефективності управлінських дій і рішень за рахунок концентрації ресурсів і координації зусиль різних рівнів управління експорт-орієнтованим розвитком;
- зростання гнучкості механізму управління розвитком експортного потенціалу підприємства та оперативного корегування його характеристик за рахунок множини зворотних зв'язків, що охоплюють усі рівні управління.

Подальші наукові розробки із цієї проблематики потребують визначення та моніторингу пріоритетних сегментів вітчизняного машинобудівного комплексу та формування програмно-цільового інструментарію розвитку їх експортного потенціалу.

Список літератури

1. Дубков, С. Формирование и оценка экспортного потенциала промышленных предприятий / С. Дубков, С. Дадалко, Д. Фоменюк // Вестник Белорусского национального технического университета. – 2012. – № 4. – С. 29-35.
2. Воронкова, А. Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: монография / А. Э. Воронкова. – Луганск: Изд-во Восточноукр. нац. ун-та им. Владимира Даля, 2004. – 320 с.
3. Тарнавська, Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н. П. Тарнавська. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 570 с.
4. Современные проблемы моделирования социально-экономических систем: монография / Под ред. В. С. Пономаренко, Н. А. Кизима, Т. С. Клебановой. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2009. – 440 с.
5. Шестакова, О. А. До питання категоріального змісту та структури експортного потенціалу підприємства / О. А. Шестакова // Економіка розвитку. – 2013. – № 1 (65). – С. 104-109.

-
6. World Economic Forum Annual Meeting. The Great Transformation: Shaping New Models. Davos-Klosters, Switzerland, 25–29 January, 2012. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/AM12/WEF_AM12_ExecutiveSummary.pdf.
 7. Про державні цільові програми: закон України від 18.03.2004 № 1621-IV // База даних «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>
 8. Системный анализ и принятие решений: словарь-справочник / Под ред. В. Н. Волковой, В. Н. Козлова. – М.: Высшая школа, 2004. – 616 с.

References

1. Dubkov, S. Dadalko, S. and Fomenko, D. (2012). Formirovanie otsenki eksportnogo potentsiala promyshlennykh predpriiaty. *Vestnik Belorusskogo natsionalnogo tekhnicheskogo universiteta*, 4, 29–35.
2. Voronkova, A. E. (2000). *Strategicheskoye upravleniye konkurentosposobnym potentsialom predpriyatiya: diagnostika i organizatsiya*. Lugansk: Vostochnoukrainskiy natsionalnyy un-t.
3. Tarnavska, N. P. (2008). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka*. Ternopil: Ekonomichna dumka.
4. Ponomarenko, V. S. Klebanova, T. S. Kizim, N. A. (2009). *Sovremennye problemy modelirovaniya sotsialno-ekonomicheskikh system*. Kharkiv: ID INZHEK.
5. Shestakova, O. A. (2013). Do pytannya katehorial'noho zmistu ta struktury eksportnoho potentsialu pidpriyemstva. *Economica rozvitky*, 1 (65), 104-109.
6. World Economic Forum Annual Meeting. The Great Transformation: Shaping New Models. Davos-Klosters, Switzerland, 25–29 January, 2012. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/AM12/WEF_AM12_ExecutiveSummary.pdf.
7. Verkhovna Rada Ukrainy (2004). *Pro derzhavni tsil'ovi prohramy*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
8. Volkova, V. N. & Kozlov, V. N. (2004). *Sistemniy analiz i prinyatie resheniy*. Slovar'-spravochnik. Moscow: Vyssh. shk. Publ.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2017 р.

Наталія Олегівна ШТЕЛЬМА

кандидат економічних наук,
старший викладач,
кафедра обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет

ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСПЕРТНО-ОЦІНОЧНОЇ ДІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Штельма, Н. О. Виникнення та функціонування експертно-оціночної діяльності в Україні [Текст] / Наталія Олегівна Штельма // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 146-152. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Предметом статті є визначення сутності експертно-оціночної діяльності та обґрунтування її необхідності. Для досягнення визначеної мети у статті використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, зокрема: аналітичні та логічні узагальнення, системно-структурний аналіз. У ході дослідження була визначена сутність експертно-оціночної діяльності, охарактеризований процес виникнення та запровадження експертно-оціночної діяльності в Україні, окреслені основні проблеми сьогодення.

Ключові слова: *вартість; грошовий потік; дата оцінки; метод оцінки; об'єкти оцінки; оціночні процедури; ринкова вартість; операційні витрати; спеціальна вартість; ціна.*

Nataliia Olehivna SHTELMA

PhD in Economics,
Senior Lecturer,
Department of Accounting and Economic and Legal Support of Agricultural Production,
Ternopil National Economic University

EMERGENCE AND FUNCTIONING OF EXPERT AND EVALUATION ACTIVITY IN UKRAINE

Abstract

The article defines the essence of expert evaluation activities. The process of the emergence and implementation of expert evaluation activity in Ukraine is considered in the research. The essence of the expert and evaluative activity is defined. The processes of the appearance and implementation of expert and evaluative activity in Ukraine is characterised.

Keywords: *cost; cash flow; valuation date; valuation method; valuation objects; valuation procedures; market value; transaction costs; special value; price.*

JEL classification: C13, C18

© Наталія Олегівна Штельма, 2017

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 1.

Вступ

Експертно-оціночна діяльність віддзеркалює стан української економіки разом з усіма її проблемами. На жаль, темпи розвитку економічних відносин, інфраструктури ринку, фінансових механізмів набагато випереджають відповідне законодавство та методичну базу. Тривалий час законодавці ігнорували бурхливий розвиток відносин щодо визначення вартості в процесі приватизації, зокрема на ринку нерухомості та інших сферах. Хоча з прийняттям Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», роль і місце оцінки в правовому полі держави значно зростає. Варто додати, що хвиля недобросовісної оцінки зумовлена й внутрішніми чинниками, зокрема культурою оціночної діяльності, не завжди спостерігається високий професійний рівень оцінювачів. Отже, виникає необхідність у професійній підготовці кваліфікованих кадрів.

Мета статті

Метою статті є визначення сутності експертно-оціночної діяльності, обґрунтування передумов її виникнення та функціонування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Рушійною силою появи в Україні незалежної оцінки і розвитку професійної оціночної діяльності став початок приватизаційних процесів, законодавчі основи яких потребували оцінки майна (у т.ч. земельних ділянок). Оцінка землі стала широко затребуваною, оскільки з'явилася необхідність у реалізації заходів земельної реформи, здійсненні примусового відчуження майна за рішенням суду, податкової застави, з'ясування майнових суперечок. Тож можна з упевненістю констатувати, що запровадження єдиного механізму державного і суспільного регулювання оцінки майна та професійної оціночної діяльності є одним із пріоритетних напрямів поліпшення ситуації на ринку землі.

Під оціночною діяльністю розуміють діяльність суб'єктів оціночної діяльності, спрямовану на встановлення відносно об'єктів оцінки ринкової або іншої вартості.

Суб'єктами оціночної діяльності є всі фізичні та юридичні особи, визнані ліцензованими оцінювачами, а також споживачі їх послуг.

Об'єкти оцінки, перераховані в законі, прийнято класифікувати таким чином: рухомі й нерухомі об'єкти, об'єкти інтелектуальної власності, підприємство (бізнес) як об'єкт оцінки. Кожна з перерахованих груп має як загальні принципи, підходи і методи оцінки, так і свої особливості, що залежать від економічних характеристик об'єктів оцінки.

Оцінка об'єктів нерухомості. Найбільш важливим аспектом питання оцінки об'єктів є оцінка земельних ресурсів, яка виконується для визначення ринкової вартості:

- права забудовника земельної ділянки;
- земельної ділянки для розрахунку вартості заставного забезпечення кредиту;
- земельної ділянки для внесення в статутний капітал;
- земельної ділянки як найбільш ймовірної ціни продажу на другорядному ринку.

Практика показує, що найбільш поширеною метою оцінки є перша з вищеперерахованих, коли оцінювач визначає право довгострокової оренди ділянки, яку надають інвестору на певних інвестиційних умовах.

Основна проблема, з якою зустрічається оцінювач: як визначити початкову ціну надання права забудови на інвестиційних торгах за відсутності відкритого ринку землі для забудовників?

Продаж права забудови торкається інтересів трьох основних груп:

- адміністрації регіону України (продавець);
- забудовників, інвесторів (покупець);
- інженерних відомств, що забезпечують функціонування інженерної інфраструктури.

Потрібно зазначити, що остання група надає істотний вплив на кінцеву вартість права забудови земельних ділянок; організації, що входять до цієї групи, визначають «технічні» умови забудовникам, тобто розмір інфраструктури, що є поза ділянкою, будівництво якої забудовник зобов'язаний оплатити або побудувати її самотужки, плату за підключення ділянкових мереж до позаділянкових та ін. Інфраструктурні служби, по суті, є монополістами й здатні диктувати свої умови адміністрації міста й забудовникам.

На сьогодні на практиці діють такі обмеження на здійснення оціночної діяльності:

1. Оцінка об'єкта не може проводитися оцінювачем, якщо він є засновником, власником, акціонером, кредитором, страхувальником або посадовою особою юридичної особи, замовником, фізичною особою, що має майновий інтерес в об'єкті оцінки, чи є близьким родичем вказаних осіб.

2. Не допускається втручання замовника або інших зацікавлених осіб до діяльності оцінювача, якщо це може негативно вплинути на достовірність результатів оцінки.

Закон вимагає незалежної винагороди оцінювача від вказаного ним розміру оцінки. Розмір оплати (винагороди) оцінювачу не може залежати від величини вартості об'єкта оцінки, тобто не може закладатися як відсоток вартості об'єкта оцінки.

Основою для проведення оцінки є договір між оцінювачем і замовником, на який розповсюджуються загальні норми Цивільного кодексу України.

Як правило, договір обов'язково містить:

- точний опис об'єкта із зазначенням його виду;
- тип вартості;
- дані про наявність у оцінювача відповідної ліцензії;
- дані про те, що оцінювач є належним професійним оцінювачем (якщо договір укладає професійний оцінювач);
- суму винагороди оцінювача в грошовому вираженні.

У процесі здійснення своєї діяльності оцінювач має право:

- обирати методи проведення оцінки об'єкта нерухомості відповідно до стандартів і правил проведення оцінки;
 - вимагати від замовника забезпечення доступу до об'єкта оцінки та надання необхідної документації;
 - запитувати в письмовій формі у третіх осіб, разом із органами влади, інформацію, необхідну для проведення оцінки, за винятком відомостей, що належать до державної або комерційної таємниці;
 - залучати на договірній основі до участі в оцінці об'єкта інших фахівців й оцінювачів, за дії (бездіяльність) яких він несе відповідальність.
- Оцінювач зобов'язаний:
- дотримуватися у своїй діяльності вимог законодавства України й принципів етики оцінки об'єктів нерухомості;

-
- забезпечувати збереження документів, які отримує від замовника та третіх осіб під час проведення оцінки, й повернути замовнику отримані від нього документи одночасно з передачею йому звіту про оцінку;
 - повідомити замовнику про неможливість своєї участі у проведенні оцінки об'єкта у випадках, передбачених законодавством, а також у разі виникнення обставин, що перешкоджають проведенню об'єктивної оцінки;
 - надавати на вимогу замовника документ про освіту, який підтверджує отримання професійних знань у сфері оціночної діяльності;
 - надавати замовнику інформацію про положення, правила, статут, кодекс етики уповноваженого органу саморегулюючої організації, на дійсність акредитації або членство, на які він посилається у своєму звіті, а також надавати на прохання замовника іншу інформацію про вимоги законодавства з оціночної діяльності;
 - ознайомити замовника з ліцензією на здійснення оціночної діяльності;
 - у термін, визначений договором, не розголошувати конфіденційну інформацію, отриману від замовника під час проведення оцінки об'єкта нерухомості, за винятком випадків, передбачених законодавчими актами;
 - зберігати копії складених звітів про оцінку об'єкта нерухомості протягом трьох років.

Загалом оціночна діяльність є невід'ємною частиною ринку фінансових послуг і тісно взаємопов'язана з бухгалтерським обліком, оподаткуванням, статистичним обліком, і тому важливим питанням розвитку оціночної діяльності є як уніфікація понятійного апарату і технології оціночної діяльності з понятійним апаратом, термінологією бухгалтерського первинного обліку, оподаткуванням, так і взаємодія оцінювачів, аудиторів, фінансових консультантів.

Сьогодні в кожній з країн, що входять до IУ8С (Міжнародний комітет зі стандартів оцінювання) і TEGoVa (Європейська група асоціації оцінювачів) існують національні режими регулювання оціночної діяльності. При цьому регулювання оціночної діяльності в США відрізняється від регулювання оцінки у Великобританії або Німеччині.

Основною ознакою, що дозволяє зробити висновок про відповідність національної системи оцінки міжнародним вимогам, є відповідність національної системи стандартів оцінки міжнародним стандартам.

Основними напрямками забезпечення відповідності оцінних робіт України міжнародним вимогам є максимально можливе використання міжнародних стандартів оцінки за розробки вітчизняних стандартів, участь українських відділень міжнародних аудиторських і оцінних компаній у роботі саморегулюючих організацій оцінювачів, реалізація спільних оцінних робіт (зокрема консорціуми оцінювачів).

Основним критерієм цивілізованого розвитку будь-якої професійної діяльності суб'єктів на ринку є наявність, чітка регламентація та досконалість певних професійних норм та правил.

Прийняття Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» визначило завершення етапу становлення оцінки майна в Україні та перехід до нового етапу побудови якісно іншого методологічного, організаційного та практичного простору оціночної діяльності.

Національний стандарт №1 дав змогу визначити прозорі за своїм змістом норми та правила оціночної діяльності, оцінки майна як науки та практики водночас.

Правильне тлумачення положень Національного стандарту № 1 передусім базується на розумній сутності стандартизації оцінки майна та її системи в Україні,

розгляді структури стандартів у поєднанні з різнобічними напрямками використання її результатів, поєднанні національних стандартів з іншими нормативно-правовими актами, у тому числі з оцінки майна.

Стандартизація оцінки майна є теоретико-методичною основою проведення оцінки майна.

Її основна мета - забезпечення професійної оціночної діяльності практичним механізмом визначення вартості майна і майнових прав для будь-якої мети проведення оцінки та використання її результатів, досягнення уніфікації вимог та високої якості професійних оціночних послуг.

Аналізуючи сучасний стан стандартизації оцінки майна, можна виокремити рівні стандартизації за територіальною та регламентною ознаками.

За територіальною ознакою стандартизація здійснюється на міжнародному (міжнародні стандарти оцінки) мезорегіональному (європейські стандарти оцінки) та національному (національні стандарти оцінки) рівнях.

Особливістю кожного з цих рівнів є ступінь узагальнення основних методичних вимог до проведення оцінки майна, обов'язковості виконання вимог цих стандартів при фактично однаковому розумінні основних принципів оцінки та понять, зокрема, поняття «ринкова вартість».

За регламентною ознакою стандартизація здійснюється на загальному та корпоративному рівнях. При цьому загальний рівень стандартизації відображає змістовну частину методичних вимог до оцінки майна, які за своєю суттю є основними понятійними постулатами оцінки майна.

Загальний рівень стандартизації у поєднанні з її територіальними рівнями фактично становить ядро теоретико-методичних засад оцінки майна.

Національні стандарти оцінки як загальний рівень стандартизації в певній країні представлені «пооб'єктними» національними стандартами, які відображають особливості оцінки певних об'єктів оцінки, та «цільовими» національними стандартами, які регламентують особливості оцінки майна для різних цілей її проведення.

Корпоративний рівень стандартизації поданий у вигляді певних норм професійної оціночної діяльності, що встановлюється національними професійними асоціаціями оцінювачів.

В Україні статус положень (національних стандартів) визначено як основний нормативно-правовий акт з оцінки майна методичного характеру, своєрідну «конституцію» оцінки майна, що може затверджуватися винятково урядом.

В Україні розроблення національних стандартів оцінки майна здійснюється на засадах міжнародних стандартів оцінки. Проте національні стандарти оцінки майна є обов'язковими до виконання суб'єктами оціночної діяльності під час проведення ними оцінки майна всіх форм власності.

Інші нормативно-правові акти з оцінки майна, зокрема методики, які затверджуються Урядом, можуть бути тільки результатом реалізації національних стандартів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, національні стандарти є основними нормативно-правовими актами з оцінки майна, завдяки яким встановлюються вимоги до змісту звітів про оцінку майна та порядку їх рецензування.

Українські оцінювачі при здійсненні практичної діяльності враховують визначальні положення системи Міжнародних, Європейських та вітчизняних стандартів оцінки.

Умовою розвитку оціночної діяльності є також відповідна інфраструктура. Насамперед це підготовка кадрів і організація наукових досліджень у галузі оціночної діяльності. Процес оцінки вартості пов'язаний із проведенням аналізу великої кількості інформації. Основні поточні витрати під час проведення конкретних оцінок пов'язані з пошуком і обробкою різної інформації, необхідної для реалізації мети оцінки. Тому розвиток інформаційного забезпечення роботи оцінювачів є одним із найважливіших чинників успішного розвитку оціночної діяльності. Оцінна діяльність є складовою частиною загального процесу реформування економіки та створення правової держави.

Список літератури

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: закон України від 9.09.2004 р. із змінами і доп. // Інвестгазета. Нормативна база, 2010.-28 червня (№25-26) . – С. 4-11.
2. Положення про порядок роботи комітетів Наглядової ради з питань оціночної діяльності: затв. рішенням Наглядової ради з питань оціночної діяльності від 23.09.2010 р. № 47//Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2010. – №12. – С. 17-19.
3. Басанцов, І. В. Аудит окремих положень експертно-оціночної діяльності в Україні / І. В. Басанцов, М. Н. Резнік //Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №1. – С. 76-81.
4. Бількіна, О. Основні завдання, які розв'язує оцінювач під час аналізу ринкової ситуації / О. Бількіна, Є. Самсонова // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2010. – №10. – С. 13-14.
5. Григоренко, Є. Перспективи розвитку оцінюючої діяльності в Україні / Є. Григоренко //Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2011. – №8. – С. 10-18.
6. Драпіковський, О. Вибір найбільш ефективного використання в оцінці нерухомого майна / О. Драпіковський, І. Іванова // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2011. – №4. – С. 58-61.
7. Євтух, О. Вибір методів оцінки ринкової вартості нерухомості / О. Євтух // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2010. – №6. – С. 8-10.
8. Євтух О. Імовірність в оцінці майна (експертний підхід) / О. Євтух // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2010. – №8. – С. 4-6.
9. Заворотній, Р. І. Нові підходи до визначення вартості джерел фінансування бізнесу / Р. І. Заворотній //Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №7. – С. 116-124.
10. Калиніченко, Ю. В. Система принципів оцінювання майна підприємств / Ю. В. Калиніченко, Н. І. Чухрай // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 9. – С. 135-144.
11. Лейфер, Л. Особливості оцінки вартості акцій за допомогою майнового підходу / Л. Лейфер // Фінансовий ринок України. – 2010. – №3. – С. 23-25.
12. Мамонтова, Н. А. Особливості оцінки вартості компаній в умовах переходу до постіндустріальної економіки / Н. А. Мамонтова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №2. – С. 9-15.

-
13. Матвеев, В. В. Теоретичні основи управління вартістю суб'єктів господарювання / В. В. Матвеев, О. В. Брезіцька // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №1. – С. 171-175.

References

1. Pro otsinku mayna, maynovykh prav ta profesiynu otsinochnu diyal'nist' v Ukraini. (2010). *Investhazeta. Normatyvna baza*, 25-26, 4-11.
2. Polozhennya pro porjadok roboty komitetiv Nahlyadovoyi rady z pytan' otsinochnoyi diyal'nosti. (2010). *Derzhavnyy informatsiynny byuleten' pro pryvatyzatsiyu*, 12, 17-19.
3. Basantsov, I. V. & Ryznyk, M. N. (2010). Audyt okremykh polozhen' ekspertno-otsinochnoyi diyal'nosti v Ukraini. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, 1, 76-81.
4. Bil'kina, O. & Samsonova, Ye. (2010). Osnovni zavdannya, yaki rozv'yazuye otsinyuvach pid chas analizu rynkovoyi sytuatsiyi. *Derzhavnyy informatsiynny byuleten' pro pryvatyzatsiyu*, 10, 13-14.
5. Hryhorenko, Ye. (2010). Perspektyvy rozvytku otsinyuyuchoyi diyal'nosti v Ukraini. *Derzhavnyy informatsiynny byuleten' pro pryvatyzatsiyu*, 8, 10-18.
6. Drapikovs'kyi, O. & Ivanova, I. (2011). Vybir naybil'sh efektyvnoho vykorystannya v otsyntsi nerukhomoho mayna. *Derzhavnyy informatsiynny byuleten' pro pryvatyzatsiyu*, 4, 58-61.
7. Yevtukh, O. (2010). Vybir metodiv otsinky rynkovoyi vartosti nerukhomosti. *Derzhavnyy informatsiynny byuleten' pro pryvatyzatsiyu*, 6, 8-10.
8. Yevtukh O. (2010). Imovirnist' v otsyntsi mayna (ekspertnyy pidkhid). *Derzhavnyy informatsiynny byuleten' pro pryvatyzatsiyu*, 8, 4-6.
9. Zavorotniy, R. I. (2011). Novi pidkhody do vyznachennya vartosti dzherel finansuvannya biznesu. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 7, 116-124.
10. Kalynichenko, Yu. V. & Chukhray, N. I. (2011). Systema pryntsyviv otsinyuvannya mayna pidpryyemstv. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 9, 135-144.
11. Leyfer, L. (2010). Osoblyvosti otsinky vartosti aktsiy za dopomohoyu maynovoho pidkhodu. *Finansovyy rynek Ukrainy*, 3, 23-25.
12. Mamontova, N. A. (2010). Osoblyvosti otsinky vartosti kompaniy v umovakh perekhodu do postindustrial'noyi ekonomiky. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 2, 9-15.
13. Matvyeyev, V. V. & Brezits'ka, O. V. (2010). Teoretychni osnovy upravlinnya vartistyuu sub'yektiv hospodaryuvannya. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, 1, 171-175.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2017 р.

Дмитро Георгійович ШУШПАНОВ

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри управління персоналом і регіональної економіки,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: shdg@rambler.ru

ДЕМОГРАФІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Шушпанов, Д. Г. Демографічні та соціально-економічні індикатори здоров'я населення: ідентифікація та використання для політики в Україні [Текст] / Дмитро Георгійович Шушпанов // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 153-165. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті досліджена проблема ідентифікації індикаторів здоров'я населення. З'ясовано, що від вибору індикаторів залежать не тільки масштаб та об'єктивність оцінювання стану здоров'я населення, але й детермінанти, які зумовлюють його нерівність серед різних соціально-економічних та демографічних груп населення.

Визначено критерії та принципи відбору індикаторів, які найбільш повно відображають стан здоров'я населення та соціально-економічних детермінант, які його визначають. Доведено, що запропоновані індикатори повинні, з одного боку, бути автентичними, тобто відповідати специфіці вітчизняної статистики, сучасній системи охорони здоров'я, соціально-економічній ситуації, рівню соціальної стратифікації, ментальності та способу життя населення тощо. З іншого боку, розроблені індикатори мають враховувати пропозиції експертів ВООЗ.

Виокремлено індикатори, які мають найбільший вплив на нерівність у здоров'ї населення. Усі індикатори поділено на дві групи: індикатори стану здоров'я та індикатори соціально-економічних детермінант, які обумовлюють його нерівність серед населення.

Індикатори стану здоров'я містять п'ять підгруп: смертності, захворюваності та інвалідності населення, інтегральних індикаторів, розрахованих за таблицями смертності (очікувана тривалість життя при народженні та очікувана тривалість здорового життя), самооцінки стану здоров'я населенням.

Інша група індикаторів об'єднує 4 підгрупи: детермінант контекстуального рівня (суспільно-політичні), детермінант структурного (дохід, зайнятість, умови праці, освіта, соціальний капітал, умови та місце проживання, доступність та якість медичних товарів та послуг, доступність та якість харчування), детермінант проксимального рівня (відповідальність та індивідуальна поведінка стосовно власного здоров'я), а також умови раннього періоду життя.

Доведено значення ідентифікації індикаторів здоров'я населення для розробки напрямків державної соціально-економічної політики України та політики в галузі охорони здоров'я населення зокрема.

Ключові слова: індикатори здоров'я; здоров'я населення; соціально-економічні детермінанти; нерівність у здоров'ї; соціальна політика.

© Дмитро Георгійович Шушпанов, 2017

Dmytro Georgiovych SHUSHPANOV
PhD in Economics,
Associate Professor,
Doctoral Student (for DSc),
Department of Human Resources and Regional Economics,
Ternopil National Economic University
E-mail: shdg@rambler.ru

DEMOGRAPHIC AND SOCIAL AND ECONOMIC INDICATORS OF POPULATION HEALTH: IDENTIFICATION AND USE FOR POLITICS IN UKRAINE

Abstract

The article examines the problem of identification of health indicators of the population. It is established that the choice of indicators depends not only on the scale and objectivity of the assessment of the health status of the population, but also on the determinant that determines its inequality among various socioeconomic and demographic groups of the population.

The criteria and principles for the selection of indicators, which fully reflect the state of health of the population and the socio-economic determinants that determine it, are determined. It is proved that the proposed indicators should, on the one hand, be authentic, that is, they correspond to the specifics of domestic statistics, the current healthcare system, the social and economic situation, the level of social stratification, the mentality and lifestyle of the population, and the like. On the other hand, developed indicators should take into account the proposals of WHO experts.

We have identified the indicators that have the greatest impact on inequality in the health of the population. All indicators are divided into two groups: health indicators and indicators of socio-economic determinants, which cause its inequality among the population.

Health indicators include five subgroups: mortality, morbidity and disability, as well as a subset of integrated indicators calculated from mortality tables (life expectancy at birth and life expectancy), self-assessment of the health status of the population.

Another group of indicators includes 4 subgroups: the determinant of the contextual level (socio-political), the determinant of the structural (income, employment, working conditions, education, social capital, conditions and place of residence, accessibility and quality of medical goods and services, accessibility of quality of nutrition), determinant Proximal level (responsibility and individual behavior in relation to one's own health). As well as the conditions of the early period of life.

The importance of identification of public health indicators for the development of directions of the state social and economic policy of Ukraine and policy in the field of public health in particular is proved.

Keywords: *health indicators; population health; social and economic determinants; inequality health; social policy.*

JEL classification: I14, I18

Розробка та реалізація сучасної концепції охорони здоров'я населення в Україні має виходити за межі суто медичних напрямків та заходів, тобто тих підходів, які існували досі. Така концепція має ґрунтуватись на комплексному дослідженні стану здоров'я, яке поряд з класичним оцінюванням стану здоров'я за показниками захворюваності та смертності, враховуватиме індикатори соціально-економічних детермінант (СЕД) здоров'я, які власне і є однією з основних причин, які викликають

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 1.

нерівність у здоров'ї. Лише з'ясування глибинних причин, які обумовлюють поганий стан здоров'я населення України, особливо у працездатному віці, який проявляється у високих показниках захворюваності за окремими причинами, особливо хворобами системи кровообігу та інфекційними захворюваннями, надвисокими показниками смертності, особливо чоловіків, та відносно низькими показниками середньої очікуваної тривалості життя, може дозволити виробити необхідні заходи щодо його покращення. Для цього необхідно виробити систему індикаторів, яка б дозволила оцінити стан здоров'я населення України, та детермінант, які визначають його нерівність.

Власне, такий інноваційний комплексний підхід до оцінювання стану здоров'я через широкий спектр індексів демонструє сучасна світова теорія і практика. Насамперед це стосується розробок експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) [1] та її Європейського регіонального бюро [2], а також зарубіжні науковці [3].

В Україні напрацювань такого роду недостатньо. Більшість з них стосуються переважно досліджень медико-демографічних показників стану здоров'я. Однак варто відзначити праці І. Жолинської [4], в якій поряд з показниками громадського здоров'я виокремлено показники умов функціонування системи охорони здоров'я та суспільні зобов'язання, а також дослідження Р. Молікевича, який розглядає показники здоров'я населення як складову дослідження якості життя [5].

Мета статті – розробити систему демографічних та соціально-економічних індикаторів здоров'я населення для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між станом здоров'я та детермінантами, які його визначають, та, на цій основі, обґрунтувати напрямки підвищення ефективності державної політики охорони здоров'я.

Важливим аспектом формування державної політики охорони здоров'я в Україні має стати дослідження СЕД, які зумовлюють стан здоров'я населення та його нерівність. Це дозволить з'ясувати першопричини незадовільного стану здоров'я населення і виробити напрямки покращення детермінантів, які є найбільш визначальними для певних демографічних та соціально-економічних груп населення. Для цього необхідно розробити систему індикаторів здоров'я, за допомогою яких визначатиметься не тільки стан здоров'я, але й взаємозв'язки між рівнем здоров'я населення та детермінантами, які його зумовлюють.

Беручи до уваги той факт, що існує широкий спектр детермінант, які можуть зумовлювати нерівність у здоров'ї, та індикаторів, що їх характеризують, з одного боку, а також варіативність індикаторів власне здоров'я населення, – з іншого, потрібно виважено підходити до відбору та цих індикаторів. По-перше, первинні дані, на яких вони сформовані (джерела походження), мають мати високу надійність. По-друге, індикатор має бути ілюстративним і яскраво характеризувати об'єкт дослідження. Крім цього, під час розробки методологічних засад соціально-економічної детермінованості здоров'я важливим є системний підхід, який дасть змогу розглядати соціально-економічне середовище та здоров'я населення як єдину взаємопов'язану і взаємозумовлену систему, в якій покращення одного з компонентів приводить до поліпшення іншого, й навпаки.

Водночас, враховуючи, що здоров'я є інтегрованим показником, з метою діагностики стану здоров'я населення та його СЕД доцільно використовувати комплексний підхід з широким спектром індикаторів. Ці індикатори можуть бути об'єктивними (офіційні результати статистичного обліку) та суб'єктивними (самооцінка). Дослідження взаємозв'язків між об'єктивними і суб'єктивними індикаторами здоров'я показує, що, залежно від характеру симптомів і діагнозу, люди

можуть бути добре обізнані про свій стан здоров'я і можуть достовірно охарактеризувати симптоми і діагноз відповідно до клінічної інформації [6]. Тому для повноти охоплення поняття «стан здоров'я» його оцінка повинна ґрунтуватися на клінічній інформації і даних самооцінки і підкріплюватися індикаторами власного сприйняття якості життя [7, с. 10].

Від вибору індикаторів залежать масштаб та об'єктивність оцінки стану здоров'я населення та СЕД, що зумовлюють його нерівність, та у підсумку – формування базисних принципів політики соціальної справедливості щодо здоров'я населення та розробка моделі розвитку системи охорони здоров'я на основі СЕД, які його визначають.

Відповідно до завдань дослідження, які пов'язані із визначенням детермінант здоров'я, що зумовлюють стан здоров'я населення певного віку, статі, регіону тощо, моніторинг СЕД здоров'я населення доцільно здійснювати в межах конкретної соціально-економічної системи: держави, регіону, поселення, соціальної групи. Важливим атрибутом такого моніторингу є не тільки традиційні індикатори його стану та динаміки (рівень смертності, захворюваності та інвалідності), а також і ті, які пов'язані з соціально-економічною зумовленістю здоров'я населення (рівень доходів, зайнятості, освіти, соціально-економічний статус, умови та місце проживання, доступність і якість медичного обслуговування тощо), індивідуальною відповідальністю за власне здоров'я (спосіб життя). Крім того, індикатори важливо розглядати за демографічними ознаками: вік, стать, шлюбний стан тощо.

Регіональним бюро ВООЗ затверджена нова європейська політика «Здоров'я – 2020», спрямована на поліпшення стану здоров'я, підвищення рівня добробуту населення, скорочення нерівності у здоров'ї і розвиток системи охорони здоров'я, орієнтованої на людину. У межах цієї політики експертами Регіонального бюро було розроблено індикатори, за якими будуть оцінюватись цільові орієнтири політики. Ці індикатори були об'єднані у три області [2]:

- тягар хвороб і чинники ризику, містить стандартизований коефіцієнт смертності (СКС) (віком 30-70 років), стандартизована за віком поширеність вживання тютюну, загальне споживання алкоголю на душу населення, стандартизована за віком поширеність надлишкової маси тіла та ожиріння, відсоток дітей, які вакциновані проти кору, поліомієліту і краснухи;
- здорові люди, добробут і детермінанти передбачає урахування таких індикаторів: очікувана тривалість життя при народженні (СОТЖ); малюкова смертність; частка дітей у віці, який офіційно встановлений для проходження початкового шкільного навчання, які не відвідують школу; рівень безробіття; коефіцієнт Джині; задоволеність життям; можливість отримання соціальної підтримки; відсоток населення, що проживає у помешканнях із поліпшеними санітарними умовами; витрати домогосподарств на пряму оплату послуг як частка загальних витрат на охорону здоров'я; загальні витрати на охорону здоров'я (як відсоток від ВВП);
- процеси, стратегічне керівництво та системи охорони здоров'я, наявність розробленої та задокументованої національної та / або субнаціональної політики щодо скорочення нерівності у здоров'ї.

Серед індикаторів, які розглядались експертами попередньо, варто виокремити рівень злочинності та якість повітря. Однак ці індикатори не були вибрані, адже не вдалося виявити жодного джерела даних для достатньої кількості держав-членів.

Наведений перелік індикаторів, з одного боку, є підґрунтям для оцінки стану здоров'я населення та його СЕД, а з іншого – для розробки цільових орієнтирів національних і регіональних програм охорони здоров'я та оцінки ефективності їхньої

реалізації. Звернення до цих індикаторів у дослідженні є необхідним та обґрунтованим з позиції розробки автором індикаторів, які дають змогу здійснити моніторинг стану здоров'я населення України та СЕД і визначити його нерівність на сьогодні та у майбутньому. Запропоновані індикатори мають, з одного боку, бути автентичними, тобто відповідати специфіці вітчизняної статистики, сучасній системи охорони здоров'я, соціально-економічній ситуації, рівню стратифікації населення, ментальності та способу життя населення тощо. З іншого боку, з огляду на європейський вектор розвитку українського суспільства, розроблені індикатори мають враховувати пропозиції експертів ВООЗ, пов'язані з виокремленням системи індикаторів, за якими можна здійснювати моніторинг здоров'я населення європейського регіону.

Для відбору індикаторів, за якими буде здійснюватись оцінка значущості тих чи інших СЕД для здоров'я населення, використано такі критерії і принципи:

1. Відповідність індикаторів меті та завданню дослідження.
2. Урахування систематичної доступності відповідних даних та їх непридатність для щорічних розрахунків.
3. Надійність першоджерел інформації.
4. Достатність статичної та динамічної варіації.
5. Обмеження у кількості обраних індикаторів з метою покращення розрахунків та отримання надійних фактичних результатів.
6. Використання індикаторів СЕД здоров'я населення крізь призму основних демографічних показників, у т. ч. статево-вікової структури населення.
7. Стандартизація за віком усіх значень індикаторів смертності населення.
8. Розбивка індикаторів стану здоров'я населення за віком, статтю, типом місцевості, а також за соціально-економічними групами (якщо можливо).
9. Виокремлення у кожній підгрупі індикаторів, де їхній перелік становить більш ніж один, основних і додаткових. У разі наявності лише одного індикатора в групі вважати його основним. Основні індикатори є базовим мінімумом для проведення оцінювання на регіональному рівні, а додаткові – на національному, а також для можливого використання у майбутньому.

Також необхідно зауважити, що в остаточному переліку індикаторів, який формується після проведення розрахунків, пов'язаних з оцінюванням впливу тих чи інших СЕД на стан здоров'я та нерівності стосовно здоров'я, їх кількість має бути мінімальною. В остаточний перелік мають увійти ті індикатори, детермінанти яких визначають здоров'я найбільше (мають найвищі значення кореляції чи оцінки шансів).

Оцінка СЕД нерівності у здоров'ї населення містить дві групи індикаторів: індикатори стану здоров'я та індикатори СЕД, – які обумовлюють його нерівність серед демографічних та соціально-економічних груп населення (рис. 1).

Індикатори стану здоров'я об'єднують п'ять підгруп: індикатори смертності (11), захворюваності (2) та інвалідності (3) населення, а також підгрупу інтегральних індикаторів (4) та самооцінку стану здоров'я населенням (5).

Група індикаторів СЕД значно ширша попередньої та нараховує 4 підгрупи, зокрема: контекстуального рівня (суспільно-політичні, 6); структурного рівня (доходу та його розподілу (7), зайнятості (8), умов праці (9), освіти (10), соціального капіталу (11), умов проживання (12), місця (території) проживання (13), доступності та якості медичних товарів та послуг (14), доступності харчування (15)); проксимального рівня (якості харчування (15) відповідальності та індивідуальної поведінки стосовно власного здоров'я 16), умов раннього періоду життя (17).

¹ *Номер на рис. 1*

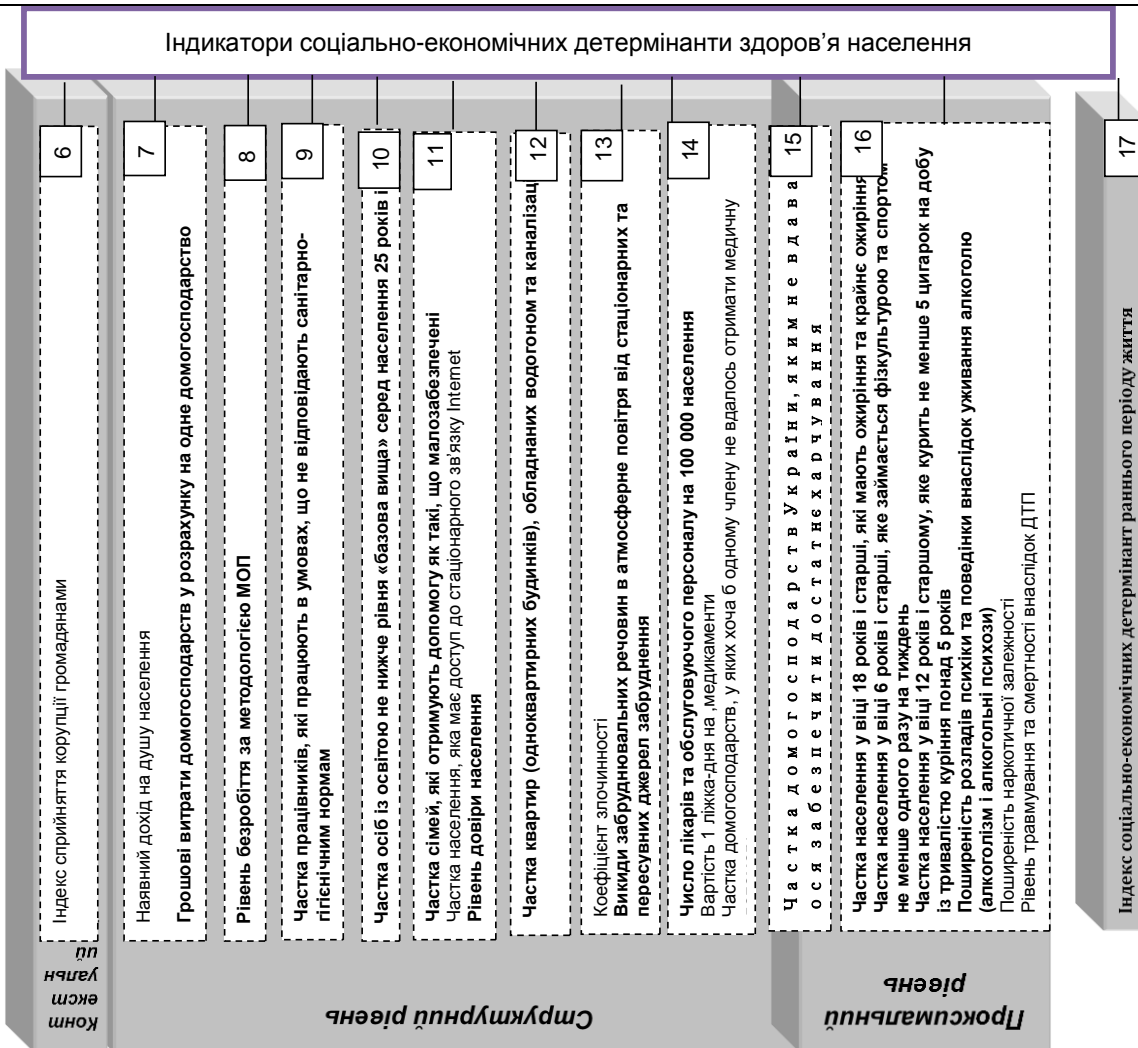
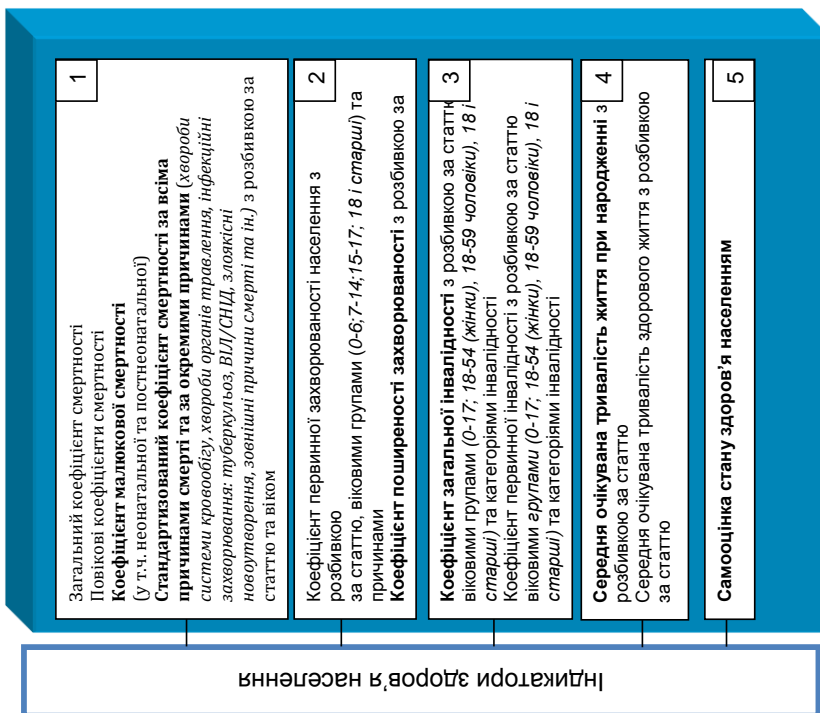

Рис. 1. Система індикаторів соціально-економічних детермінант здоров'я населення України (складено автором)

Індикатори здоров'я населення відображають його динаміку, тренди і стан на час дослідження. Необхідним аспектом, який обумовив вибір індикаторів здоров'я, є поєднання інформації не тільки про захворюваність та інвалідність, як це часто висвітлюється, особливо у медико-соціальних дослідженнях [8; 9], та не тільки інформації про смертність з розрахунком інтегральних індикаторів (середня очікувана тривалість життя при народженні та середня очікувана тривалість здорового життя при народженні¹), як це здійснюється у демографічних дослідженнях [10], а їх поєднання, комплексна оцінка та визначення на цій основі комплексного індикатора стану здоров'я населення. Останній дозволить оцінити регіональну диференціацію стану здоров'я населення, здійснити групування регіонів за цією ознакою та розробити регіональні програми охорони здоров'я з урахуванням СЕД, які є визначальними для здоров'я населення в регіоні на сьогодні. Для цього необхідним атрибутом є наявність інформації та відбір індикаторів для окремих регіонів.

Крім цього, для більш ґрунтовної та об'єктивної оцінки стану здоров'я населення та встановлення СЕД, які його визначають, необхідно розглядати їх відмінності за статтю (за всіма індикаторами) та вікові розбіжності (за індикаторами смертності, захворюваності та інвалідності²).

Стандартизовані коефіцієнти смертності (СКС) як за всіма, так і за окремими причинами смерті, можуть бути більш інформативними з позиції оцінки здоров'я аніж загальні чи повікові коефіцієнти смертності, адже нівелюють вплив статеві-вікової структури населення на смертність і можуть бути використані для зіставлення рівня смертності між Україною та іншими країнами, а також між регіонами України, мешканцями міських поселень та сільської місцевості, чоловіками та жінками тощо. Крім цього, СКС є одним із найбільш оптимальних для побудови індексу стану здоров'я населення.

Як вже зазначалось, група *індикаторів СЕД* містить 4 підгрупи з 28 індикаторами. У зв'язку із цим та обмеженими рамками дослідження, доцільно здійснити характеристику тільки основних індикаторів з цих підгруп.

Одним із найбільш складних є вибір суспільно-політичних індикаторів, які характеризують макроекономічну ситуацію в країні, тобто є засобом оцінки *детермінант контекстуального рівня*. Більшість детермінант цього рівня, як правило, не мають суттєвої диференціації в середині країни, а переважно характеризують нерівність між країнами. Однак за окремими детермінантами оцінка можлива, наприклад, за рівнем корупції, рівень якої в Україні високий та, за даними Київського міжнародного інституту соціології, має регіональні відмінності як у розмірах корупції, так й у сприйнятті її громадянами. Власне, керуючись цим дослідженням для оцінки впливу СЕД на здоров'я та нерівність щодо здоров'я населення обрано два індикатори, які характеризують корупцію як детермінанту здоров'я контекстуального рівня:

- індекс сприйняття корупції громадянами;
- індекс досвіду зіткнення з корупцією.

Корупція є не тільки українською, але й глобальною проблемою, яка займає особливе місце в системі охорони здоров'я. Для того, щоб бути ефективними, реформи, спрямовані на боротьбу з корупцією, повинні ґрунтуватись на доказах і бути

¹ *Можливе використання й інших інтегральних індикаторів, наприклад середня очікувана тривалість життя при народженні без інвалідності*

² *Захворюваність та інвалідність в розрізі вікових груп відповідно до статистичного обліку.*

адаптовані до контексту. Наведені індикатори можуть служити основою для вирішення цієї проблеми.

Серед індексів СЕД структурного рівня насамперед необхідно відзначити *індикатор доходу та його розподілу*.

Найбільш поширеним індикатором доходу населення в Україні є наявний дохід населення – максимальний обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг [11]. Власне, обсяг наявних доходів визначає можливість населення жити у комфортних умовах, забезпечити якісне харчування, придбати медичні товари тощо. Тому показник наявних доходів на душу населення може служити індикатором СЕД нерівності стосовно здоров'я.

Водночас все більшої популярності як серед зарубіжних, так і серед українських науковців у якості оцінки добробуту населення набуває використання показників не доходів, а витрат населення. Тому як індикатор СЕД нерівності у здоров'ї населення варто використати показник грошових витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство, які складаються з суми споживчих та неспоживчих грошових витрат.

Третім індикатором обрано коефіцієнт Джині, який характеризує розподіл доходу, дозволяє отримати більш глибоке уявлення про соціальні нерівності загалом і у випадку охорони здоров'я зокрема. За допомогою коефіцієнта Джині вимірюють ступінь, у якому розподіл доходів (або, в деяких випадках, споживчих витрат) серед окремих осіб або домогосподарств відхиляється від ідеально рівномірного [2]. Коефіцієнт Джині є одним із основних індикаторів нерівності. Тому його доцільно використовувати для виявлення залежності між нерівністю у доходах та нерівністю у здоров'ї населення (наприклад нерівністю у СОРЖ).

Індикатори освіти. Вибір індикатора освіти для України не є простим через те, що облік населення за рівнем освіти здійснюється лише під час перепису населення, який останні раз був проведений в Україні у 2001 році. Зрозуміло, що за цей час структура населення за рівнем освіти суттєво змінилась.

Чи не єдиною альтернативою обліку рівня освіти, який здійснюється під час перепису, є його оцінка шляхом опитування домогосподарств. Тому для оцінки можливого впливу освіти на стан здоров'я населення як джерело доцільно використати інформацію із щорічника «Соціально-економічна характеристика домогосподарств». Індикатором при цьому пропонується «частка населення із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше». Для уточнення та доповнення даних щодо рівня освіти населення України у цьому контексті варто також використати дані інших соціологічних досліджень, зокрема проведеного автором та Європейського соціологічного дослідження.

Індикатори соціально-економічних умов раннього періоду життя. У контексті теорії життєвого шляху необхідним та доцільним є дослідження впливу СЕД раннього періоду життя (РПЖ) на стан здоров'я населення у майбутньому. Це пов'язано з тим, що нерівність у РПЖ призводить до несправедливості у стані здоров'я у дорослому житті. Оцінка такого впливу можлива тільки за допомогою соціологічного методу, адже офіційна статистика не володіє показниками, які б могли охарактеризувати СЕД РПЖ. Отримані результати можуть слугувати індикатором для оцінки взаємозв'язку «СЕД РПЖ – стан здоров'я у дорослому житті».

Індикатори соціального капіталу. Поняття соціального капіталу останні десятиріччя активно використовується дослідниками здоров'я населення, у т.ч як

можливої детермінанти, яка поряд із іншими може визначати здоров'я населення та нерівність у його стані [12–16].

Власне, з огляду на таку позицію, ґрунтувався вибір індикаторів соціального капіталу для оцінки його впливу на здоров'я:

- соціальна підтримка: соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти на душу населення;
- соціальні мережі (зв'язки): частка населення, яка має доступ до стаціонарного зв'язку Internet, та рівень допомоги близьких людей;
- довіра та солідарність: рівень довіри населення громадським інститутам та рівень довіри населення один одному (2 індикатори).

Зазначені індикатори дозволять комплексно та ґрунтовно оцінити сучасний рівень розвитку соціального капіталу та його можливий вплив на стан здоров'я населення.

Індикатори місця (території) проживання. Вибір індикаторів, які можуть характеризувати місце проживання та обумовлювати нерівність у стані здоров'я населення, є складним завданням. Це пов'язано з тим, що умови, які визначають місце проживання, мають різну природу походження: природну (клімат), антропогенну (забруднення атмосфери, водних ресурсів тощо), соціальну (злочинність), економічну (розвиток інфраструктури) та інші. Індикаторів може бути ще більше, однак, враховуючи задекларовані принципи їх відбору з позиції комплексного дослідження впливу СЕД на здоров'я населення, їх кількість має бути обмежена.

Запропоновано два основних індикатори, які характеризують соціальну напруженість та екологічну ситуацію: коефіцієнт злочинності та викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у розрахунку на одну особу відповідно.

Індикатори доступності та якості медичних товарів та послуг (ДЯМТП). Можна виокремити низку аспектів, пов'язаних з впливом ДЯМТП на здоров'я населення, які як безпосередньо пов'язані з СЕД, так і пов'язані з ними опосередковано:

- територіальний: просторове розташування закладів медичної допомоги та розселення населення, які разом визначають зручність отримання медичної допомоги та її своєчасність. Джерел, які можуть бути основою для індикатора, який характеризуватиме цей аспект, фактично немає. Для цього потрібні спеціальні дослідження;
- соціально-економічний: низький рівень доходів населення, який не дозволяє отримати якісні медичні товари (насамперед ліки) та послуги. Одним з індикаторів оцінки цього може бути «частка домогосподарств, у яких хоча б одному члену не вдалось отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя», джерелом якого є щорічне обстеження домогосподарств України, що проводить ДССУ. В умовах сучасної української системи охорони здоров'я, коли частина медичних послуг є платною, а обов'язкове медичне страхування відсутнє, використання цього індикатора є не просто доцільним, а вкрай необхідним;
- організаційно-економічний: форми і методи організації системи охорони здоров'я, а особливо її фінансове та технічне забезпечення насамперед визначають якість медичних послуг та, певним чином, їх доступність. В Україні розповсюдженою є практика нерівномірного розподілу коштів на систему охорони здоров'я коштів між регіонами та медичними закладами всередині регіонів. Це породжує нерівність у доступності медичних послуг та може бути однією з причин нерівності у здоров'ї населення. Для виміру цієї нерівності пропонується такий індикатор, як: вартість 1 ліжка-дня на медикаменти у розрахунку на 1 особу у відділеннях стаціонару;

-
- кадровий: забезпечення кваліфікованим персоналом у необхідній кількості та якості залишається серйозною проблемою для багатьох регіонів України, особливо сільських. Ситуацію ускладнює відсутність стратегічного кадрового планування, неефективність інвестиційних механізмів державної підтримки соціогуманітарної сфери [17]. Про існування глибоких проблем кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я в Україні свідчать дослідження багатьох науковців та практиків [18-20]. Індикатором для оцінки кадрового забезпечення СОЗ та його впливу на стан здоров'я населення пропонується «кількість лікарів усіх спеціальностей в розрахунку на душу населення». Як доповнення може бути індикатор «кількість молодшого медичного персоналу в розрахунку на душу населення».

Індикатори доступності та якості харчування.

Як основний індикатор доступності харчування пропонується «частка домогосподарств України, яким не вдавалося забезпечити достатнє харчування». Цей індикатор найбільш чітко може визначити рівень продовольчої безпеки, а відтак і доступність продуктів харчування. Як додатковий індикатор, який певним чином дозволить оцінити якість харчування серед населення, розглядається «енергетична цінність спожитих у домогосподарствах продуктів харчування на душу населення». Для більш конкретного аналізу його варто доповнити оцінкою структури поживних речовин, які споживаються населенням з продуктами харчування (білки, жири та вуглеводи). Причому жири варто ділити на високо- та низькокалорійні, адже, наприклад, надмірне споживання висококалорійних жирів і цукрів призводить до ожиріння та проблем із здоров'ям.

Індикатори відповідальності та індивідуальної поведінки стосовно власного здоров'я (ІВПЗ). Експерти ВООЗ зазначають, що особисту відповідальність за охорону власного здоров'я необхідно брати до уваги при визначенні напрямків реалізації програм громадської охорони здоров'я, а також в оцінці прогресу країни в галузі поліпшення здоров'я. Тому використання індикаторів відповідальності та індивідуальної поведінки населення стосовно власного здоров'я для оцінки СЕД та розробці напрямків політики у сфері охорони здоров'я є необхідним і важливим атрибутом.

Нижче наведено взірці індивідуальної поведінки, які характеризують низьку відповідальність населення за власне здоров'я та збільшують ймовірність погіршення здоров'я з відповідними індикаторами, які їх найкраще характеризують в Україні:

- нераціональне харчування (частка населення у віці 18 років і старше, які мають ожиріння та крайнє ожиріння);
- низька фізична активність (частка населення у віці 6 років і старші, яке займається фізкультурою та спортом не менше одного разу на тиждень);
- вживання шкідливих для організму речовин (частка населення у віці 12 років і старшому, яке курить не менше 5 цигарок на добу із тривалістю куріння понад 5 років, поширеність розладів психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю; поширеність наркотичної залежності);
- порушення правил безпеки дорожнього руху (рівень травмування та смертності внаслідок ДТП);
- ризикована сексуальна поведінка (рівень використання презервативів серед сексуально активного населення, особливо у позашлюбних зв'язках). Використання цього індикатора є надважливим, враховуючи зростаючі темпи захворюваності на ВІЛ/СНІД та смертності від нього в Україні. Він дозволить оцінити рівень ризику сексуальної поведінки населення та його відповідальність за власне здоров'я.

Вибрані індикатори дозволяють виявити напрями протидії негативним для здоров'я взірцям індивідуальної поведінки та посилити відповідальність населення за власне здоров'я.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Запропоновані індикатори є найбільш інформативними та здебільшого відповідають тим, які запропоновані експертами Регіонального бюро ВООЗ у політиці «Здоров'я – 2020». $\frac{3}{4}$ індикаторів, які наведені у програмному документі цієї політики, внесені у перелік тих, які виокремлені для оцінювання СЕД здоров'я населення України. Це важливо з позиції адаптації такої політики в Україні та активної участі нашої країни в її реалізації.

Водночас наведений перелік індикаторів СЕД здоров'я населення є достатньо широким. Під час емпіричного дослідження важливим завданням є виокремлення тих індикаторів, які відповідають СЕД, які визначають стан здоров'я зараз і можуть визначати у майбутньому. Використання зазначеного переліку індикаторів дозволить комплексно і системно оцінити вплив СЕД на нерівність у стані здоров'я населення України та виокремити найбільш значущі з них, що необхідно для формування сучасного механізму охорони здоров'я.

Перспективи подальших розвідок насамперед пов'язані із визначенням ступеня надійності та доступності індикаторів здоров'я населення та розробкою методики застосування зазначених індикаторів для з'ясування взаємозв'язку стану здоров'я населення та СЕД, які обумовлюють його нерівність у різних групах населення.

Список літератури

1. Global Reference List of 100 Core Health Indicators. – World Health Organization, 2015. – 136 p.
2. Целевые ориентиры и индикаторы для политики Здоровье-2020: Версия 3. – ВООЗ. Европейское бюро, 2016. – 114 с.
3. O'Hara, P. Social inclusion health indicators: A framework for addressing the social determinants of health: A policy and practice paper / P. O'Hara. – Edmonton Social Planning Council, 2006. – 28 p.
4. Жалінська, І. В. Громадське здоров'я: методологія оцінювання та обґрунтування політики: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / І. В. Жалінська; НАН України; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. – К., 2011. – 20 с.
5. Молікевич, Р. С. Місце і роль показників здоров'я у дослідженні якості життя населення / Р. С. Молікевич // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2015. – № 1. – С. 203-213.
6. Stewart A. Measuring function and wellbeing: the medical outcomes study approach / A. Stewart J. Ware. – Durham: Duke University Press, 1992. – 455 p.
7. EUROHIS: Разработка общего инструментария для опросов о состоянии здоровья – М., «Права человека», 2005. – 193 с.
8. Цанько, І. І. Медико-соціальна характеристика хвороб системи кровообігу у державних службовців та членів їх сімей / І. І. Цанько, І. Ю. Лисенко // Проблеми військової охорони здоров'я. – 2011. – № 30. – С. 116-121.
9. Грузева, Т. С. Фактори ризику в формуванні здоров'я населення / Т. С. Грузева // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2003. – № 3. – С. 9-16.
10. Вітковська, К. В. Статистичне оцінювання впливу факторів на рівень смертності / К. В. Вітковська, А. З. Підгорний // Вісник соціально-економічних досліджень: зб.

наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2009. – Вип. 37. – С. 129-133.

11. Національні рахунки: Методологічні пояснення: ДССУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.od.ukrstat.gov.ua/stat_info/nation/metod_nac_rax.htm
12. Giordano, G. N. Social capital and self-rated health – a study of temporal (causal) relationships / G. N. Giordano, J. Björk, M. Lindström // *Social Science & Medicine*. 2012. – № 75. – P. 340–348.
13. Social capital as a health resource in later life: the relevance of context / Fredrica Nyqvist, Anna K. Forsman editors. – Dordrecht: Springer, 2015. – 267 p.
14. The economics of social capital and health: a conceptual and empirical roadmap / Edited by Sherman Folland. – New Jersey: World Scientific, 2014. – 220 p.
15. Левчук, Н. М. Соціальний капітал і здоров'я населення в Україні / Н. М. Левчук // *Демографія та соціальна економіка*. – 2011. – № 1. – С. 46-56.
16. Русинова, Н. Л. Значение социального капитала для здоровья в странах Европы / Н. Л. Русинова, В. В. Сафронов // *Журнал социологии и социальной антропологии*. – 2014. – Т. 17. – № 3. – С. 112-133.
17. Заяць, Г. С. Кадрове забезпечення охорони здоров'я України: аспекти модернізації / Г. С. Заяць. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/7.pdf>.
18. Худоба, О. В. Оцінка кадрового потенціалу системи охорони здоров'я України / О. В. Худоба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/4/06.pdf>.
19. Ліштаба, Л. Поняття та аналіз кадрового забезпечення в системі управління закладами охорони здоров'я Тернопільської області / Людмила Ліштаба // *Соціально-економічні проблеми і держава*. – 2016. – Вип. 2 (15). – С. 48-54.
20. Калініченко, О. О. Кадрове забезпечення системи охорони здоров'я на сучасному етапі // *Вісник ЖДТУ. СЕРІЯ: Економічні науки*. – 2013. – № 1 (63). – С. 248-250.

References

1. *Global Reference List of 100 Core Health Indicators* (2015). World Health Organization.
2. Tselevyye oriientiry i indikatory dlya politiki Zdorovye-2020: (2016) VOOZ. *Evropeyskoye byuro*.
3. O'Hara P. (2006). *Social inclusion health indicators: A framework for addressing the social determinants of health: A policy and practice paper*. Edmonton Social Planning Council.
4. Zhalinska I. V. (2011), *Hromadske zdorovia: metodolohiia otsiniuvannia ta obhruntuvannia polityky*, NAN Ukrainy; In-t demohrafii ta sots. doslidzh. im. M. V. Ptukhy.
5. Molikeyvych R. S. (2015). Mistse i rol pokaznykiv zdorov'ia u doslidzhenni yakosti zhyttia naselennia. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Heohrafiia*, 1, 203-213.
6. Stewart A. Ware J. (1992). *Measuring function and wellbeing: the medical outcomes study approach*.
7. *EUROHIS: Razrabotka obshcheho ynstrumentariya dlia oprosov o sostoianyy zdorovia* (2005).
8. Tsanko, I. I. (2011). *Medyko-sotsialna kharakterystyka khvorob systemy krovoobihu u derzhavnykh sluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei*. 30: 116-121.
9. Hruzieva T. S. (2003). Faktory ryzyku v formuvanni zdorov'ia naselennia. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorov'ia Ukrainy*, 3, 9-16.
10. Vitkovska, K. V. (2009). Statystychne otsiniuvannia vplyvu faktoriv na riven smertnosti. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 37, 129-133.

-
11. *Natsionalni rakhunky: Metodolohichni poiasnennia:* DSSU from: http://www.od.ukrstat.gov.ua/stat_info/nation/metod_nac_rax.htm.
 12. Giordano, G. N. (2012). Social capital and self-rated health – a study of temporal (causal) relationships. *Social Science & Medicine*, 75: 340–348.
 13. *Social capital as a health resource in later life: the relevance of context.* (2015). Dordrecht: Springer.
 14. *The economics of social capital and health: a conceptual and empirical roadmap.* (2014). New Jersey: World Scientific.
 15. Levchuk, N. M. (2011). Sotsialnyi kapital i zdorov'ia naselennia v Ukraini. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 1, 46-56.
 16. Rusynova, N. L. (2014). Znachenye sotsyalnoho kapytala dlia zdorovia v stranakh Evropy. *Zhurnal sotsyolohyy y sotsyalnoi antropolohyy*, 3, 112-133.
 17. Zaiats H. S. (2013) *Kadrove zabezpechennia okhorony zdorov'ia Ukrainy: aspekty modernizatsii.* Retrieved from: <http://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/7.pdf>.
 18. Khudoba O. V. (2010). *Otsinka kadrovoho potentsialu systemy okhorony zdorov'ia Ukrainy.* Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/4/06.pdf>.
 19. Lishtaba L. (2016). *Poniattia ta analiz kadrovoho zabezpechennia v systemi upravlinnia zakladamy okhorony zdorov'ia Ternopilskoi oblasti.* 2, 48-54.
 20. Kalinichenko O.O. (2013). Kadrove zabezpechennia systemy okhorony zdorov'ia na suchasnomu etapi. *Visnyk ZhDTU*, 1, 248-250.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2017 р.

Борис Олегович ЯЗЛЮК

доктор економічних наук, професор,
Тернопільський національний економічний університет

Богдан Миколайович АНДРУШКІВ

доктор економічних наук, професор,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Наталія Богданівна КИРИЧ

доктор економічних наук, професор,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Ольга Богданівна ПОГАЙДАК

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Сергій Михайлович СПІВАК

кандидат економічних наук, доцент
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Роман Петрович ШЕРСТЮК

докторант,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

ПРОБЛЕМИ ЗБОРУ ТА ПЕРЕРОБКИ СМІТТЯ В УКРАЇНІ: ЕКОНОМІЧНІ ЕФЕКТИ

Проблеми збору та переробки сміття в Україні: економічні ефекти [Текст] / Борис Олегович Язлюк, Богдан Миколайович Андрушків, Наталія Богданівна Кирич, Ольга Богданівна Погайдак, Сергій Михайлович Співак, Роман Петрович Шерстюк // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 166-174. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Стаття присвячена одній з найактуальніших проблем сьогодення – визначенню основних напрямів забезпечення збору та організації сміттєпереробки в населених пунктах нашої держави та встановленню її економічної ефективності. У роботі, на основі аналізу фахових джерел та практичних напрацювань, виявлено проблеми у цій сфері суспільної життєдіяльності.

Розглянуто шляхи підвищення ефективності міського господарства завдяки згаданому чиннику. Через державні інноваційно-управлінські фактори, застосування засобів модернізації виробничо-технологічних процесів пропонується покращити екологічні показники виробничо-господарської діяльності. Встановлено, що сміттєпереробка є

© Борис Олегович Язлюк, Богдан Миколайович Андрушків,
Наталія Богданівна Кирич, Ольга Богданівна Погайдак,
Сергій Михайлович Співак, Роман Петрович Шерстюк, 2017

одним з методів забезпечення стабільності функціонування підприємств в умовах адміністративно-територіальної реформи, з точки зору ефективності використання економічних, енергетичних, трудових, земельних та інших ресурсів у контексті європейських вимог. Обґрунтовано тезу, що завдяки згаданим чинникам можна забезпечити переробку промислових та побутових відходів України, що, власне, і може підвищити конкурентоздатність держави в умовах ЄС.

Ключові слова: *сміття; вторинна сировина; інновації; інноваційна політика; промислові підприємства; семіотика; стабільність; стратегія; ефективність; фінанси; господарська діяльність; трансформаційне суспільство; Європейський Союз.*

Borys Olehovych YAZLIUK

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Ternopil National Economic university

Bohdan Mykolaiovych ANDRUSHKIV

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Ternopil National Technical University named after Ivan Puluj

Nataliia Bohdanivna KYRYCH

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Ternopil National Technical University named after Ivan Puluj

Olha Bohdanivna POHAIDAK

Doctor of Sciences (Economics),
Senior Research Scientist,
Ternopil National Technical University named after Ivan Puluj

Serhii Mykhailovych SPIVAK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Ternopil National Technical University named after Ivan Puluj

Roman Petrovych SHERSTIUK

Doctoral student,
Ternopil National Technical University named after Ivan Puluj

**THE PROBLEMS OF GARBAGE COLLECTION AND RECYCLING IN UKRAINE:
ECONOMIC EFFECTS**

Abstract

This article is devoted to one of the most pressing problems of today that is the definition of the main directions of the collection and organization of garbage recycling in settlements of our country and its increased economic efficiency. The problems in the field of public life are revealed

on the basis of analysis of existing literature. Research is carried out in conditions of transformation of economy into post-totalitarian society.

The ways of increasing the efficiency of urban utilities are considered. The innovative public management factors should be used in order to help upgrade technical processes which have been proposed proposed to improve the environmental performance of industrial and economic activity. It is found out that garbage recycling is one of the methods to assess sustainability of enterprises in the conditions of administrative and territorial reform in terms of efficient use of economic, energy, labor, land and other resources in the context of European requirements. It is proved the thesis that due to these factors we can provide recycling industrial and household waste of Ukraine. It, actually, can increase the competitiveness of the state conditions in the EU.

Keywords: *garbage; recyclables; innovation; innovation policy; industry; semiotics; stability; strategy; efficiency; finance; economic activity; transformational society; the European Union.*

JEL classification: *Q01, Q32, C51*

Вступ

Нині у всеукраїнських та регіональних засобах масової інформації обґрунтовано піднімається проблема збору, транспортування, сортування та переробки сміття в містах і селах нашої держави. Особливо гостро та у неприглядній формі вона постала у Львові. Тим часом треба погодитись, що це є загальнодержавним явищем і спостерігається практично у всіх регіонах та з різних причин не знаходить свого розв'язання. В одному випадку немає місця для утилізації агресивних та шкідливих відходів, в іншому – немає коштів для будівництва переробного заводу чи сортувальних пунктів для сміття. Ще в іншому – недосконалість чинного законодавства не дозволяє впорядкувати та активізувати ці процеси. Багато хто вважає, що проблема зі сміттям власне виникла через законодавство, адже вітчизняні закони просто не зобов'язують його переробляти. Законом України передбачений лише один спосіб утилізації – захоронення.

Ще є одна причина затримки вирішення цієї проблеми. Мабуть вона найважливіша – відсутність доброї волі та бажання її розглядати керівництвом. Державою не створено спонукальних обставин та системної зацікавленості у вирішенні цієї проблеми. У міських голів не вистачає коштів, а в олігархів немає зацікавленості. Власне, через ці обставини в Інтернеті на екологічних сайтах і блогах небайдужі люди висловлюють стурбованість: поки Львівщина та й уся Україна не знає, що робити з мільярдами тонн сміття, Європа широко використовує відходи у найрізноманітніших сферах виробництва, заробляючи на цьому.

Власне, ці та інші обставини обумовлюють актуальність та своєчасність розглядуваної проблематики.

На сьогодні сміттепереробці з екологічних позицій присвячено немало наукових праць. Попри те необхідно зауважити, що дуже мало вітчизняних та закордонних науковців-економістів звертають увагу на проблему організації збору, сортування та переробки промислових та побутових відходів.

Вивченням проблем фінансової кризи та її впливу на розвиток промисловості України присвячені праці вітчизняних науковців, серед яких Бурлака В. М., Гончаров Ю. В., Мечніков Г. І., Олешко А. А., Яременко Л. та ін. Дослідженнями інновацій та їх впровадженням в умовах підприємств міського господарства займалися такі вчені, як Балабанов І. Т., Горфінкель В. Я., Гречан А. П., Денисенко М. П., Денісов Є. Ф., Ілляшенко С. М., Кузьмін О. Є., Краснокутська Н. В., Оголева Л. Н., Порохня В. М.,

Скидан О. В., Зінченко О. А., Тарасюк Г. М., Турило А. М., Фатхутдінов Р. А., Федулова І. В., Черкащина Л. О. [6].

Однак із розвитком трансформаційних процесів та адаптації економіки до вимог і стандартів Європейського Союзу методика та методологія у цій сфері потребує для України глибокого вивчення, визначення завдань та реалізації необхідних заходів для перетворення не лише промисловості на конкурентоспроможну інноваційну галузь, що динамічно розвивається.

Мета та завдання статті

У розробці зазначеної проблеми залишається низка не вирішених питань, які стосуються насамперед комплексних науково-технічних програм у сфері сміттєпереробки, визначення чинників впливу на ефективність заходів з впровадження інновацій у цій сфері, виконання певної сукупності робіт (заходів), пов'язаних з техніко-економічним обґрунтуванням, плануванням, організацією переробки сміття, фінансуванням будівництва заводів з переробки вторинної сировини і т.п. Зазначені обставини і обумовили вибір мети та формулювання переліку завдань досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження

За роки незалежності в нашій країні накопичилося 30 мільярдів тонн відходів. За даними Мінрегіонбуду, в Україні утворюється понад 11-12 млн тонн твердих побутових відходів (ТПВ) у рік. Водночас, згідно з підрахунками Національної комісії з питань регулювання у галузях електроенергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), з 2010 до 2015 року темпи приросту сміття становили 10-15 % за обсягом та вагою відповідно. Тому можна вважати, що Україна продукує 15 млн тонн ТПВ у рік.

Сьогодні 97 % сміття в Україні потрапляє на звалища – 4,5 тисячі санкціонованих та близько 35 тисяч стихійних. Сьогодні під ТПВ знаходиться 150 тисяч гектарів – це майже два Києва або сім Одес.

На переробку йде лише десята частина зібраного сміття. На сьогодні у країні є 4 сміттєспалювальних заводи: у Києві, Дніпропетровську, Харкові та окупованому Севастополі і працює лише київський завод «Енергія».

Поки українці думають, куди подіти сміття, у країнах ЄС інша проблема – де його взяти. Адже заводам потрібно забезпечити безперервний процес, а сміття не вистачає. Як відомо, у розвинутих країнах перероблені відходи давно стали повноцінним продуктом міжнародної торгівлі. Необхідно сказати, що міжнародна спільнота володіє достатнім позитивним досвідом вирішення цих проблем.

Довідково: Одним з лідерів переробки сміття є Швеція. Тут переробляють 99 % усіх відходів країни. За допомогою вторинної сировини опалюють будинки, забезпечують їх електроенергією. Проблема надходження так званої сировини-сміття у Швеції вирішили його імпортом з інших країн. Схожа ситуація і в Німеччині, Швейцарії та Австрії. У країнах полігони зі сміттям як такі взагалі закриті, адже 97 % відходів також переробляється.

У Німеччині практикується «сміттєва» поліція, яка штрафує порушників сміттєвих «порядків».

У Фінляндії створено зручні пункти збору відходів біля житла, магазинів та підприємств. Тут практикують систему заставної вартості упаковки – коли при купівлі продукту покупець платить ще й за упаковку.

Польща радикально підійшла до проблеми відходів. Спеціальний закон поклав край нелегальним сміттєзвалищам, а люди дисципліновано почали сортувати відходи.

Відсутністю достатньої кількості відповідних заводів відома Італія, Болгарія, Румунія та країни Балтії. Вони є постачальниками відходів до лідерів переробки сміття.

Проблема сміття має ще й екологічні моменти. Як відомо, пластикові складові розпадатимуться сотні років. Якщо розпочати його сортувати та переробляти, буде збережено для користування величезні території родючих земель-чорноземів. Складною є проблема нейтралізації радіоактивних та хімічних відходів. У регіонах, в умовах адміністративно-територіальної реформи, зі створенням об'єднань співвласників багатопверхових будівель (ОСББ) ця проблема посилюється і проявляється у своїх специфічних аспектах.

Наприклад, у сучасних об'єднань територіальних громад відсутні схеми санітарної очистки, відсутні контейнери для збору твердих побутових відходів, відсутня організація збору та вивезення відходів. У кожній європейській країні є спеціальні контейнери для сортування сміття. Зазвичай розподіляють відходи на кілька основних категорій: пластик, папір, скло, органічні відходи та метал. (Науковцями ТНТУ пропонувалася механізоване сортування відходів з допомогою технологічної лінії, у якій вмонтовані подрібнювачі, вода під тиском, повітря, магніти, пресове обладнання для пресування полетів з горючих відходів). Тим часом у наших районних центрах є одне або два санкціоновані сміттєзвалища, до яких навіть довести відходи потрібні кошти. Тобто не лише у кожному районі, а й в кожному населеному пункті існують свої труднощі, специфіка яких обумовлюється різними чинниками та обставинами. Як констатує Алла Войціховська, в Україні, крім усього, фактично не існує сфери утилізації сміття як такої. (Не хочемо згадувати проблему утилізації радіоактивних відходів, у чому теж маємо достатньо негативного досвіду у Чорнобильській зоні).

Між тим, аналогічна ситуація відбувається не лише у Львові, а й у Тернополі, (на батьківщині авторів статті), причорноморській Одесі і в Карпатах, у Поліських степах та інших регіонах і містах України.

З огляду на масштабність проблеми виникає запитання: чому мовчить про неї вітчизняна наука? Не можна сказати, що ця проблема не піднімалася ученими України. Пропоновані проекти теж з відомих причин на сьогодні не затребувані.

Були спроби розв'язати проблему самотужки. В мережі Інтернет, крім згадуваних технологічних ліній механічного сортування сміття, можна знайти багато конкретних пропозицій з будівництва, наприклад, сміттєпереробного заводу чи закупки обладнання тощо.

Потрібно сказати, що окремі спроби в цьому напрямі зроблені на місцях від безвиході. (Автором та реалізатором однієї з ідей був і співавтор цієї статті Андрушків Б. М.).

Про деякі з них варто сказати окремо.

В один час на Тернопільщині було досягнуто домовленості міської ради та однієї з австрійських фірм про будівництво сміттєпереробного заводу на базі колишнього комбайнового заводу, який не зумів за роки незалежності технологічно реформуватися відповідно до сучасних вимог, зосередивши високі технології та потужності на виготовленні примітивного сільгоспінвентаря. Та реалізувати домовленості тоді не вдалося через кон'юнктурність керівництва. З тієї ж причини не вдалося реалізувати ідеї будівництва шведами та скористатися інвестиціями для цієї мети італійської фірми «Бібокс». Як показує досвід, найкращими стимулювальними чинниками для інвесторів, які мають намір вкладати кошти у сміттєпереробні заводи, є надання можливості

пільгового кредитування та, як пропонує експерт, податкових канікул терміном 3-5 років, прозорий та спрощений механізм отримання дозвільних документів. На державному рівні потрібно створювати сприятливий клімат та заохочувати бізнес до інвестування сучасних технологій з переробки та утилізації відходів.

Сучасна бізнес-верхівка не зацікавлена в інвестуванні проектів з переробки сміття. Та це окреме питання цієї проблеми. Як відомо, на сьогодні є інші шляхи її розв'язання. Серед них найлегше – продавати сміття. Закордонні бізнесмени у цій сфері можуть закупляти його у нас і, звичайно, мати з цього певний зиск. Однак при бажанні можна знайти інвесторів, які могли б інвестувати в будівництво переробних заводів на місцях (зручність, економія транспортних витрат тощо). Сьогоднішні технології дозволяють забезпечити високий рівень санітарії. Наприклад, в Австрії сміттєпереробний завод успішно функціонує у самому центрі Відня і ніхто навіть про це не знає.

Тим часом, ми хочемо констатувати, що «сміттєзнавство» досить швидко еволюціонує. Наповнюється та удосконалюється його класифікація. Перелік видів промислових та побутових відходів зростає. До новітніх видів відходів належить пластик, батареї та акумулятори, отрутохімікати тощо. На сьогодні сміття «просочилося» і в моря та океани та навіть у космос і є екологічним, технічним, економічним і навіть політичним чинником розвитку нашого суспільства.

Зазначимо, що з непридатної деревини, соломи і т.д. можна виготовляти альтернативне органічне паливо – палети, якими опалюють будинки. Величезним попитом в хімічній промисловості користується вторинна сировина з утилізованого пластику. З пляшок, які переробляють у гранули, виготовляють предмети домашнього вжитку, побутову техніку, труби, іграшки та багато іншого.

За словами Алли Войціховської, на рівні держави відсутня стратегія поводження з відходами та бачення відходів як матеріальних чи енергетичних ресурсів.

Якщо говорити про потенціал сміття, то його можна не лише сортувати, переробляти, компостувати, спалювати, а й використовувати метан, що утворюється при його зберіганні на сміттєзвалищах.

Довідково: *Для прикладу, лише на львівському сміттєзвалищі утворюється 10 млн м³ метану щорічно, макулатуру переробляють на газетний і туалетний папір, тканину, руберойд, картон та інше. Завдяки спеціальній обробці відпрацьованих шин сировину потім використовують для виготовлення килимків, підлоги, підшов до взуття, покриття тенісних кортів та у будівництві доріг. Листя з дерев, яке в Україні часто палять або ж просто вивозять на полігони, є чудовим добривом для землі. Перероблену сировину зі скла можна продавати на спеціалізоване виробництво цегли, плитки, водних фільтрів, кераміки та іншого. Брухт, особливо з кольорових металів, також є дуже вигідним у сміттєвому бізнесі. Переплавлений метал підлягає багаторазовій переробці, не втрачаючи при цьому своїх властивостей.*

Для розв'язання цієї актуальної проблеми необхідна національна система поводження з відходами, яка починалась би із запобігання утворенню відходів, забезпечувала б роздільний збір сміття, його транспортування та перетворення у ресурс. Сучасна система поводження потребує ґрунтовно нової моделі врегулювання цих відносин – розподілу відповідальності за утворені відходи, моделі фінансування збиткових етапів поводження з відходами (наприклад, транспортування), стимулювання громадян до більш екологічної поведінки.

Українці завжди мали традиції поводження з сміттям. По-перше, його намагалися пристосувати у доступних формах для розвитку власного підсобного господарства. Одне з них використовувалося як добриво на полях, іншим –

нешкідливим – заповнювали яри і урвища, ще іншим вирівнювали дороги. Практично у кожному селі були загороджені скотомогильники, де дозволялося закопувати падіж худоби.

Інша ситуація в нашій державі сьогодні, коли у керівництва ще не визріла державницька ідеологія, коли за політикою та власним бізнесом не вистачає часу для розробки планів та науково-технічних програм розвитку вітчизняної господарки. Облдержадміністрації, органи місцевого самоврядування не працюють над роз'ясненням проблем вирішення альтернативного поводження з відходами, окрім захоронення на сміттєзвалищах. Тим часом навіть на примітивному рівні можна зауважити, що великі сміттєзвалища для безхатченків та мешканців є джерелом прибутку. За один день кожен «металошукач» має чималі доходи. Відбувається неефективний екологічний контроль щодо поводження з відходами, низькою залишається екологічна свідомість мешканців. Тому у селах люди продовжують вивозити сміття «за городи», до лісу або до річок.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для досягнення культурного рівня європейських держав у сфері збору і переробки сміття та розвитку бізнесу у цій сфері, як ми вважаємо, потрібні:

1. Створення законодавчого підґрунтя та господарський підхід як на рівні держави, так і на місцях. Тож спершу Верховна Рада має прийняти необхідні зміни до законодавства.

2. Необхідно закрити ті сміттєзвалища, які забруднюють атмосферу, підземні води, ґрунти, та одночасно побудувати сміттєпереробні заводи, сміттєсортувальні лінії, полігони для утилізації сміття, що не відповідає екологічним стандартам і не підлягає переробці,

3. У доброго господаря немає відходів у відносному розумінні, у нього все має застосування і використання. Сміття – це не тільки гроші після його переробки, це санітарія від людини і для людини, це в умовах об'єднання територіальних громад та ОСББ значні кошти і благоустрій населеного пункту, житла. Держава повинна стимулювати зацікавленість у вирішенні згаданих проблем.

4. В окремих випадках користь можна черпати буквально з самого сміттєзвалища. У Вінниці, як і у Львові, в межах проекту державно-приватного партнерства збудовано на них 12 газозбірних свердловин, встановлено когенераційну установку потужністю 710 кВт/год., виробляється електроенергія та ін.

5. На місцях доцільно зацікавлювати у сортуванні відходів, самостійному будівництві механічних технологічних ліній з сортування та переробки сміття.

Таких прикладів та пропозицій можна наводити багато, та вони впроваджуються у практику нашої держави безсистемно. Треба знову визнати, що більшість керівників держави, галузеві міністерства, серед яких Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, вважають, що це лише проблема добровільного об'єднання територіальних громад, міського господарства та ОСББ.

За оцінками експертів НКРЕКП, Україна могла б економити 2200 млн кубометрів природного газу, 634 млн кВт-год електроенергії й отримувати ще приблизно 1,8 млн тонн сировини, яку можна використовувати для виробництва упаковки, тари, будівельних матеріалів та інших потреб. Крім того, розвиток сміттевої галузі дозволить створити 50 тисяч робочих місць та, що найважливіше, замінити 6148 діючих і 32 984 несанкціонованих сміттєзвалищ на цивілізовані центри поводження з твердими побутовими відходами.

Сміття нині – це не лише значні кошти, а й економіка, екологія та перед черговими виборами ще й велика політика.

Список літератури

1. Андрушків, Б. М. Основи менеджменту: методологічні положення та прикладні механізми: підручник для студентів та викладачів економічних спеціальностей вузів / Б. М. Андрушків, О. Є. Кузьмін. – 2-е видання, перероблене та доповнене. – Тернопіль: Лілея, 1997.– 292 с
2. Аузан, А. А. Адміністративні бар'єри в економіці: інституційний аналіз / А. А. Аузан, П. В. Крючкова. – М.: ИНП «Общественный договор», 2002.
3. Данилишин, Б. М. Макросистемна еволюція української економіки / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. У 2-х т. – Т.2. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2008. – 210 с.
4. Андрушків, Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / Б. М. Андрушків. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2008. – 424.
5. Андрушків, Б. М. Інноваційна політика : навчальний посібник / Б. М. Андрушків, Ф. В. Бортняк, Ю. Я. Вовк та ін. ; за заг. ред. Б. М. Андрушківа. – Тернопіль: ТзОВ "Терно-Граф", 2012. – 484 с.
6. Кирич, Н. Б. Організаційно-економічна категорія господарської та фінансової стабільності функціонування підприємств в контексті сталого розвитку України / Н. Б. Кирич // Вісник економічної науки України. – 2007. – №4. – С. 113-114.
7. Кирич, Н. Б. Теоретичні та прикладні механізми управління стратегією підвищення господарсько-фінансової стабільності підприємства / Н. Б. Кирич // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 3. – С. 136-142.
8. Кирич, Н. Б. Збалансованість системи показників у формуванні стратегії розвитку організацій, підприємств – як метод стабілізації економіки України / Н. Б. Кирич // Схід. – 2007. – №3 (81). – С. 101-103.
9. Кирич, Н. Б. Роль інвестування в організації стабільного функціонування переробних підприємств / Н. Б. Кирич, В. І. Барканов // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 8. – С. 9-11.
10. Куценко, В. І. Соціальні вектори економічного розвитку / В. І. Куценко. – К.: Наукова думка. – 2010. – 785 с.
11. Погайдак, О. Б. Управління якістю обслуговування на основі комплексу показників / О. Б. Погайдак. – Тернопіль: ТзОВ Терно-граф, 2015. – 521 с.
12. Прикладна економіка: навчальний посібник / Б. О. Язлюк, Р. Б. Гевко, Ю. В. Дзядикевич, А. М. Бутов. – Тернопіль : Крок, 2016. – 288 с.

References

1. Andrushkiv, B. M. & Kuzmin, O. Y. (1997). *Principles of Management: methodological principles and mechanisms applied*. Ternopil: Lileay.
2. Auзан, A. A., Kryuchkov, P. V. (2002). *Administrative barriers in the economy: institutional analysis*. Moscow: Social Contract.
3. Danylyshyn, B. M., Mykytenko, V. V. (2008). *Macrosystem evolution of Ukrainian economy*. Kyiv: Nichlava.
4. Andrushkiv, B. M. (2008). *Economic and property security of enterprise and entrepreneurship. Anti-raider*. Ternopil: Terno-graf.
5. Andrushkiv, B. M., Bortnyak, F. V., Vovk, Y. (2012). *Innovation policy*. Ternopil: Terno-graf.
6. Kyrych, N. B. (2007). Balanced Scorecard in strategy development organizations and businesses – as a method of stabilizing the economy of Ukraine. *East*, 3 (81), 101-103.

-
7. Kyrych, N. B. & Barkanov, V. I. (2008). *The role of investing in the stable operation of processing plants. Investment: practice and experience*, 8, 9-11.
 8. Kyrych, N. B. (2007). Organizational and economic category of economic and financial stability of the enterprises in the context of sustainable development Ukraine. *Bulletin of Economic Sciences of Ukraine*, 4, 113-114.
 9. Kyrych, N. B. (2008). Theoretical and applied management strategy mechanisms improve economic and financial stability. *Economy: problems of theory and practice*, 3, 136-142.
 10. Kucenko, V. I. (2010). *Social vectors of economic development*. Kyiv: Naukova dumka.
 11. Pogaydak O. B. (2015). *Quality management of service based on a set of indicators*. Ternopil: Terno-graf.
 12. Yazlyuk, B. O., Hevko, R. B., Dzyadykevych, Yu. V., Butov, A. M. (2016). *Applied Economics*. Ternopil: Krok.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2017 р.

Василь Ярославович БРИЧ

доктор економічних наук,
професор,
кафедра міжнародного бізнесу і туризму,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: v.brych@tneu.edu.ua

Любомир Йосипович БІЛОУС

здобувач,
кафедра міжнародної економіки,
маркетингу і менеджменту,
Івано-Франківський інститут менеджменту,
Тернопільський національний економічний університет

**ФОРМУВАННЯ ДИНАМІЧНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАННЯМ
РОБІТНИЧОГО ПЕРСОНАЛУ**

Брич, В. Я. Формування динамічної моделі управління навчанням робітничого персоналу / Василь Ярославович Брич, Любомир Йосипович Білоус // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 175-183. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У роботі показана загальна ефективність внутрішньофірмового навчання, яка визначається з точки зору економічного ефекту у вигляді повернення від інвестицій в навчання, що ставить перед керівництвом підприємств підвищені вимоги щодо навчання, вибору навчальної, розвиваючої технології. Аналіз показав, що визнання професійних досягнень працівників у межах підприємств повинно бути співрозмірним із публічним визнанням працівників за його межами. Результати дослідження демонструють, що витрати на соціальне забезпечення працівників не призводять до підвищення конкурентоспроможності персоналу, що може пояснюватись невідповідністю підприємства сучасному технологічному рівню. На основі результатів моделювання у роботі визначено, що при відсутності заборгованості з виплати заробітної плати працівникам деяких підприємств позитивну динаміку ефективності роботи персоналу можна забезпечити при витратах на оплату праці в сукупних ресурсах підприємства в межах 10 % та сукупних виплат (преміальних, заохочувальних та компенсаційних) у структурі витрат на оплату праці персоналу підприємства в межах 15 %. У роботі зазначено, що аналіз впливу мотиваційних інструментів управління нематеріальними стимулами на конкурентоспроможність персоналу деяких підприємств показує, що професійні досягнення працівників у межах підприємств або відсутні, або не спостерігаються. Також управлінські рішення повинні бути спрямованими на забезпечення задоволеності працівниками умовами праці на робочому місці та покращення психологічного клімату в колективі.

Ключові слова: модель управління; робітничий персонал; програма підготовки.

Vasyl Yaroslavovych BRYCH

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Ternopil National Economic University
E-mail: v.brych@tneu.edu.ua

Lyubomyr Yosypovych BILOUS

PhD Student,
Department of International Economics, Marketing and Management,
Ivano-Frankivsk Institute of Management,
Ternopil National Economic University

FORMATION OF THE DYNAMIC MODEL OF MANAGEMENT BY TRAINING STAFF**Abstract**

Research shows the overall effectiveness of intra-firm learning which is determined from the point of view of the economic effect in form of returning from investment in education. It demands from the management of enterprises the increased requirements concerning education, choice of educational and developing technology. The results of the analysis show that acknowledgement of workers professional achievements within the enterprise should be proportionate to the public recognition of employees outside its borders. The results of the study show that the costs of social security for workers do not influence the rise of staff competitiveness, which can be explained by the inconsistency of the enterprise with the current technological level. On the basis of the results of modeling in the research, it is determined that in the absence of wage arrears to employees of some enterprises, the positive dynamics of personnel performance can be ensured at the cost of labor remuneration in the company's total resources within the limits of 10% and aggregate payments (bonuses, incentive and compensatory) payments in the structure of labor costs for personnel of the enterprise within 15%. It is noted that the analysis of the influence of motivational instruments of management of non-material incentives on staff competitiveness of some enterprises shows that professional achievements of employees within the companies are either absent nor noted. Moreover, managerial decisions should consider the level of workers' satisfaction with the working conditions and they should be directed on the improvement of working environment in the team.

Keywords: management model; workforce; training program.

JEL classification: J19, M53, M54

Вступ

Важливою соціально-економічною проблемою України є тривале зниження виробництва підприємств харчової промисловості. Аналіз економічної ситуації дозволяє стверджувати про те, що з цієї сфери відбувається вагомий відтік висококваліфікованих кадрів, а молодь, яка приходить на виробництво, обмежена надзвичайно низьким мотиваційним чинником. Це призводить до зменшення кількісного і якісного показника випуску продовольчих товарів як на національному, так і на регіональному рівні, досягнення продовольчої безпеки, яка є найважливішою справою не тільки піднесення матеріального добробуту, але й підвищення соціально-культурного рівня. Одним із виходів з цієї ситуації є організація підготовки та навчання робітничих кадрів. Ефективність внутрішньофірмового навчання

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 1.

визначається з точки зору економічної ефективності (повернення від інвестицій у навчання). Це ставить перед керівництвом підприємств підвищені вимоги щодо постановки завдань навчання, вибору навчальної, розвиваючої технології та розробки діагностичних матеріалів.

На розвиток харчової промисловості в останні роки звертається значна увага, позаяк вона є однією з провідних структуроформувальних ланок господарського комплексу України та її регіонів. Питанням дослідження цього питання присвячені праці Борщеського П., Дейнеко Л., Калінчика М., Куценка М., Сичевського М. та низки інших вчених-економістів.

Проблематиці підготовки та перепідготовки кадрів робітничих професій, процесам управління системою підготовки кадрів присвячено наукові праці відомих вчених, таких, як Енерберг Р. Дж., Колот А., Лібанова Е., Петрова Т., Саченко В., Степовик П. та ін. Однак, попри значне зацікавлення, продемонстроване багатьма науковцями цією проблемою, протиріччя у розвитку професійної підготовки робітничих кадрів в Україні набувають системного характеру, що спричинює дискомфорт для національної економіки, знижує рівень конкурентоспроможності робітничого потенціалу та і країни загалом.

Мета статті

Мета статті – аналіз сучасного стану та розробка пропозицій щодо ефективної підготовки і використання робітничого персоналу на підприємствах харчової промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Важливість безперервного внутрішньофірмового навчання робітничих кадрів підприємств харчової промисловості підтверджують такі основні фактори:

- впровадження нової техніки, технологій, виробництво сучасних товарів, зростання комунікаційних можливостей створюють умови для ліквідації або зміни деяких видів робіт. У зв'язку з цим необхідна кваліфікація не може бути гарантована базовою освітою;
- у світлі останніх подій щодо кроків євроінтеграції нашої країни український ринок перетворюється в ринок без меж з високим рівнем конкуренції між країнами. Країни, що мають сучасну систему робітничої праці та програми безперервної освіти, лідирують в умовах цієї конкуренції. Вони мають можливість в найкоротші терміни відповісти на будь-який «виклик» підвищенням продуктивності робітничої праці;
- трансформації в усіх сферах життя – головна особливість сучасного світу. Безперервні і швидкі темпи змін в інформаційних та виробничих технологіях вимагають безперервного навчання робітничого персоналу;
- для фірми більш ефективним і економічно обґрунтованим є підвищення кваліфікації уже працюючих співробітників на основі їхнього безперервного внутрішньофірмового навчання, аніж пошук та залучення нових працівників.

Для управління внутрішньофірмовим навчанням слід розмежовувати дві складові системи навчання з точок зору керівництва підприємства і самих фахівців робітничих спеціальностей [1]. З точки зору керівництва підприємства, цілями безперервного навчання є: відтворення персоналу, інтеграція персоналу, гнучке формування персоналу, адаптація до технологічного прогресу, впровадження інноваційних технологій. З точки зору працівників, цілями безперервної освіти є: підтримка на відповідному рівні і підвищення професійної кваліфікації, придбання

професійних знань поза сферою професійної діяльності, придбання професійних знань про постачальників і споживачів продукції, банків та інших організацій, що впливають на роботу фірми.

Перспективним напрямом досліджень, на нашу думку, є пошук ефективних шляхів заохочення та стимулювання персоналу до навчання. Мотивацією безперервного навчання, наприклад, в американських компаніях, є зв'язок між результатами виробничої діяльності кожного працівника і наданням йому можливості для навчання: цінність співробітника фірми визначає кількість коштів, що виділяються для підвищення його кваліфікації.

Оцінка потреби в навчанні працівників робітничих спеціальностей повинна базуватися на результатах оцінки праці (фінансові показники діяльності підприємств) персоналу. Планування програм підготовки – складова частина загального планування трудових ресурсів поряд з розрахунком потреби в персоналі, складанням планів набору, плануванням кар'єри.

З метою управління навчанням персоналу робітничих спеціальностей доцільно:

- використовувати результати оцінки праці і персоналу, що виявляють проблеми, з якими стикаються працівники;
- аналізувати план технічного оновлення виробничих процесів;
- оцінювати специфіку загальних програм підготовки, яку проходять учні професійних технічних училищ, коледжів, що приходять на роботу в організацію;
- діагностувати середній рівень підготовленості нових співробітників.

Для ефективного управління навчанням персоналу робітничих спеціальностей підприємств необхідно розробити інструментарій, який б дозволив керівництву розробляти та впроваджувати систему мотивації навчання персоналу робітничих професій. Схему процесу побудови динамічної моделі наведено на рис. 1.

Для цього можна використати динамічні моделі управління навчанням персоналу робітничих професій підприємств харчової промисловості, які використовують наявні як матеріальні, так і нематеріальні мотиваційні інструменти. На основі аналізу ефективності мотиваційних інструментів у системі управління кадровим забезпеченням підприємств харчової промисловості Івано-Франківської області здійснимо моделювання доходу підприємств даної галузі на основі факторів управління, що відповідають показникам ефективності мотиваційних інструментів.

Одним із найбільш ефективних підходів до моделювання динаміки економічних процесів є теоретико-множинний підхід, у межах якого моделі містять параметри та змінні, представлені у вигляді множин гарантованих чи допустимих значень, або у вигляді нечітких множин із відомими функціями належності [2].

Перевагою такого підходу є те, що він не потребує великих вибірок даних (рядів динаміки) для отримання адекватних моделей та попереднього дослідження статистичних характеристик даних, таких, як закон розподілу даних та ін. [2]

Одним із підкласів таких моделей є інтервальні моделі [4], які описують показники економічних процесів інтервалами можливих значень:

$$[P] = \begin{pmatrix} [p_1^-; p_1^+] \\ M \\ [p_i^-; p_i^+] \\ M \\ [p_N^-; p_N^+] \end{pmatrix}, \quad (1)$$

де $p_i^- = p_i - \Delta$, $p_i^+ = p_i + \Delta$, Δ – обмежена похибка з відомим діапазоном можливих значень, або функціональними коридорами

$$[\hat{p}(x)] = [\hat{p}^-(x); \hat{p}^+(x)] \quad (2)$$

Рис. 1. Схема процесу побудови динамічної моделі управління навчанням робітничого персоналу

**Власна розробка.*

Враховуючи інерційність економічних процесів, використовують інтервальні моделі динаміки, які описують дискретними різницеvими рівняннями у такому вигляді [5]:

$$p_{jk+1} = \sum_{i=1}^S a_{ij} \cdot p_{ik} + \sum_{i=1}^L b_{ij} \cdot u_{ik} , \quad (3)$$

де k – час, який змінюється дискретно і набуває цілочисельних значень $k=0, \dots, N-1$, де N – кількість дискрет; p_{jk+1} – значення досліджуваного показника

економічного процесу, $j=1,\dots,N$, в $(k+1)$ -й дискретний момент часу та x_{ik} – значення показника стану в k -й дискретний момент часу, $i=1,\dots,S$, де S – кількість показників стану, що досліджуються; $\hat{u}_k = (u_{1k}, \dots, u_{Lk})^T$ – вектор факторів впливу (управління економічною системою) в k -й дискретний момент часу; a_{ji} – невідомі коефіцієнти моделі; b_{ji} – невідомі коефіцієнти факторів впливу на економічну систему.

Оцінки коефіцієнтів моделі дають можливість отримати інтервальні прогностичні оцінки досліджуваних показників у такому вигляді:

$$[\hat{p}_{k+1}] = \hat{a}^T \cdot [\hat{p}_k] + \hat{b} \cdot \hat{u}_k \quad (4)$$

де $[\hat{p}_{k+1}], [\hat{p}_k]$ – інтервальні прогнози досліджуваних показників; \hat{a} , \hat{b} – оцінки коефіцієнтів моделі та факторів управління економічним процесом відповідно.

Отже, досліджуваним показником ефективності управління кадровим забезпеченням підприємств харчової промисловості оберемо динаміку доходу підприємств за 2012-2014 рр. За інтервальну похибку приймемо величину 1 %, яка відповідає статистичній похибці при формуванні фінансової звітності.

Як фактори управління приймемо мотиваційні інструменти матеріальних та нематеріальних стимулів системи управління кадровим забезпеченням:

- $u_{1,k}$ – коефіцієнт витрат на оплату праці в сукупних ресурсах підприємства харчової промисловості, %;
- $u_{2,k}$ – заборгованість з виплати заробітної плати працівникам підприємства, %;
- $u_{3,k}$ – коефіцієнт сукупних виплат (преміальних, заохочувальних та компенсаційних) у структурі витрат на оплату праці персоналу підприємства харчової промисловості, %;
- $u_{4,k}$ – коефіцієнт публічного визнання працівників підприємства харчової промисловості, %;
- $u_{5,k}$ – коефіцієнт відповідності умов праці на робочому місці;
- $u_{6,k}$ – коефіцієнт визнання професійних досягнень працівників підприємства харчової промисловості;
- $u_{7,k}$ – коефіцієнт психологічного клімату в колективі;
- $u_{8,k}$ – коефіцієнт рівня соціального забезпечення працівників, %.

де, $k=0,\dots,2$ – період, що відповідає 2013–2015 рр. діяльності суб'єкта господарювання. У таблиці 1 наведено вихідні дані факторів управління для зазначених підприємств.

Побудуємо інтервальну динамічну модель для управління кадровим забезпеченням підприємств харчової промисловості, яку опишемо дискретними різницевиими рівняннями у такому вигляді:

$$p_{jk+1} = a \cdot p_{jk} + \sum_{i=1}^8 b_i \cdot u_{j,k+1,i}, \quad (5)$$

де k – час, який змінюється дискретно і набуває цілочисельних значень $k=0,\dots,2$, що відповідають рокам діяльності підприємств; p_{jk+1} – значення доходу j -го

підприємства, $j=1, \dots, 6$, в $(k+1)$ -й дискретний момент часу та x_{ik} – значення доходу i -го підприємства, $i=1, \dots, 6$, в k -й дискретний момент часу; $\vec{u}_{jk} = (u_{1k}, \dots, u_{8k})^T$ – вектор факторів управління в k -й дискретний момент часу j -го підприємства; a – невідомий коефіцієнт моделі; b_{ji} – невідомі коефіцієнти факторів управління системою кадрового забезпечення.

Таблиця 1. Вихідні дані для побудови динамічної інтервальної моделі (фактори управління)

Рік	k	Фактори управління, \vec{u}_k							
		u_1	u_1	u_1	u_1	u_1	u_2	u_3	u_1
2014	1	17	1	52,4	0,1	54	0,2	56	32,5
	1	13	0	34,9	0,3	34	0,1	59	37,8
	1	7,6	0	32,1	0	25	0	45	46,9
	1	10	0	21,1	0	21	0	35	63,6
	1	7	0	31,9	0	20	0	23	45,3
	1	3	0	21,8	0	19	0	28	24,7
2015	2	15	7	50,1	0,3	45	0,2	53	31
	2	12	0	23,1	0	23	0	55	46,9
	2	7,1	0	25,9	0	19	0	43	37,6
	2	5	0	1,2	0	20	0	34	59,3
	2	2	0	0	0	14	0	20	41,8
	2	1	0	15	0	19	0	30	21,3

*Власна розробка.

Модель динаміки запишемо у такому вигляді:

$$\begin{cases}
 p_{1,1} = a \cdot p_0 + b_1^T \cdot \vec{u}_{1,1} \\
 \text{М} \\
 p_{j,1} = a \cdot p_0 + b_j^T \cdot \vec{u}_{j,1}, \\
 \text{М} \\
 p_{6,1} = a \cdot p_0 + b_6^T \cdot \vec{u}_{6,1}, \\
 p_{1,2} = a \cdot p_1 + b_1^T \cdot \vec{u}_{1,2} \\
 \text{М} \\
 p_{j,2} = a \cdot p_1 + b_j^T \cdot \vec{u}_{j,2}, \\
 \text{М} \\
 p_{6,2} = a \cdot p_1 + b_6^T \cdot \vec{u}_{6,2}
 \end{cases} \quad (6)$$

де p_{j1} – дохід j -го підприємства в $k=1$ дискретний момент часу; \vec{u}_{j1} – вектор факторів управління j -го підприємства в $k=1$ дискретний момент часу.

Далі проводимо ідентифікацію параметрів цих рівнянь із використанням методів аналізу інтервальних даних за такими умовами:

$$p_{jk} \in [p_{jk}^-, p_{jk}^+], \forall j=1, \dots, 6; k=0, \dots, 2, \quad (7)$$

де $p_{jk}^- = p_{jk} - \Delta$, $p_{jk}^+ = p_{jk} + \Delta$, – нижня та верхня межа інтервальних значень доходу із урахуванням статистичної похибки.

Вказана система є інтервальною системою нелінійних інтервальних рівнянь. [5] На практиці таку задачу традиційно приводять до нелінійної оптимізаційної задачі, розв'язок якої шукають методами лінійного програмування та випадкового пошуку, за допомогою засобів ППП MatLab [7,8].

Здійснивши оцінку коефіцієнтів інтервальної моделі динаміки доходів підприємств регіону, отримали такі результати у вигляді точкової моделі:

$$\hat{p}_{k+1} = 0,33 \cdot \hat{p}_k + 1,57 \cdot u_{1,k+1} + 7,07 \cdot u_{2,k+1} - 0,4 \cdot u_{3,k+1} - 197,83 \cdot u_{4,k+1} + 1,28 \cdot u_{5,k+1} + 115,16 \cdot u_{6,k+1} + 0,3 \cdot u_{7,k+1} - 0,57 \cdot u_{8,k+1} \cdot$$

Отримана модель динаміки уможливіє вироблення комплексу управлінських рішень, спрямованих на посилення професійних компетенцій працівників, їхнього залучення у систему професійної підготовки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Основою для формування комплексу управлінських рішень щодо посилення професійних компетенцій працівників є використання мотиваційних інструментів у системі управління кадровим забезпеченням підприємств. При цьому можна розмежувати мотиваційні інструменти з використанням матеріальних та нематеріальних стимулів управління.

З вищенаведеного стає зрозумілим, що підтримка управлінських рішень передбачає поетапне використання математичного апарату. Зокрема, на стадії постановки проблеми забезпечення конкурентоспроможності персоналу підприємств харчової промисловості необхідно застосувати регресійні однофакторні моделі. Такі моделі уможливають виявлення значущих факторів впливу на результати діяльності персоналу, а також встановлення аналітичної залежності індикаторів конкурентоспроможності персоналу підприємств та визначення кількісної оцінки щільності зв'язку у вигляді коефіцієнтів еластичності індикаторів конкурентоспроможності. На основі наших досліджень можна отримати ієрархію факторів впливу на конкурентоспроможність персоналу підприємств харчової промисловості.

Список літератури

1. Брич, В. Я. Теоретичні аспекти розвитку персоналу / В. Брич, О. Гугул // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №5. – С. 13-16.
2. Томашевський, В. М. Моделювання систем / В. М. Томашевський. – К: Видавнича група ВНУ, 2005. – 352 с.
3. Літнарівич, Р. М. Побудова і дослідження математичної моделі за джерелами експериментальних даних методами регресійного аналізу: навчальний посібник / Р. М. Літнарівич. – МЕНУ, Рівне, 2011. – 140 с.
4. Дивак, М. П. Задачі математичного моделювання статичних систем з інтервальними даними : монографія / М. П. Дивак. – Т. : Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 215 с.

-
5. Дивак, М. П. Структурна ідентифікація інтервальних різницевих операторів / М. П. Дивак, І. Ф. Войтюк, В. І. Манжула // Вісник Тернопільського державного технічного університету. – 2010. – №3 (15). – С. 154-160.
 6. Манжула, В. І. Модифікований метод розв'язку ІСЛАР на основі задач ЛР / В. І. Манжула, І. Є. Вишньовський // Сучасні комп'ютерні інформаційні технології: Матеріали III Всеукраїнської школи-семінару молодих вчених і студентів АСІТ'2013. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – С. 39.
 7. Дьяконов, В. П. MATLAB. Анализ, идентификация и моделирование систем / В. П. Дьяконов, В. В. Круглов // Специальный справочник. – СПб.: «Питер», 2002. – 448 с.
 8. Манжула, В. І. Структурна ідентифікація моделей «вхід-вихід» статичних систем на основі аналізу інтервальних даних: дис.канд.тех.наук 01.05.02. / Володимир Іванович Манжула. Львів, 2008. – 20 с.

References

1. Brych, V. Ya. & Huhul, O. Ya. (2009). Teoretychni aspekty rozvytku personalu [Theoretical aspects of personnel development]. Khmelnytsk: *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5, 13-16. [in Ukrainian].
2. Tomashevskiy, V. M. (2005). *Modeliuvannia system* [System modeling]. VNU [in Ukrainian].
3. Litnarovych, R. M. (2011). *Pobudova i doslidzhennia matematychnoi modeli za dzherelamy eksperymentalnykh danykh metodamy rehresiinoho analizu* [Construction and research of mathematical model by sources of experimental data using the regression analysis]. Rivne: Navchalnyi posibnyk – Mehu [in Ukrainian].
4. Dyvak, M. P. (2011). *Zadachi matematychnoho modeliuvannia statychnykh system z intervalnymy danymy*. [Tasks of mathematic modeling of static systems with interval data]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
5. Dyvak, M. P. (2010). *Strukturna identyfikatsia intervalnykh riznytsevykh operatoriv* [Structural identification of interval difference operators]. *Visnyk derzhavnoho technichnoho universytetu*, 3 (15), 154-160 [in Ukrainian].
6. Mandzhyla, V. I. & Vyshnovskiy, I. E. (2010). *Modyfikovanyi metod rozviazku ISLAR na osnovi zadach LR* [Modified ISLAR solution method based on LP tasks]. *Modern Computer Information Technologies: Proceedings of the 3rd All-Ukrainian School-Workshop for Young Scientists and Students ASIT'2013*. (p. 39). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
7. Diakonov, V. P. & Kruglov, V. V. (2002). *Matlab. Analiz, indetifikatsyia i modelirovanie system* [Matlab. Analysis, identification and system modeling]. Piter: Spetsialnyi spravochnik [in Russian].
8. Mandzhyla, V. I. (2008). *Strukturna identyfikatsia modelei «Vkhid-vykhid» statychnykh system na osnovi analizu intervalnykh danykh* [Structural identification of models «Enter-exit» of static systems based on analysis of interval data]. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2017 р.

Петро Іванович БІДА

кандидат технічних наук,
викладач,

ВСП «Рівненський коледж Національного університету біоресурсів і
природокористування України»
E-mail: rdakzem@gmail.com

**ГЕОІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕВПОРЯДНОГО ПРОЕКТУВАННЯ
ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ**

Біда, П. І. Геоінформаційне забезпечення землевпорядного проектування для управління земельними ресурсами [Текст] / Петро Іванович Біда // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 184-187. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті викладено результати дослідження ефективності впровадження географічно-інформаційних систем на сільськогосподарських угіддях великої площі. Особлива увага звертається на порівняльну характеристику вартості виконання робіт з GPS-спостережень різними способами та за умови використання різного матеріально-технічного забезпечення. Висвітлено структуру геоінформаційної системи, у якій поєднано агрохімічні показники якісного стану ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь з відповідними координатами місцевості в системі WGS 84 та часовими проміжками. Подано технологічну схему формування цифрового агрохімічного паспорта території, починаючи з отримання матеріалів дистанційного зондування Землі, закінчуючи даними для клієнта-споживача інформації. Оригінальний авторський погляд буде цікавий фахівцям в області землевпорядкування та кадастру, агрономії, працівникам обласних центрів охорони родючості ґрунтів тощо.

Ключові слова: GPS-спостереження; WGS 84; агрохімічні показники; географічно-інформаційна система; технологічна схема; агрохімічна паспортизація.

Petro Ivanovych BIDA

PhD in Technical Sciences,
Lecturer,
Rivne College,

National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine
E-mail: rdakzem@gmail.com

**GEOINFORMATION PROVIDING OF LAND MANAGEMENT PLANNING FOR LAND
RESOURCES MANAGEMENT**

Abstract

The article presents the results of the study of the effectiveness of the introduction of geographic information systems on agricultural land in large area. Particular attention is paid to the comparative characteristics of the cost of performing work on GPS-observations in different ways. The structure of the geographic information system, which combines the agro-chemical

© Петро Іванович Біда, 2017

indicators of the quality state of the soil cover of agricultural lands with the corresponding coordinates of the area in the WGS 84 system and the time intervals, is highlighted. The technological scheme of formation of the digital agrochemical passport of the territory from the receipt of materials of remote sensing of the Earth, ending with the data for the customer-consumer of the information is given. The author's view of the problem can be used by the experts in the field of land management and cadastre, agronomy, workers of regional centres for soil fertility conservation, etc.

Keywords: *GPS-monitoring; WGS 84; agrochemical indicators; geographic information system; technological scheme; agrochemical certification.*

JEL classification: *Q15, Q56*

Вступ

Проблема налагодження дієвої системи моніторингу ґрунтів має довготривалу історію. На жаль, попри достатні наукові, виробничі та законодавчі напрацювання у цій галузі в Україні сьогодні не сформовано чіткої функціональної системи спостережень, оцінки і прогнозування стану ґрунтів з метою прийняття раціональних управлінських рішень.

Мета статті

Метою публікації є розроблення технологічних стандартів цифрового агрохімічного паспорту земельних ділянок с/г призначення, практична реалізація інформаційної системи та методики використання систем глобального позиціонування при проведенні агрохімічної паспортизації полів. Така інформаційна система була реалізована на територіях сільськогосподарських угідь загальною площею понад дві тисячі гектарів.

Виклад основного матеріалу дослідження

За картографічну основу було взято матеріали дистанційного зондування Землі з роздільною здатністю до 1 метр/піксел. Таку точність сьогодні забезпечує значна кількість супутникових систем (Quick-Bird, Orb-View та інші). При цьому вартість матеріалів знімань з цих супутників є невеликою і постійно знижується. Програмною платформою цифрового паспорта слугує геоінформаційна система. Структура системи є такою: кожен агрохімічний показник є рядком у базі даних і кожній характеристиці показника в часовому проміжку відповідає стовпчик бази даних. Кількість таких стовпців може бути необмеженою. Дані про агрохімічні показники отримують з матеріалів польових агрохімічних обстежень, які, як правило, проводяться обласними центрами охорони родючості ґрунтів, або з інших джерел.

До кожного агрохімічного показника приєднується карта у вигляді grid-сітки. У нашому випадку була використана просторова система координат – WGS-84, що дає змогу безпосередньо працювати з GPS приймачами. Наступним важливим елементом реалізації системи є підтримка серверного режиму роботи. Практично це означає, що до системи можна отримати доступ з будь-якої точки, де є доступ до мережі Internet. Варто зазначити, що територія Рівненщини майже повністю покрита якісним мобільним зв'язком і практично доступ до інтернету є на всій території. Отже, використання системи можливе безпосередньо на більшості с/г угідь регіону. Практично до системи можна під'єднати будь-який термінал, використовуючи телекомунікаційні стандарти передачі даних за різноманітними протоколами стільникового зв'язку стандартів GSM або CDMA. Окрім цього, передбачається

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2017. Volume 2. № 1.

паралельна можливість використання не лише картографічної on-line інформації, але й навігаційної.

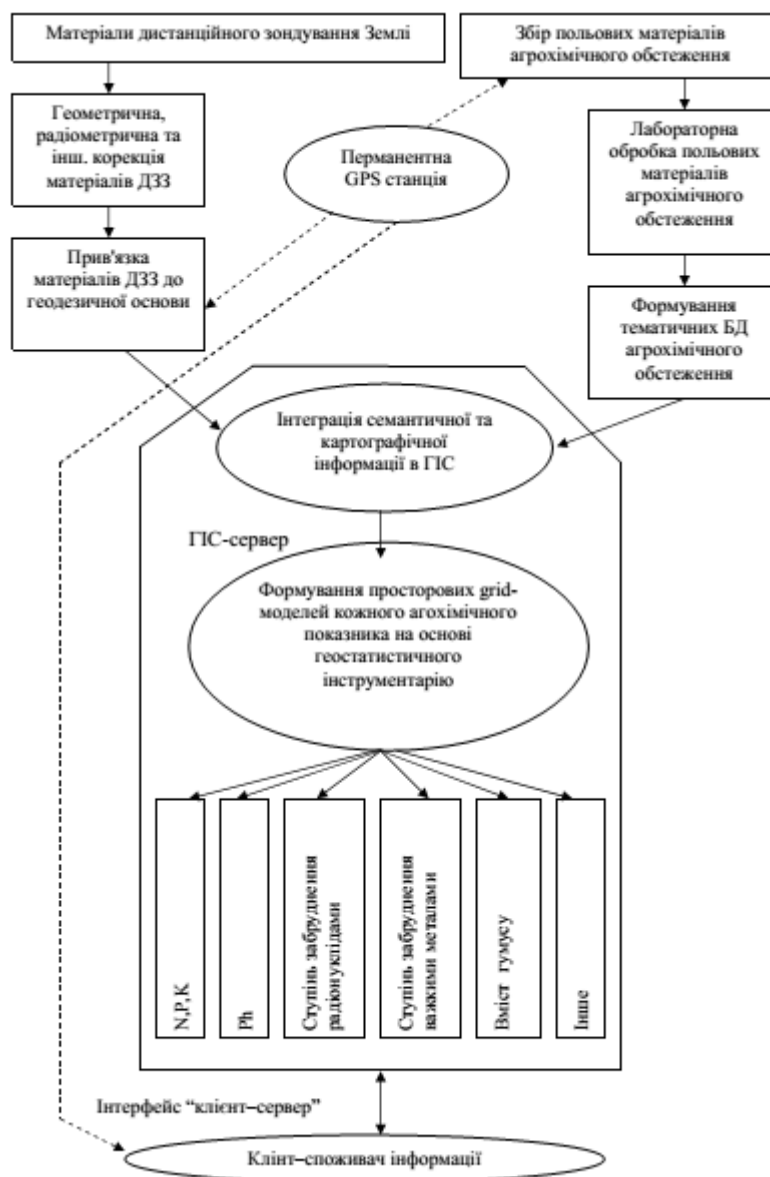

Рис. 1. Технологічна схема формування цифрового агрохімічного паспорта

Технологічно прийом навігаційної GPS інформації можливий на будь-якому сучасному мобільному терміналі, смартфоні або ноутбучі за допомогою зовнішньої GPS-антени. За такою технологією безпосередньо в полі можна визначати координати та картографувати всі агрохімічні характеристики цієї точки в режимі реального часу. Єдиний недолік такої технології – відносно низька просторова точність отриманої навігаційної інформації (абсолютна точність: близько 5 метрів на місцевості). Для більшості випадків використання цифрового агрохімічного паспорта з такою точністю є достатньою. Однак, якщо потрібна вища (понад 1 м) точність отримуваних координат, необхідно проводити диференціальну корекцію GPS-спостережень.

Для підвищення точності GPS-спостережень ми пропонуємо виконувати диференціальну корекцію одним із трьох шляхів: 1. Отримувати диференціальні поправки з геостационарного супутника завдяки сервісу WAAS/EGNOS, але спочатку

необхідно підписатися на отримання поправок, попередньо оплативши сервісні послуги. Такий варіант підвищує точність, але збільшує вартість отриманої інформації. 2. Одночасно використовувати два GPS-приймачі. Це дає змогу отримувати координати в реальному часі із субдециметровою точністю і вимагає вільного радіоканалу передачі диференціальних поправок на польовий приймач або використання мобільної мережі GSM/CDMA. У будь-якому випадку цей спосіб значно підвищує цінність отриманої інформації. 3. Спосіб отримання координат на основі використання систем точного землеробства. Ми розглядали практичну реалізацію такої технології на основі системи GreenStar John Deere. Це найбільш передова технологія використання цифрового агрохімічного паспорта, що є необхідним для активного ведення господарства на полях з різними характеристиками.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі проведених досліджень було розроблено технологічні стандарти цифрового агрохімічного паспорта земельних ділянок с/г призначення, а також практично реалізовано інформаційну систему та методику використання систем глобального позиціонування при проведенні агрохімічної паспортизації полів. Розроблено методи використання цифрових агрохімічних паспортів у системах точного землеробства та інформаційних системах управління територією локального рівня.

Список літератури

1. Виноградов, Б. В. Аэрокосмический мониторинг экосистем / Б. В. Виноградов. – М.: Наука, 1984. – 47 с.
2. Ковальчук, І. П. Моделювання стану природно-антропогенних систем з використанням ГІС-технологій / І. П. Ковальчук, С. А. Іванов, Ю. М. Андрійчук // Український міжвідомчий науково-технічний збірник. – Львів, 2004. – 112 с.
3. Патица, В. П. Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель (методично-нормативне забезпечення) / В. П. Патица, О. Г. Тараріко. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 296 с.
4. Чайка, О. Г. Використання ГІС технологій у державному та муніципальному управлінні земельними ресурсами України / О. Г. Чайка // ГІС-форум 2006. – К.: КНУБА, 2006. С. 40-44
5. Суховірський, Б. І. Геоінформаційні системи і технології в регіональному розвитку / Б. І. Суховірський. – К.: Знання України, 2002. – 210 с.

References

1. Vynogradov, B. V. (1984). *Aerokosmycheskiy monitorinh ekosistem*. Moscow: Nauka.
2. Koval'chuk, I. P., Ivanov, S. A. & Andriychuk, Yu. M. (2004). *Modelyuvannya stanu pryrodno-antropohennykh system z vykorystannyam HIS-tekhnologiy. Ukrayins'kyu mizhvidomchyu naukovo-tekhnichnyy zbirnyk*.
3. Palyka, V. P., Tarariko, O. H. (2002). *Ahroekolohichnyy monitorynh ta pasportyzatsiya sil's'kohospodars'kykh zemel' (metodychno-normatyvne zabezpechennya)*. Kyiv: Fitosotsiotsentr.
4. Chayka, O. H. (2006). *Vykorystannya HIS tekhnologiy u derzhavnomu ta munitsypal'nomu upravlinni zemel'nyy resursamy. GIS-forum*, 40-44
5. Sukhovirs'kyu B. I. (2002). *Heoinformatsiyni systemy i tekhnolohiyi v rehional'nomu rozvytku*. Kyiv: Znannya Ukrainy.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2017 р.

Олександр ДЕМЧЕНКО

аспірант,
Тернопільський національний економічний університет

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Демченко, О. Особливості використання земельно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств / Олександр Демченко // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 1. – С. 188-194. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті досліджуються особливості використання земельно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств. В результаті дослідження доведено, що зміни в структурі сільськогосподарських угідь викликані, з одного боку, зменшенням прибутковості вирощування цукрових буряків та появою сильних іноземних виробників цукру, а з іншого високою прибутковістю виробництва соняшнику та стійким попитом на нього. Майже не змінилися розміри посівних площ картоплі та овоче-баштанних культур. Це пов'язано з тим, що ці культури підприємства не реалізують, а використовують лише для задоволення внутрішніх потреб.

Ключові слова: ресурсний потенціал; використання земельних ресурсів; ґрунти; агротехнічні заходи.

Oleksandr DEMCHENKO

PhD Student,
Ternopil National Economic University

**PECULIARITIES OF USE OF AGRARIAN ENTERPRISES LAND AND RESOURCE
POTENTIAL**

Abstract

The article deals with the peculiarities of the use of agrarian enterprises land and resource potential. It has been proved that changes in the structure of agricultural lands are caused, on the one hand, by a decrease in the profitability of sugar beet cultivation and the emergence of strong foreign producers of sugar. The other reason is a high profitability of sunflower seed production and stable demand for it. The size of the sown areas of potatoes and vegetables and melons has remained almost unchanged. This is due to the fact that these crops are not implemented by the enterprises. They are used only to meet internal needs.

Keywords: resource potential; use of land resources; soils; agro-technical measures.

JEL classification: Q51; Q15

Вступ

Основа природно-ресурсного комплексу України – потенціал земельних ресурсів. Земля в сільському господарстві це і предмет праці, і засіб праці, і основний засіб виробництва. Землі сільськогосподарського призначення – первісне джерело будь-якого багатства суспільства, тим більше в нашій країні, адже Україна володіє одними з найкращих чорноземів у світі (2/3 орних земель). За даними ООН, українська земля має змогу повноцінно годувати 100 млн. чоловік.

Науково-технічний прогрес і раціональне використання землі та її надр знаходяться у прямому зв'язку: чим вищий рівень технічного оснащення сільського господарства, мінерального і паливно-енергетичного, комплексів, тим повніша віддача кожного гектара ріллі, вище коефіцієнт залучення у виробництві вже відпрацьованих запасів корисних копалин, повніша віддача капітальних вкладень у природоємні галузі народного господарства, ефективніша виробнича діяльність щодо охорони ґрунтового покриття Землі.

Для України характерний високий рівень сільськогосподарського освоєння території. Найвищий рівень мають аграрні формування західних і центральних областей та Придніпров'я. В аграрних підприємствах Степової і Лісостепової агрокліматичних зон рівень розораності сільськогосподарських угідь перевищує 70 %. Одним з наслідків цього є зростання ерозійних процесів, частка яких перевищує третину загальної площі ріллі. Безумовно, така ситуація потребує радикальних заходів щодо зниження частки еродованих земель. В Україні є значні територіальні відмінності в землезабезпеченні населення.

За роки земельної реформи і трансформації форм власності в сільському господарстві відбулося істотне зниження рівня використання земель, катастрофічно погіршується екологічний стан земельних ресурсів, що суперечить вимогам сталого розвитку землекористування. Земельні перетворення проводились і проводяться без кардинальної зміни економічних і виробничих відносин, без детального правового, економічного та екологічного обґрунтування рішень. Тому на рівні держави невідкладними є здійснення заходів щодо охорони земель, картографування земельних угідь, ґрунтових обстежень, визначення територій техногенного забруднення земель.

Мета статті

Метою цієї статті є дослідження особливостей використання земельно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу

Ресурсний потенціал аграрного підприємства – це сукупність матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових ресурсів, включаючи здатність робітників підприємства ефективно використовувати названі ресурси для виконання місії, досягнення поточних та стратегічних цілей підприємства. Одним із складових елементів ресурсного потенціалу є земля. Вона активно впливає на процес виробництва, є його найважливішим складовим елементом, базою для органічного поєднання інших виробничих ресурсів. Рівень ресурсного потенціалу залежить не тільки від розміру і структури сільськогосподарських угідь, але й, в значній мірі, від економічної родючості землі, яка залучається до виробничого процесу. В той же час вона вимагає особливого підходу до організації її використання, оскільки маючи обмежені розміри, є предметом конкуренції різних галузей господарського комплексу.

Більш детальний аналіз ресурсно-земельного потенціалу проведений на основі

аграрних підприємств Вінницької області. В цілому сільськогосподарські угіддя Вінницької області характеризуються високим рівнем розораності. Питома вага ріллі в структурі угідь складає 81,4 %. Структурно-динамічний аналіз посівних площ аграрних підприємств за 2012-2016 рр., показав що основну частину в ній займають посіви зернових і зернобобових культур. Так, протягом досліджуваного періоду питома вага їх зросла з 58,3 % до 60,4 %. Це пов'язано із стійким попитом саме на зерно. У структурі площ посіву зернових і зернобобових культур найбільші площі займають посіви озимої пшениці, кукурудзи на зерно та ярого ячменю. Суттєво збільшилася посівна площа соняшнику (на 16,0 %) за одночасного зменшення посівів цукрового буряку. Такі зміни викликані, з одного боку, зменшенням прибутковості вирощування цукрових буряків та появою сильних іноземних виробників цукру, а з іншого високою прибутковістю виробництва соняшнику та стійким попитом на нього. Майже не змінилися розміри посівних площ картоплі та овоче-баштанних культур. Це пов'язано з тим, що ці культури підприємства не реалізують, а використовують лише для задоволення внутрішніх потреб.

Природно-кліматичні умови Вінницької області забезпечують потенційну урожайність озимих зернових 50 центнерів з 1 га, ярих – 45, зернобобових – 40, кукурудзи на зерно – 60, цукрових буряків – 402. Однак, фактична урожайність основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств області за 2012-2016 рр. в середньому становила: зернових і зернобобових – 33,2 ц / га, кукурудзи – 42,9, цукрових буряків 325,8 ц / га. Отже, природний потенціал земельних ресурсів не використовувався в повній мірі.

Досягнення стратегічних цілей аграрного підприємства в майбутньому вже сьогодні потребують рішень щодо залучення необхідних ресурсів. Формування ресурсного потенціалу аграрного підприємства – це виявлення стратегічних можливостей та ресурсів, здатних підвищити конкурентоспроможність аграрного підприємства; визначення резервів потенціалу. Майбутнє завжди невизначене, тому витрачання ресурсів завжди супроводжується тим чи іншим рівнем ризику. Розробляючи ресурсні стратегії, треба обґрунтовувати можливий та допустимий рівні ризику, що його бере на себе керівництво за використання ресурсів із максимально можливою віддачею.

Рівень розвитку аграрних підприємств Вінницької області, їх економіки, фінансового стану, значною мірою залежить від наявності, якісного складу та рівня їх забезпеченості ресурсним потенціалом. До останнього входять земельні, трудові, фінансові ресурси, основні і оборотні засоби виробництва. Кожна складова ресурсного потенціалу аграрного підприємства має певні особливості в проведенні їх аналізу. Земля – основний і незамінний ресурс сільськогосподарського виробництва, одна з найважливіших складових ресурсного потенціалу аграрних формувань, який, крім землі, включає трудові ресурси, основні та оборотні засоби. Наявний ресурсний потенціал, якісні його параметри та раціональне поєднання в процесі господарської діяльності є вихідною передумовою виробництва конкурентоспроможної продукції. У табл. 1 проаналізуємо динаміку земельно-ресурсного потенціалу Вінницької області за останні три роки.

Дані табл. 1 свідчать про покращення ефективності використання ресурсного потенціалу в господарствах області. Зокрема, у 2016 р. в порівнянні з 2014 р. в досліджуваному регіоні збільшились розміри одержаної валової продукції та чистого прибутку в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Велике значення для нормального розвитку виробництва в сільськогосподарських підприємствах Вінницької області має правильно обґрунтована структура посівних площ. В першу

чергу вона впливає на культуру землеробства і на його інтенсивність. Динаміку розміру посівних площ основних сільськогосподарських культур в досліджуваному регіоні та їх структуру, яка відображає специфіку регіональної системи землеробства розглянемо у табл. 2.

Розрахунки, проведені в табл. 2 свідчать, що у 2016 р. загальна посівна площа сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств становила 797,5 тис. га, що на 19,2 тис. га (на 2,5 %) більше, ніж у 2015 р.

Таблиця 1. Аналіз земельно-ресурсного потенціалу Вінницької області та ефективність його використання*

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Відхилення (+,-) 2016 р до 2014 р.
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	1048,7	1048,4	1048,2	- 0,5
в т. ч. рілля	854,1	854,3	855,0	+ 0,9
Посівна площа, тис. га	760,3	778,3	797,5	+ 37,2
Валова продукція сільського господарства, млн. грн.	5825,6	7295,0	7949,3	+ 2123,7
Чистий прибуток, збиток, млн. грн.	637,5	1005,2	790,3	+ 152,8
Коефіцієнт розораності	0,81	0,81	0,81	-
Відсоток посівної площі від площі землі в обробітку	89,0	91,1	93,3	+ 4,3
Одержано в розрахунку на 100 с. г угідь:				
валової продукції, тис. грн.	555,5	695,5	758,4	+ 202,9
чистого прибутку, тис. грн.	60,8	95,9	75,4	+ 14,6

Таблиця 2. Динаміка складу і структури посівних площ сільськогосподарських культур у Вінницькій області (господарства всіх категорій)*

Роки	Загальна посівна площа		в тому числі							
			зернові та зернобобові культури		технічні культури		картопля і овоче-баштанні культури		кормові культури	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
2014	760,3	100,0	465,9	61,3	158,1	20,8	67,1	8,8	69,2	9,1
2015	778,3	100,0	468,9	60,3	165,3	21,2	77,0	9,9	67,1	8,6
2016	797,5	100,0	505,0	63,3	147,3	18,6	77,0	9,6	68,2	8,5

Розвиток сільськогосподарського виробництва пов'язаний з нарощуванням технічного потенціалу аграрних підприємств. Проте через значне подорожчання техніки, палива, запасних частин, ремонтних матеріалів, послуг ремонтних підприємств спостерігаємо різке підвищення експлуатаційних витрат на роботу техніки. Одночасно відбувається значний розрив між цінами на сільськогосподарську продукцію і техніку для села. Перед підприємством виникають питання, як за умов, що

склалися, не знизити рівень механізації технологічних процесів та господарських робіт, і як при цьому знизити витрати на одиницю виконаної роботи.

У Вінницькій області переважають сільськогосподарські землі, що знаходяться під ріллею, тобто використовуються для посіву та вирощування сільськогосподарських культур. Доля таких земель від загальної кількості сільськогосподарських угідь близько 81,8 % в цілому по області. Це свідчить про значний агроресурсний потенціал області. Незначний, відсоток земель припадає на багаторічні насадження – 1,3 %, тобто на землі під виноградниками садами та інші багаторічні насадження. Майже однакову кількість займають в області сіножаті та пасовища – близько 8 %. Серед показників, що найчастіше використовуються для оцінки результатів діяльності аграрних підприємств, можна виділити вартість валової, товарної та кінцевої продукції, а також валовий та чистий дохід.

Проблема вибору показників кінцевих результатів виробництва має найбільш практичне значення не тільки на макрорівні, але й на рівні окремих сільськогосподарських підприємств, оскільки результатами такого вибору в першу чергу визначається показник, що відображає результати господарської діяльності.

Усіма категоріями господарств області в 2016 р. вироблено 3644,7 тис. т зернових та зернобобових культур, що на 27,9 % менше, ніж у 2014 р. У середньому з 1 га одержано зернових та зернобобових культур по 38,9 ц (у 2010 р. – по 51,6 ц). Сільськогосподарськими підприємствами вироблено 2958,5 тис. т зерна, що на 31,7 % менше, ніж у 2014 р., господарствами населення – 686,2 тис. т (на 5,1 % менше). Середня урожайність зернових та зернобобових культур в аграрних підприємствах (39,9 ц з 1 га) була на 4,9 ц вищою, ніж у господарствах населення.

Загальний валовий збір пшениці в 2016 р. становив 651,7 тис. т (на 37,1 % менше, ніж у 2014 р.), у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – 540,2 тис. т (на 38,1 %), господарствах населення – 111,5 тис. т (на 31,8 %). У 2016 р. порівняно з 2014 роком одержано на 27,3 % менше врожаю кукурудзи на зерно. Аграрними підприємствами зібрано 2155,2 тис. т кукурудзи на зерно (84,6 % загального виробництва), що на 31,6 % менше, ніж у 2014 р., господарствами населення – 392,0 тис. т (на 11,1 % більше). Виробництво цукрових буряків (фабричних) становило 2894,9 тис. т і порівняно з 2014 р. збільшилося на 9,1 % за рахунок збільшення урожайності (з 407 ц до 457 ц з 1 га), у тому числі аграрними підприємствами вироблено 2784,4 тис. т (на 10,8 % більше), у середньому по 460 ц з 1 га (у 2014 році – 410 ц з 1 га).

Загальне виробництво соняшнику збільшилось порівняно з 2014 р. на 1,8 % (склало 552,7 тис. т) за рахунок збільшення площі збирання (на 3,3 %, або на 7,7 тис. га). Сільськогосподарськими підприємствами зібрано 461,5 тис. т соняшнику (на 1,4 % менше, ніж у 2014 р.) при середній урожайності 23,0 ц з 1 га, що на 0,6 ц з 1 га, або на 2,5 % менше, ніж у 2014 р.

У господарствах усіх категорій виробництво картоплі (950,8 тис. т) порівняно з 2014 р. зменшилося на 25,3 %, овочів (491,9 тис. т) – на 1,7 %, що зумовлено зменшенням урожайності цих культур відповідно на 22,0 % та на 0,3 %, площі збирання – на 4,2 % та на 1,3 %. Загальні обсяги виробництва плодово-ягідної продукції (91,4 тис. т) зменшилися порівняно з 2014 р. на 2,8 % за рахунок зменшення урожайності (на 2,5 %) та площі збирання (на 0,3 %).

У господарствах населення відбулось зменшення обсягів виробництва на 3,0 %, зокрема за рахунок зменшення вирощування свиней на 39,9 тис. гол. (22,4 %). За 2016 р. у господарствах усіх категорій вироблено м'яса (у забійній вазі) 58,2 тис. т, що на 16,4 % більше, ніж за 2014 р., молока – 777,8 тис. т (на 10,9 % більше), яєць – 671,8 млн. шт. (на 8,4 % більше), вовни – 30 т (на 7,1 % більше), меду – 2557 т (на 21,0 %

більше).

На ефективність вирощування сільськогосподарських культур у певній мірі впливає робота по підтримці родючості ґрунтів. Сільськогосподарськими підприємствами області під урожай 2016 р. було внесено 101,0 тис. т мінеральних добрив (у поживних речовинах), що на 8,5 % більше, ніж у 2014 р. Мінеральними добривами було удобрено 1038,6 тис. га посівної площі сільськогосподарських культур. На 1 га посівної площі в середньому по області внесено по 79 кг мінеральних добрив, що на 6 кг більше, ніж у 2015 р. Органічних добрив у 2016 р. було внесено 1196,7 тис. т, що на 5,9 % менше проти 2015 р. Органічні добрива внесено під посіви сільськогосподарських культур на площі 62,6 тис. га, що складає 4,9 % загальної посівної площі. У середньому на 1 га було внесено 0,9 т органіки, що на 0,1 т менше, ніж у 2015 р.

Як відомо, розораність земель в Україні є найвищою в Європі. Більше чверті ріллі Європи припадає на Україну, тоді як частка її території менше 6 %. В нашій області розорано 61 % території, більше, ніж в середньому по Україні (56 %). Подібне використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування. Співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що склалося, негативно впливає на стійкість агроландшафту.

Підвищення ефективності використання земельних ресурсів передбачає такі заходи:

- підвищення врожайності всіх культур за рахунок використання ґрунтових організмів для створення структурних, високо родючих і одночасно стійких до ерозії ґрунтів;
- корінне поліпшення ґрунтів, у всіх зонах вирощування сільськогосподарських культур;
- збереження фонду продуктивних сільськогосподарських угідь і повне відновлення земель, ушкоджених при добуванні корисних копалин;
- компенсація втрат продуктивних угідь шляхом введення високопродуктивних сівозмін;
- проведення комплексу ґрунтозахисних заходів (організаційно-господарські, агротехнічні, гідротехнічні, агро меліоративні);
- звільнення сільськогосподарських угідь від залишків і відходів виробничої діяльності гірничодобувних підприємств;
- рекультивація земель;
- удосконалення механізму відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва при вилученні земель для несільськогосподарських потреб тощо;
- боротьба зі шкідниками сільськогосподарських рослин та їх хворобами.

Екологічно обґрунтована програма індустріалізації сільського господарства, що передбачає комплекс агротехнічних і екологічних заходів щодо охорони і раціонального використання земельних ресурсів, створення надійних сільськогосподарських машин і обладнання зі значними строками експлуатації, є важливою умовою інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Перехід на інтенсивні технології може забезпечити урожай кукурудзи – 50-60 ц з га, цукрового буряка – біля 400-500, картоплі – 250-300, овочів – 400-500 ц з гектара. Необхідно запобігати виносу родючого шару з полів разом з врожаєм при його збиранні. Так, середні корені цукрового буряка, які поступають на обробку, в загальній масі містять 15-16% ґрунту. Удосконалення технології збору врожаю, доочистка безпосередньо на полях, а також повернення з цукрових заводів землі є важливим напрямком раціонального землекористування.

Висновки

Діюча в більшості господарств оранка з оборотом пласту порушує капілярність ґрунтів, спричиняє пересихання життєвого шару, порушує фізико-хімічний склад ґрунтів і є причиною видування земель, появу чорних бур та інших негативних явищ. Екологічно обґрунтована програма хімізації сільського господарства сприяє підвищенню родючості ґрунтів, поліпшує кислі і засолені землі, зберігає кормову цінність трав, дозволяє ефективніше боротися з бур'янами, шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур. Неправильне використання хімічних засобів захисту рослин, і перш за все пестицидів, може призвести до небажаних наслідків. Попадаючи в ґрунт, пестициди так чи інакше засвоюються рослинами, проникають у організми тварин і людей.

Список літератури

1. Андрійчук, В. Г. Капіталізація сільського господарства: ідентифікація і мотиви здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 40–54.
2. Габор, В. С. Особливості та проблеми використання сільськогосподарського ресурсного потенціалу / В. С. Габор // Інноваційна економіка. – 2011. – № 1. – С. 232–235.
3. Гунченко, О. В. Ресурсний потенціал та умови його формування в сільськогосподарських підприємствах / О. В. Гунченко // Сталий розвиток економіки. – 2011. – №5. – С.75-80.
4. Кузьменко, О. Б. Ресурсоощадна діяльність аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів: теорія, методологія, практика: монографія / О. Б. Кузьменко. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 357 с.
5. Мойса, М. Я. Ресурсний потенціал аграрних підприємств та економічний механізм його раціонального використання / М. Я. Мойса, І. О. Крюкова // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 38-43.
6. Підлісецький, Г. М. Економічні проблеми відтворення основних засобів у сільському господарстві / Г. М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С. 184-185.

References

1. Andriychuk, V. H. (2006). Kapitalizatsiya sil's'koho hospodarstva: identyfikatsiya i motyvny zdiysnennya. *Ekonomika APK*, 1, 40-54.
2. Habor, V. S. (2011). Osoblyvosti ta problemy vykorystannya sil's'kohospodars'koho resursnoho potentsialu. *Innovatsiyna ekonomika*, 1, 232–235.
3. Hunchenko, O. V. (2011). Resursnyy potentsial ta umovy yoho formuvannya v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh. *Stalyy rozvytok ekonomiky*, 5, 75-80.
4. Kuz'menko, O. B. (2011). *Resursooshchadna diyal'nist' ahrarnykh pidpryyemstv v umovakh intensyfikatsiyi vykorystannya zemel'nykh resursiv: teoriya, metodolohiya, praktyka*. Mykolayiv : Vyd-vo ChDU imeni Petra Mohyly.
5. Moysa, M. Ya. & Kryukova, I. O. (2004). Resursnyy potentsial ahrarnykh pidpryyemstv ta ekonomichnyy mekhanizm yoho ratsional'noho vykorystannya. *Ekonomika APK*, 2, 38-43.
6. Pidlisets'kyu, H. M. (2012). Ekonomichni problemy vidtvorennya osnovnykh zasobiv u sil's'komu hospodarstvi. *Ekonomika APK*, 1, 184-185.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2017 р.

Наукове періодичне видання

Український журнал прикладної економіки

Ukrainian Journal of Applied Economics

науковий журнал

*Том 2
Випуск 1
2017 рік*

Редактор-коректор *М. І. Руденко*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020
телефон 380 (352) 47-50-66*12292
E-mail: mail.ujae@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21919-11819Р від 22.01.2016 року

Підписано до друку 12.04.2017 р. Формат 60x90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 008-01-17
Умовно-друк. арк. 24,38. Обл. -вид. арк. 12,74.
Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.